

468 840

A

NÉPNEVELÉS HATÁSA

MAGYARHON NÉPEINEK

ERKÖLCSISÉGÉRE.

A M. TUDÓS TÁRS. ÁLTAL 1847-ben KOSZORÚZOTT

PÁLYAMŰ.

IRTA

NEY FERENCZ.

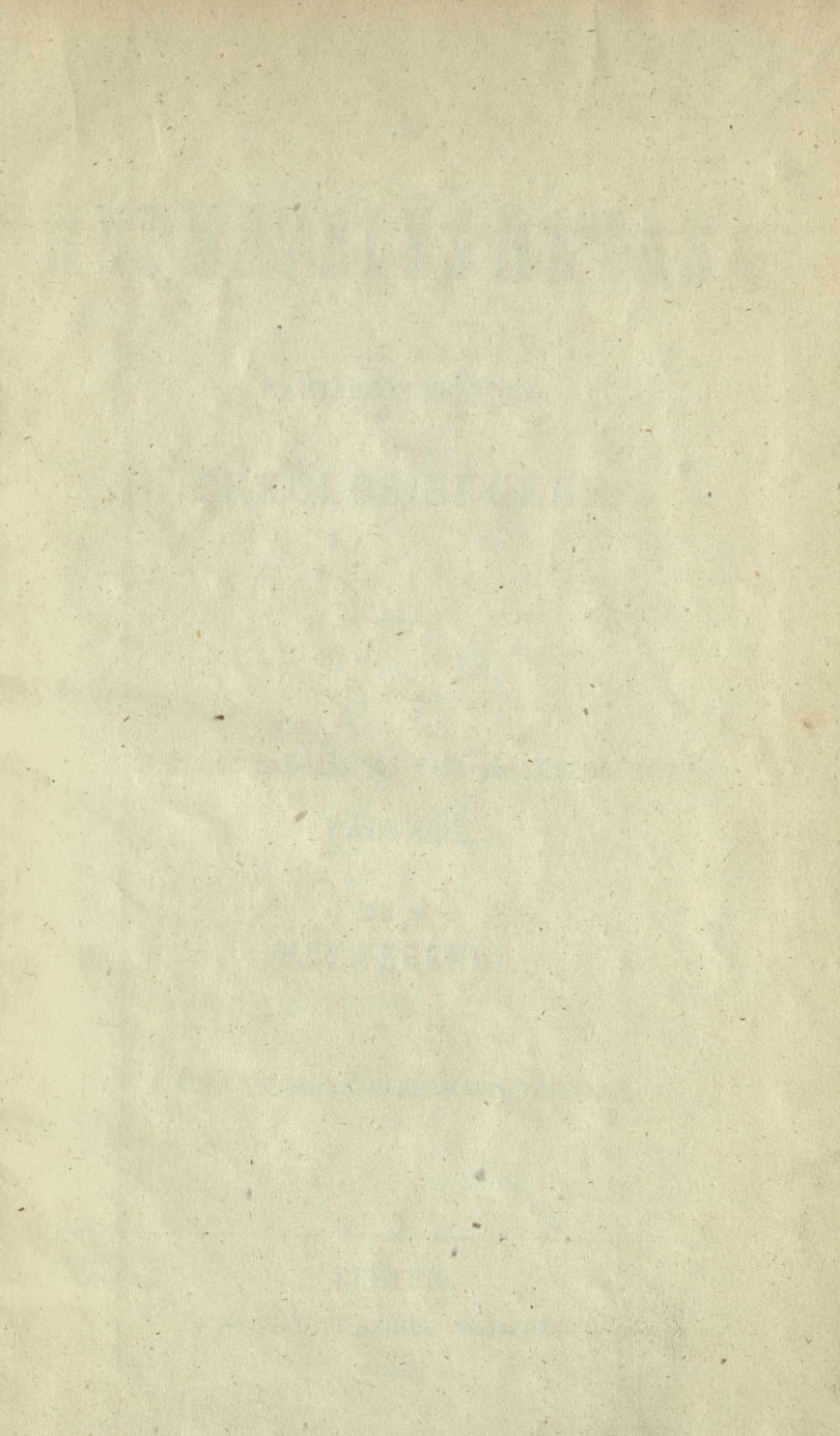
KIADTA A M. IRODALOMTERJESZTŐ TÁRSULAT.

PESTEN,

NYOMATOTT BEIMEL JÓZSEFNÉL.

1848.

A

NÉPNEVELÉS HATÁSA

MAGYARHON NÉPEINEK

ERKÖLCSISÉGÉRE.

—

A M. TUDÓS TÁRS. ÁLTAL 1847-ben KOSZORÚZOTT

PÁLYAMŰ.

IRTA

NEY FERENCZ.

KIADTA A M. IRODALOMTERJESZTŐ TÁRSULAT.

PESTEN,

NYOMATOTT BEIMEL JÓZSEFNÉL.

1848.

NC-101090

Embert nevelni főséges feladat!

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

2014 03 956

É r t e s í t é s.

Az academia, 1845-ben tartott XVI-d. nagy gyűléséből a Gorove László, Lajos és Károly testvérek által alapított 200 ezüst forint jutalom mellett a következő feltételt hirdette ki:

„Adassék elő azon hatás, melyet jelenleg nálunk, a népnevelés az alsóbb néposztály erkölcsiségére gyakorol; és terjesztessenek elő azon módok, mik szerint népünk erkölcsi nevelése, tanodákban és tanodákon kívül, czélszerűebben intéztethetnék el,“

mellyre 1847. martius 31-ig, mint határnapig, tizennégy pályairat érkezett, mikről a megbízott vizsgáló tagok Hetényi János, Peregrinyi Elek és Szőnyi Pál írott véleményei nyomán a philosophiai osztály a következő jelentést terjesztette elő:

„Jutalomra méltónak találtatott a 13-dik számú dolgozat, mellynek jeligeje: „Embert neveleni főséges feladat.“

Ugyanis a 3 bíráló közül kettő, névszerint Peregriny Elek és Szőnyi Pál u. u. összejönek azon véleményben, miszerint jelen munka szerzője, pálya társai közt, legbővebben és czélszerűbben igyekszik a kitűzött kérdést megoldani. Széles tapasztalással és valódi tárgyavatottsággal adja elő, munkája kezdetén azon hatást, melyet népünk alosz-

tályának erkölcsi mivoltára a külön népfajból származás, a különböző életmód, az iskolát még nem gyakorló gyermeket egyedül vonzó és képző, szülei stb. példák, nem különben az iskolát már végzett ifjúval s emberrel viszonyban állóknak bánásmódja gyakorolhat; hogy illy módon kijelölván a néperkölcс fogvatkozásai közöl azokat, mellyek nem a népnevelés jelen állásából, hanem egyenesen az érintett kútfökből lehozandók, annyival alaposabban sorolhassa aztán elő népünk alosztályának erkölcsiségében azon hiányokat is, mellyeket már nem másnak, mint elvitáztatlanúl népnevelésünk jelen állásának lehet felróni. Itt ismét jól különböztet, külön adván elő azon okokat, mellyeknél fogva *negative* árt népnevelésünk a nép erkölcsiségének, külön ismét azokat, mellyek ennek *positiv* rontását hordják magokkal. Végre, feladatához hiven, azon utak és módok tervezésével foglalkozik, mellyek szerint népünk erkölcsi nevelése, tanodákban és tanodákon kívül, czélszerűebben intéztethetnék.

Kitünő érdeme szerzőnek pályatársai felett az, hogy míg ezeknek egy része hitelt felül múló röviden igyekszik keresztül esni a dolgon; más része pedig vagy elméleti neveléstant ír inkább mint a kérdésre felelni; vagy iskoláinknak csupán tudományilag jobb karba helyhezését eszközölközve indítványokkal gazdag: addig ő feladatának lelket

népünk alosztályának erkölcsiségét, terjedelmes munkájának egy cikkjében sem téveszti szemei elől, vagy annak jelen állását festvén és okadatolván mindenütt, vagy annak jobbitását tervezvén kivihetőleg. Ember, keresztény és hon-szerető polgár szól, higgadt gondolkozással, sőt némi ihletettséggel, az egész világosan és nagy tárgyismerettel irt dolgozatból. Úgy hogy kevés fogyatkozásainak elnézését, s a jutalmat versenytársai közt legméltóbban igényelheti.

A nevezett munkához legközelebb állt s ezért *dicsérettel említendőnek ajánlatik a 12-dik számú*, mellynek jeligéje: „Támaszd fel újra e hont 'stb.“ Melly dolgozat szerzőjében, a 3 bíráló közül Hetényi János r. t. ugyan a gyakorlott és szép tollú író, a rendszeres főt és tapasztalt paedagogot találja, a' többi pályázók felett dicsérendőnek. Szőnyi Pál l. t. pedig azért osztja Hetényi János r. t. véleményét, mert e munka szerzője szerinte is szép olvasottságú s gondolkozni szerető egyén; ki a honi és külföldi népnevelés körül szerzett ismereteit, sehol nem lankadó modorban, sok jót a maga helyén és szabadelvűleg indítványozva, nem tudákos fészességgel, hanem könnyen érthető, de férfias előadással, használta fel az elébe kitűzött célra. S hol feladatától kissé eltér, ott nem annyira tárgy fogyatkozással, mint kivált a munka elején mindjárt, hasznos és tudományos túlbőséggel lehet vádolni-

A többi pályamunkák félreteendőknek íteltettek szótöbbséggel.“

A XVIII. nagy gyűlés megnyugodván ezen előadásban, a jutalom a 13-ik számú munkának, a 12-ik számúnak pedig dicséret jutott. Az illető jeligés levél felbontása után kitetszett, hogy a' koszorús munka szerzője Ney Ferencz.

Költ Pesten, a m. tud. társaság hivatalában, Februarius 3. 1848.

Toldy Ferencz s. k.

titoknok.

A MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉS

TÖRVÉNYHOZÓ TESTÜLETÉNEK

MÉLY HAZAFIÚI

TISZTELETTEL.

Mélyen tisztelt Honatyák!

Mi bátorít engem e lépésre, hogy jelen csekély munkámat *Nektek* ajánlani merészem: ez iránt pár szóval igazolnom kell magamat.

Azon kitüntetésnek nyomán, melyben e mű részesült, minden szerénytelenség nélkül szabad hinnem: hogy az, bármi számos és bármi súlyos fogyatkozásai mellett is, bir néhány olly gondolattal s eszmével, melyek a haza köz üdvére nézve — ha a gyakorlatiság meleg ölében felvirulhatnak — tán nem egészen nyom nélkül tűnnének le. De a bár legdicsebb gondolat s legszentebb eszme is — minőknek pedig saját elmém szülötteit épen nem tarthatom — mint a földbe hintett mag, csak ápoló nedv és napsugár jótekonny befolyása által nyerheti a belsőjében rejlő erőnek teljes kifejlendését. — E munka netáni — bármi kevés — helyes és alapos gondolatának éltető nedve csak a *Ti* pártfogástok boldogító napsugára, csak a *Ti* bölcseségtek lehetend. Csak így állhat elő amaz üdvezítő süker, melly lelkem előtt lebegett akkor, midőn gondolataim végszavait leírák.

Nem is azon önhittség vezérli szándokomat, o mélyen tisztelt Honatyák! — mintha *Ti* e gondolataimra szorúlnátok, mintha *Ti* a népnevelés tárgyában hasonló és az enyéimnél sokkal jobb eszmékkel nem foglalkoznátok már rég-

óta; hanem egyedül azon szerény sejtelem bátorít e lépésre: hogy *Ti* a hazának üdvét czélozó olly számtalan és főfontosságú egyéb tárgyakra is gondjaitokat fordítani kénytelenek levén, tán kedvesen veszitek egyik másik — bármi szerény állású — honfitársnak valamelly külön kérdésre vonatkozó, tiszta keblű felszólalását, hogy arra nézve akár könnyebben, vagy gyorsabban tájékozhattok magatokat, akár némelly részletek felkutatása s buvárlása körül a ropant számú teendőknél közepette — a fáradságnak legalább egy részétől némileg megkímélve legyetek. S az elődolgozatnak, az ügyenygetésnek e nemét *Ti* minden honfitól bizton igényelhetitek; s viszont szerencsájének tarthatja, sőt valódi kötelességteljesítésnek ismerheti minden hazafi, ha a hon boldogítását egyedül alaposan eszközölhető nagy munkáthoz, ha szinte csak porszemnyi segélynyújtással, járulnia engedtetik.

E szempontból kérem jelen lépésemet tekintetni, a miért is a következő lapokat, Magyarország reményeit nagy részben valósítható bölcseségteknek kegyes figyelmébe mély hazafiúi tisztelettel ajánlom.

Pesten, télhó 27-kén, 1848.

Ney Ferencz,

kisdedovó-képezdei igazgató, a k. m. term. t.
t. r. tagja, t. ns. Marmaros. és Zemplén
vármegyék táblabirája.

E l ő s z ó.

Egy eszme villanyozza át Európa *nemzeteit*, nagyszerű és magasztos, — a *haladás* eszméje. Ez éleszti a szendergő tell-erőt; ez gyújtja lángra az évezredes hosszú pályán el nem csüggedő törekvéseket. S egy eszme világít be a *népek* agyába, szent és malasztos, — a *szabadság* eszméje. Ez hívja fel munkára az elaltatott szellemet; ez gyújtja lobogásra a pálya célpontján a remény csillagát. Boldog a világ, ha e csillag mint *megvalósult* fénykincs jut a népek birtokába. Ez leend legméltóbb pályadíj minden fáradalmakért.

A haladás csak úgy lesz nemes és dicső, ha végczélul a szabadságot tüzi ki; a szabadság csak úgy lesz méltó a reáfordított munkára, ha valodi *emberi* szabadsággá emelkedik. Szabaddá kell lenni az emberi nemzetnek, meg kell szabadúlnia az önkovácsolta bilincsektől, a bűn és butaság rablánczaitól; — erény és szellemfény sugározza körül a világot! Ez lesz a szabadság, az istentől ihletett szabadság diadala; ez lesz a tökély boldogsága. — De mikor lesz ez? s lesz-e valaha? Ámde hozzá közeledni, feléje törni legfőbb kötelesség.

És azért szabadokká kell lenni az egyes nemzeteknek: mert szabaddá az összes emberi nemzet csak úgy lehet. Fel kell szabadulniok a nemzeteknek a gyűlölet és kajánság

amaz ősi átka alól, mellytől izgatva egymást ellenségül nézik s egymást megrontani törekszenek. Mikép viruljon fel a nemzet keblében a javulás, a tökélyesülés virága, ha minduntalan jő egy váratlan ellenség, ki feldúlja a szépreménynek indúlt vetéseket? De mikép gátolja egyik nemzet a másiknak romboló berohanását? mi által biztosítsa magát a vésszes özön ellen? Nem máskép, mint erkölcsi súlylyal, szellem- és erényhatálylyal. — Mert mi birhatna nemzetet egy másiknak eltiprására vagy meghódítására, ha mind azon erkölcsi javakkal, miket hódítás útján vele közölhetne, amaz már úgy is bír? (mert egyedül ebben fekszik a hódításnak *emberi* mentsége), — vagy semmi olly kiáltó bűnökben nem sinylődik, mikért az eltipratás, az eltöröltetés büntetését megérdemelné? (mert csak illy értelemben ismerhetni meg isteni eszmét a történetek nemzetirtó ostorában). Mi birhatna, mondom, nemzetet egy másik irányában illy élethalál harczra, ha ezt magával egyenlő becsűnek lenni ismeri? Nem kell e ebben is épen úgy mint önmagában az istenség örök eszméinek valósultát tisztelnie? — Igen, de a durva kény, a vadság erőszaka, valjon tisztelendi-e a fejlettség e jellemzeteit? Sőt tán épen ennek ellenében lesz vesztés mindig az erkölcsi művelődés fényében *megszelidült* nemzet? Nem, ez nem lehet. Mert a vadság rohama épen az erkölcsi súly, a kézfogás, a testvériség, az egyesség megtörhetlen vértezetéről pattanand vissza mindannyiszor. Igen, erkölcsi súlyra kell emelkedniök a nemzeteknek, hogy egymás ellenében *súlyegyent* tartsanak; a szabadság műveltsé-

gének kell áthatnia a nemzeteket, ha egymás irányában zavartalanul akarnak megállni. A' világ közszabadsága mindaddig nem lesz elérhető, míg a nemzetek egymás elleni harczrakelésének lehetősége is meg nem szűn. És nemzet mindaddig nem lesz tökéletesen szabad, míg szabadságát más nemzettől féltennie lehetend.

S épen azért szabadokká kell lenni a népeknek, mert erkölcsi súlyt nem szögezend a' megtámadó ellen olly nemzet, melly egy tiszteletes tömeggé nem forrott össze a néppel, — s erény- és szellemhatálylyal nem léphetend föl mindaddig, míg saját vére gyermekeinek legnagyobb részétől megvonja az erényesbülés és szellemülés égi kincseit. — Csak olly nemzet, melly a néppel összeolvad, mellyben a nép is nemzetté emelkedik, csak olly nemzet, mondom, birand teljes súlylyal a világerény, közszabadság mérlegében. — Igen, szabaddá, *erkölcsileg* szabaddá kell lenni a népnek, ha szabad lenni s maradni akar a nemzet!

Mikép fog mindez megtörténni? Költői vagy mesekori varázsveszsző idézend-i-e föl az óhajtott eredményeket? — A képzelet országának szüleményei csak képzelt teremtmények. — Vagy tán forradalmi erőszak vivandja ki a diadalmi zászlót? — Bűnös kéz nem hathat fel mennyekbe, hogy onnan lerabolja a világboldogító kincset; legyilkolt testvérek véréből gyilkos gőz párolog. Illy légkörnyben a szabadság fája nem terem. — Avvagy szabadság volna-e az, melly mások szabadságának romjain ülne diadaltort? — A valódi szabadság erény szülötte; bűnnek magzata bűn, — de sza-

badság soha. — Mit tegyünk hát? min kezdjük, hogy sükert reményleni merjünk —?

Neveljük a népet, — neveljük szabaddá! Neveljük úgy, hogy szabad lenni tudjon és akarjon; neveljük arra, hogy értse, méltányolja és — megérdemelje a' szabadságot! — S erre eszköz? = a józan *haladás*. Haladva neveljünk, s nevelve haladjunk a szabadság felé. A haladás és szabadság eszméje együtt lelkesítsék tetteinket; amaz mint kalauzsillag kísérje lépteinket, imez mint végcsillag mosolyogjon a pályacél távolából felénk! Csak így valósítjuk Isten eszméjét e földön, hogy minden ember lehessen és legyen az erény, tökély, — a világ szabadság felszentelt bajnokává. — Egy oldalú haladás nem vezet boldogságra. Ha csak vasúton, gőzösön, iparban, fényűzés, álműveltség, szóval anyagiakban haladunk, — inkább eltávolodunk a végcél szent csillagától. Minden oldalú — általános haladás, melyben a *nevelési haladás* az erényesbülésre törekvő haladás is befoglaltatik, csak ez juttathat ohajtott révpartra annyi évezred hányattatása után.

Ezen haladás nagyszerű eszméjét mikép valósítsuk? ki legyen amaz égből küldött hős, ki mindezt végrehajtani képes? Nem haladja-e meg ez óriási munka *egy* embernek erejét s bár legszentebb szándokait? Nem kell-e minden népet s minden népfajt, mint megannyi külön egyéniséget saját meglevő erőinek, jó és rossz tulajdonainak, erényeinek s vétkeinek alapján a szabadság élvezhetésére előkészíteni? nem kell-e épen ezen száz meg száz változatban nyilatkozó

sajátságaihoz mérni, alkalmazni s módosítani az eszközöket, az elvek származottjait, az elmélet igazságait? nem kell-e a nevelési eszméket a gyakorlat tüzeiben megedzeni? s nem kell-e egy közös nemzeti nevelési elvből kiindulni, melybe a gyakorlati eltérések mégis mind beleolvadjanak? — S ki fogja ismerni a népek és népfajok, minden külön vidék és község sajátos tulajdonait, mikre még is olly nagy szükségünk van? ki fogja kellő és pontos figyelemmel kísérni mindezeknek időről időre változó, módosuló, emelkedő vagy süllyedő nyilatkozatait, mikhez mégis az eszközöket mindannyiszor alkalmazni és szerintök változtatni szükséges? Egyes ember, egyes zárt testület ezt végbe vinni teljesen képtelen. Bármilyen jószándékú erőködéseinek végre is egyfelől túlhajtás, más felől hanyagolás, vagy épen egy kaptára kényszerítés lenne eredménye. Így nem nevelhetünk különböző elemű népet, így nem alkotunk az egyes részletek alapjain öszhangzó nemzeti nevelést? Mit tegyünk hát?

Minden megye, minden város népének sajátosságait, előnyeit és fogyatkozásait legjobban ismerik a helyben lakó felvilágosult egyének; ezen ismeretre lehet csak alaposan építeni a népnevelés nagy művét. A miért is az elszámolt okoknál fogva benső meggyőződése az: hogy népnevelést sükeresen csak országgyűlés intézhet el, — zárt hivatalkörök pedig hasonló sükerrel soha. A népnevelésre az országgyűlésnek befolyása — hitem szerint — múlhatlan szükséges. — Igen a népnevelésből felmerülhető üdveket én egyedül a fejedelem szándokával találkozó országgyűlés

intézkedéseitől várom. A honatyák kezében a leendhető népszabadság kulcsa: a *népnevelési haladás*. Ez úton jutand a nép közelebb istenéhez, s az emberiség ős eszméjéhez. Áraszsza isten legszentebb áldását a haladás e pályájára! — Mert a te kezedben — o hongyülés! — a nép erkölcsi üdve, erényi jövődjöje!

* * *

Jelen csekély művem nem szól az összes népnevelési rendszerről, hanem annak csak egy részletét — a kitűzött kérdés nyomán — az *erkölcsiséget* tartja szem előtt. E szempontra iparkodtam mindent következetesen visszavezetni. Mi e körön kívül esik, mindazt ez úttal mellőznöm kelle, nehogy a fődolgot elveszítsem szem elől. Erre tehát különösen is bátorodom kikérni az olvasó kegyes figyelmét.

Még egyet meg kell érintenem, hogy minden balmagyarázatoknak elejét vegyem. A főszöveg mutatja a munkát úgy, a' mint az eredetileg pályázatra volt beküldve. E szövegen én azóta mitsem változtattam. A jegyzetek most járultak hozzá, s leginkább csak bővitéseket vagy felvilágosításokat tartalmaznak. Ha általok munkámat roszzabbá nem tettem, eléggé jutalmazottnak érzendem magamat.

S most eszméim szerény gyümölcsét a hazai tisztelt közönség kegyes ítélete alá bocsátván, azt — a mennyire érdemlendi — szives pártfogásába ajánlom.

Írtam Pesten, télhó 28-kán, 1848.

A szerző.

Megfejtendő kérdés:

Adassék elő azon hatás, mellyet jelenleg nálunk a népnevelés az alsóbb néposztály erkölcsiségére gyakorol, és terjesztessenek elő azon módok, mik szerint népünk erkölcsi nevelése tanodákban és tanodákon kívül czélszerűebben intézethetnék el.

B e v e z e t é s .

Emberrt nevelni, főséges feladat! Már maga azon gondolat: hogy emberrt jobbá, erényesebbé tenni, a földnek hasznosabb, az égnek jogosítottabb polgárává idomítani hatalmunkban áll, — maga e lehetőségnek meggondolása is képes öröm, sőt némi boldogság érzetével eltölteni az emberszerető férfú kebelét. Hát ha meggondolja: mikép e lehetőség életbeléptetésére eszközül olly közönségesen ismert, olly mindennapi s köznyelven forgó dolog, a nevelés, ajánlkozik: nem kell-e nemével a szent sietésnek ezen eszközhez nyúlania, hogy embertársait minél előbb részesítse a nagyszerű s mégis olly egyszerűnek mutakozó jótéteményben! — És mégis! évezredek tüntek le, — s a köznevelés ügye, noha egészen s átalánvéve, sokat javult és emelkedett, mi messze áll még, nem mondom a tökélytől, de azon foktól is, melly emberi számításaink s alapos reményeink szerint valóban elérhető! Mert nem egyes emberek neveléséről van szó, hanem a tömegéről. Az nem tökélyesítheti, nem nemesítheti az emberi nemzetet, ha egyes feltűnő erénypéldányok mellett százezrek, milliók az erkölcsitelenség fertőiben fetrengnek. Mindnyájának összes s egyetemes erkölcsi műveltsége kívántatik, olly műveltség, mellynek lélekboldogító árjaiban legfőlebb kivételként uszkál

s bukdácsol egy-egy bünbuborék (minthogy teljes tökély el nem érhető), — igen, illy műveltség kívántatik arra, hogy az emberiség egészben véve felhágjon magas rendeltetése díszpolczára. De épen itt rejlik a legyözhetlennek látszó nehézség. — Valamint nem egyesek javítása, nevelése forog szóban, úgy nem is várható egyesektől a munka eredménye. Hiába a tanárok és oktatók, papok és nevelők erőködései, ha egy egész néptömeg egy világlakó nemzet-összeg ellenkezőleg áll szemközt velök. *Mindnyájunknak kell közre munkálni mindnyájának nevelésére.* Ez azon főtétel, mellyből kell kiindulni minden nevelési működésnek. S ez olly könnyűnek, sőt már is elértnek látszhatnék, ha mint érintém, a köznyelven forgó nevelési eszméket s mindenkinek azon egyéni hiedelmét vesszük tekintetbe, miszerint mindenki nagyon jól ért a neveléshez. Pedig ha valahol, itt lappang roppant öncsalódás, s épen ebben feneklik a főnebb említettem — majd legyözhetlennek látszó — nehézség.

Ah mi lesújtó az emberszerető szívre nézve azon tudat, hogy embertársaink közül e föld hátán százezrek nélkülözik a neveletés jótéteményeit. De még lesujtóbb, még fájdalmasb azon tapasztalás, hogy ismét más százezrek rossz, ferde neveltetésben részesülnek, s pedig ép azért olly rosszban, mivel a nevelés olly igen ismert, olly mindennapi dolognak tartatik. Tízszerte fájdalmasb ennek tudata, ha e balságot saját hazánk népére nézve kényszerülünk tapasztalni. Igen; ismert dolognak tartják a nevelést, — olly annyira ismertnek, hogy azt tanulni, róla valamit olvasni vagy íranta anácsot elfogadni teljesen fölösleges. Mindennapinak tartják, mellyel kiki úgy bánhatik mint szabó ollójával, kovács pörölyével. Köznyelven forgó dolognak találjuk, miről mindenki olly könnyeden beszél, mint saját belátása s ítélete olly szüleményéről, melly ellen nincs felebbvitel a köz ész bírószekéhez. S hogy is lehetne ez máskép? Hisz mindenki, bár mikép, de valohogy mégis nevelve ön, s így azon módot, mellyet saját magán, és a maga körében tapasztalt, legjobbnak tartja, mellyen túl már nincs mit feltalálni. A madárfészekrakás ösztönéhez hasonló ős hagyományi balgaság ez, melly örökké ugyan azon hibás körben kereng.

S e tévedésnek két főágazata van. *Egyik:* hogy mindenki önmagát hiszi, családilag, a nevelés legfőbb mesterének. *Másik:* hogy a nevelés befolyását egyedül és kizárólag a gyermek- és ifjui korra szoríthatónak gondolják. Az első szüli a *mindentevés* balhie-

delmét; a második a *semm ittevés* hibáját. Egyik úgy mint a másik a főnebb nyilvánítottam főtételbe ütközik, abba t. i. hogy mindnyájunknak közre munkálása kívántatik mindnyájunknak nevelésére. Mert, ki nevelésileg mindent a gyermek- és ifjuskornak korlátai közt vél elvégezhetni, s pedig legjobban úgy mint ő gondolja, — az szükségkép ellene dolgozik ama főkívántatóságnak, mert magasabb és köz elvek létezését nem tudván, vagy tudni nem is akarván, szükkeblü részletességek s össze nem függő, össze nem hangzó apró fogások gyakorlatában elfogulva lévén, természetesen semmivel sem mozdítja elő az általános mindnyájunk nevelését, hanem azt inkább gátolja, rontja. Ki pedig a gyermek- és ifjuskor határain túl már semmi üdvös vagy kártékony befolyásut nem hisz művelhetni az emberre nézve, az egyáltalán tagadván, vagy tudatlanságában nem is gyanítván a helyzetek és körülményeknek, szóval az *életnek* nevelni képes hatását, szükségkép elmulasztja tenni azt, mi által embertársai képezésére munkálhatna, vagy meggondolatlanul, sőt öntudatlanul is olyanokat cselekszik, mik által az emberiségnek hátramaradását vagy éppen romlását eszközli. Mindkét esetben vétkezik a „mindnyájunknak mindnyájunk általi neveltetés“ legfőbb s mondhatnám szent eszméje ellen. Ez azon hinár, mellyből ki kell bontakoznunk, ha az emberiség földi s tulvilági üdvét, ha erkölcsi magasulását ohajtjuk. Ez azon százkaru óriás, melyet le kell győznünk, ha az emberiséget az ő borzasztó ölelései által agyon fojtatni nem akarjuk!

A tanítás ügyére nézve sokkal tisztábban látnak az emberek — Azt mindenki elhiszi, hogy tanítani nem bír olyast, mit maga sem tud, s azért minden tanulmányi s tudományi ágnak külön tanítókat kiki óhajt, s ezeknek e körbeni érdemeit szívesen elismeri. Milly sajnós ellenmondás! Tanítani nem tudunk, mert nem tudjuk a tanítandó tárgyat, — de nevelni mindnyájan tudunk, — igen mert a neveléshez, úgy hisszük, mindnyájan értünk! — De e tanítási elégtelenség érzete ismét két más tévedés szülője. Némellyek már a tanításban a nevelést is kimerítőleg benfoglaltak gondolván, semmi gondot nem fordítanak ezen kívül a nevelési munkálatra, mert hiszen a tanító *mindent* elvégez a tanítás által; — mások ismét a tanítást, mint semmi nevelési hatással nem bíró munkálatot, csupán mint tanítást vevén szemügyre, a nevelést attól mintegy elkülönítve s önállólag vélik eszközölhetni saját nézeteik szerint, s így gyakran azt is elferdítik vagy lerontják, mit a tanítás melles-

leg nevelési tekintetben is építhetne. Ismét a minden- és semmivézés hibája, csak hogy megfordítva, új alakban s elkorcsítva.

Népnevelésről szólván, e két utóbbi hibával alkalmasint leggyakrabban találkozunk az életben, s különösen azzal, melly a tanítás által mindent elvégzettnek, — s mellesleg külön nevelésileg semmit nem végzendőnek állít. E sajnos összezavarodásnak egyik alap oka ott rejlik: hogy közönségesen, *népnevelésről* szólunk, holott jobbadán *néptanításról* kellene szólunk. Nem csuda aztán, ha a köz ember népnevelésnek tartja azt, mit a műveltebb osztályok, sőt a törvény nyelve is, felcserélvén azt a néptanítás eszméjével, annak czímeznek.

Hogy tehát tisztába hozzuk az eszméket s megóvjuk népünket ama szélsőségektől, mi szerint vagy csupa tanítástól várván minden nevelési üdvet, egy részt a tanítást gyámítólág épen ne neveljen, másrészt a tanítási évek befejeztével már a nevelési munkát is befejezettnek higye, mit sem hagyván további igazitásul az életnek, — vagy a tanításnak egyszersmind nevelési jelentőségét mellőzvé, nevelést illetőleg mindent saját tudománya szerint s mintegy sajátkezüleg, s pedig ismét csak a gyermek- és ifjui kor határai közt el és bevégezendőnek véljen; hogy, mondom, e szélsőségektől megójjuk népünket, fel kell állítunk azon elveket és módokat, mellyek segítségével egyfelől az ifju nemzedéket valódiilag neveljük, más felől ugyan e nemzedéket képesítsük, hogy érettkorba lépve önmagának nevelését elősegíthesse, s némileg eszközölhesse. Igen természetes, hogy e szándékunk mellett az alsóbb néposztályt nem tekintjük mint pusztá önsegélyre bízott, magára hagyott, elzárt testületet; hanem tekintetbe kell vennünk mindazon viszonyokat és összeköttetéseket, mellyekben áll a nép más osztályokkal, mik képzőleg reá hathatnak, különösen pedig azokkal, kik nevelésére közvetlenül befolyanak. Hogy pedig ezt sikeresebben s könnyebben tehessük, vagy is hogy megítélhessük: milly hatással bír a jelenlegi népnevelés a köznép erkölcsiségére, — mindenek előtt figyelemre kell méltatnunk a *néperkölcsei állapotot* úgy, a mint az jelenleg létezőnek bizonyul.

E L S Ő R É S Z.

A néperkölcsei állapot minősége s annak okai.

A népnevelés hatásának mekkoraságát a nép erkölcsiségére, csak úgy ítélhetvén meg biztosan, ha mindenek előtt megismerjük : minő a nép erkölcsiségének állapota, — ez utóbbinak kiismerésére kell fordítunk minden figyelmünket. Hogy e tekintetben semmi — előleg meg ne vesztegessen, vagy el ne kábitson bennünket, az erkölcsi állapotot, úgy a mint találjuk, mint pusztá eredményt tekintendjük, mellőzve : *minek* eredménye legyen az, vagy mi által okoztathatik? Azt, mennyiben okozatja ez vagy amaz erkölcsi állapot bizonyos okoknak, csak később vehetendvén szemügyre.

A nép erkölcsi állapotát, vagy is határozottabban szólva, az alsóbb néposztály erkölcsiségét tehát mindenek előtt egyszerű eredményül, pusztá tényül tekintendjük, mint olyan létezőt, a mi így van, mit tehát elővélemények, akár kedvező akár rutító szemüvegén keresztül néznünk nem szabad.

Ezen állapotí eredmény vizsgálásának könnyítése végett némelly felosztásokhoz kell folyamodnunk, melyek nyomán később az összeállítás és végeredmény lehúzása czélszerűebben megtörténhessék.

A felosztásra nézve két fő tekintet szolgálhat vezérzsinórrul ; *nemzetiség* és *életmód* vagy is foglalkozás minősége. — Ezek mellett kétféle idomító főtényező is érdemel figyelmet, u. m. *vallás* és *politikai helyzet* minősége. Sőt a *kor* és *nemre* nézve is tekintettel kell lennünk. Csak ezeknek egymásra kölcsönös hatása, s az így előálló viszonylagos módosulásnak a tömegekre és egyénekre való befolyása nyomán szerkeszthetők azon összeállítások, mik az erkölcsiségi állapot végeredményét mutatják fel.

A nemzetiség nevezet helyett ez esetben talán helyesebbnek látszhatnék a népiség kifejezés, minthogy a hazánkban lakó népfá-

jok csakugyan nem alkotnak önálló nemzeteket. Én azonban a nemzetiség szót azért gondolom használhatónak, mivel ezen népfajok nagyobbbrészt mintegy töredékei a külsőországokban lakó önálló nemzeteknek; sőt a legnagyobb baj épen az, hogy emezeknek való-ságos részeiül tekintik magokat; — de másodszor meg azért is kell nemzetiségi szempontból szólanom, mivel a magyar köz nemzetiség azon alap, mire mind e viszonyokat visszavezetem.

Nézzük tehát a köznépet nemzetiségi tekintetben.

Első Czikkely.

Első tekintet: Nemzetiség.

Végig nézvén ez áldott szép magyar hazán, gyönyörrel telik el lelkem azon gondolatra: hogy Isten kegyelme, s a természet jó-tékonysága elárasztotta ez országot, majd minden kincscsel, mik képesek embert emberileg boldoggá és szerencsésé tenni. A dú-san tápláló kalász, a lélekvidító szőlőfürt, kellemes gyümölcsök bősége, műipari növények és bányakincsek egyképen kínálko-zván mintegy versenygenek anyagi jólétét biztosítani a népnek, melly lakhelyéül választá e földet. Maga a légmérsék is egyaránt távoí állva a lélek s testdermesztő és törpítő fagytól, valamint a puhító s emésztő hőségtől egészségi s élettartóssági tekintetben a legked-vezőbb föltételek egyikeül ajánlkozik. S ha nézem földirati terje-delmét és szépségeit ez országnak, a felleget verő bérczkoszorút, az érintkezés- és összesimulásra felhívó rónákat, a közlekedés nagy szívereit, a hatalmas folyókat: lehetlen szerencsét nem ki-vánnom e nemzetnek, melly mintegy égi sugalomtól hevítve olly földön települt meg, hol mind a természet nyers fiának kedvezőbb őskor, mind a szelídebb lelkületeket kegyelő műveltség századai-ban alkalmas tanyára lelt, — olly földön, hol mind a költészet ma-gasabb röptének, mind az élet komolyabb munkáinak dús tápanya-got találhatott. S önkénytelenül, mintegy mámorosan elragadtatva kiáltok fel lelkemben: O mi nagy, erőleljes, és tisztelet pa-rancsolónak kell lenni e nemzetnek, mellynek boldogítása s erősí-tésére ennyi természeti kedvezmény, ennyi nagyszerű tényező össze foly!

De csakhamar oszlik a mámor, 's bánatosan sülyedek vissza a mezetlen való kopár szikláira, látván a szellemi szaggyatottságot, azon töredékes vegyületet, melly e dús szép földet előzőnli, *Nem*

egy nép lakja e hazát! Itt rejlik kulcsa azon titoknak: miért nem emelkedhetett e haza azon magasságra, melyre természet és terjedelem által rendeltetvének látszik. A külön bűző népfajok egyes töredékei, mik mintegy ide szorultak e dús katlanba, hol melegegni oly jól esik, nem bírnak egy szellemmel, egy érdekel, s nem is akarják átlátni, hogy csak egy érdek, egy szellem, egy szív, egy lélek emelheti mindnyáját a közös és közboldogság ohajtott polczára. Igen természetes tehát, hogy az egyes részek miatt az egész, s viszont az egészszel a részek szomorú alantóság kátyuiból tespednek. Csak ki magasabb pontra állt, azt ígéri meg a széles láthatár az ő megmagyarázhatlan bájaival, csak annak lelkében kél ama szent vágy, mindig tovább s tovább haladni Isten e szép földjén, oda hol a kelő nap teljes pompában ragyog.

De noha sokat megfejtünk az érintett kulcsnak segélyével, — még sem fejthetünk meg *mindent*. Mert kétségtelen, hogy ez ország népének összesége, — bármilyen szaggatottság és eldaraboltsága mellett is, sokkal magasabb fokán állhatna a boldogságnak belül, és tekintélynek kívül, mint mellyen jelenleg állani tapasztaljuk.

Hol van tehát e szomorú ténynek oka? mi fejt meg a különös talányt? — igen egyszerű a felelet: *E haza azon népe sem bír egy érdekel, melly a lakosság magvát képezi.* Közfalak választják el egymástól az egynyelvű, egyvérű tömeget, s mi igen csodálatos, magát a népet mintegy ellentétbe teszik a nemzettel. Ez rákfenéje ez ország lehető boldogulásának, ez záró silipje e népösszeg folytonos elnyomulásának. Hogy sokféle nép lakja Magyarhont, ez baj; — hogy az egyvérű népnek nincs egy magasb érdeke, ez átok. A különvérűek netáni torzsalkodásait megörvösölhatja az idő, ha az egyvérűek tömegesen ellensúlyozzák a mozgalmakat; de az egyvérű fő nemzet kebelében szakadozásokat csak még tágasabbakra szaggatja az idő, s ez a köz zavarban önmagát emészti föl. Mikép is közelednék őszinte szívvel a völgyben álló a szirtfok lakójához, ha ez őt ott fen még csak a szabad széttekintés örömeiben sem akarja részeltetni? mikép áldozza munkáját amannak javára, ha nem munkadíjúl, hanem kegyelemfalatként nyeri csak érdemlett jutalmát? mikép segítsen lelkes elszántsággal követet hengeríteni le a sziklavár megtámadóira, ha attól kell félnie, hogy visszatérve szerény völgyébe, ő utána is repítenek néhány elzúzó sziklagömböt, vagy úgy elzárják ott fenn a kaput, hogy soha többé azon még csak be se tekinthessen? S mikép legyen a különvérűeknek bizodalruk

a fő tömeghez barátságosan közeledni s vele összeforralni, ha látják, mikép bánik amazoknak egyik fele a másik s pedig sokkal számossabb felével? Nincs, nem lehet üdv olly országban, hol ez érdekharczok átka már a létezés elemi alapjaiba is be furakodott! Érdek és szellemegység emelheti csak nagygyá, dicsővé az ország nemzetét!

De mi köze ennek a köznép erkölcsi állapotával? — Igen nagy, sokkal nagyobb, mint egynémelly tán képzelné. — Az érdekharczok népfaj és népfaj, osztály és osztály közt örökös izgatottságban tartják a kedélyeket, miből irigység, gyűlölség s más száz neme a vétkes indulatok, vágyak és tetteknek származik, melyek összege észrevétlenül aláássa a nemzet s illetőleg nép lehető felvirulását. — Lehet-e illy egymás elleni törzsönködés mellett *néperényességet* csak képzelní is? De mind e bajokon idővel s legalább nagyrészben segíthet a köznevelés, a „mindnyájunknak mindnyájunk általi nevelése.“

Különben is még vissza térendvén e tárgyra, legyen ez elég előfigyelmeztetésül. S most már lássuk a külön nemzetiségek egyes erkölcsi nyilatkozatait.

a) Magyar köznép.

Mielőtt hozzá fognék e fontos tárgyak vázolásához — mert kimerítő rajz köteteket igénylene — ki kell jelentenem: hogy az erkölcsi állapot nyilvánulásait a nép általános jelleméből meríten-dem, figyelembe véve a nevezetesb kivételeket is. Az erkölcsiség áttekintésének alapjául pedig az erkölccstan amaz ismeretes három fő alapját veszem, mellyek szerint vannak kötelességeink Isten, minmagunk, s embertársaink iránt. A mint ez vagy amaz népiség fő jellemvonásai e kötelességek teljesítésétől többé vagy kevésbé eltérnek, avagy ahoz jobban vagy gyöngébben közelegnek, — akkép határozandom meg az érdeklött népfaj erkölcsi emelkedettségét vagy sülyedtségét, szóval, annak általános erkölcsi becsét. —

Közönsége sen elterjedtnek tudjuk azon panaszt, melly szerint a magyarországi köznép keleti kényelmesség sőt restségről vádoltatik, annyira, hogy a haza lassu felvirulhatása vagy épen pangása, nagy részben ezen eredeti téllenségnék tulajdoníttatik. Mennyiben érheti ezen vád, mellyel sokan a legáltalánosb jellemvonást vélik kifejezni, a tulajdonképeni *Magyar* népséget, s mennyiben az e hazában lakó számos egyéb népfajokat, a részletesb

vizsgálatból könnyen ki fog tűnni. — Ennek okaért némelly egyes vidékek lakóinak különös jellemét kell figyelembe vennünk.

A magyar nemzetiségnek az alsóbb néposztályokat tekintve többféle képviselői levén, szólunk először a valóságos magyarokról.

A baranya megyei magyar nép — mely itt a túlnyomó többséget teszi, — bátor, egyenes szívű, engedelkeny, szelid természetű, szorgalmas és munkás. Utóbbi tulajdonát mint mesterember-, föld-, szőlő-, bányaművelő, kereskedő, hajós, szekeres egyaránt tanusítja. A nőnem tisztaság kedvelő, szorgalmas, fonó és szövő.

A fehér és györmegyei szorgalom után ítélve, szinte kedvezően nyilatkozhatunk a magyar népségről, miután ez itt hasonlóan túlnyomó számát képezi a lakosságnak.

A komárom megyei kitünőleg nagyobb számu magyar nép erkölcsre nézve még szelidebb a déli megyebelinél; erőszakos vétekről itt ritkán hallani. Szorgalma ellen panasz nem igen lehet; földművelés, gyümölcs-tenyésztés, és bortelesztés kedvelt és sikeres foglalkozásai.

A somogyi magyar nép hajlékony, ügyes, vendégszerető; nem igen szorgalmas, de azért még sem dologkerülő, a nőnem pedig épen fáradhatlan, s tisztaságszerető. A Balaton és Sió-mellékiek csaknem hollandiai tisztaság szeretete miatt dicsértetnek. A rengeteg erdők ugyan számtalan elvadult kanászt, pásztort és kóbort, gyakran erőszakosb bűnökre csábítanak, főleg a lólopás kedvencz kihágás. Sokkal ritkább a rablás és gyilkosság.

A sopron megyei magyar köznép répczamelléki része öltözeti fényezésre kissé hajlandó. Átalában pedig mindannyian szelid, jó kedvű, virgoncz emberek, zene és ének kedvelők, ingerlékenyek, de nem boszúállók; szeretik a tisztaságot; kicsapongástól még mulatásaikban is tartózkodnak; kisebb lopások, csalfaságok igen, de vérengzések, erőszakos vétkek nem igen fordulnak elő. A közbátorság itt jó lábon áll. A gazdaságban szorgalmasok.

A tolnai magyar nép nyíltszívű, vendégszerető; a szabadság szeretetének félreértéséből gyakran makacs; szorgalmas marha és lótenyésztésben, szőlőművelés-, hajózás-, halászat-, és szekerezésben, sőt mesterségüzésben is kitünteti magát.

A vas megyei magyarok szelid erkölcsűek és szorgalmasok; főkép példányul szolgálhat itt néhány falu a magyar köznapi szorgalom és iparüzés tekintetében. A mezei gazdaság kitünő. — A veszprém és zala megyeiek sem utósók a mezei szorgalmat tekintve.

Békés megyében is nagy többséget képez a *magyar* elem, sőt itt a többi népségekre nézve valóságos olvasztó erővel bír. A köz-nép itt bátor tekintetű, szelid, becsület- és vendégszerető, vallásos, szóval emberséges emberekből áll. Vannak itt vagyonos, sőt valóban gazdag jobbágyok, — noha a földművelés nem épen kitűnő.

Bihar megye *magyar* köznépe átalán véve tisztaságkedvelő, vendégszerető, vakbuzgóság nélkül ajtatos és jó erkölcsű. Van itt számos elfajult is, sőt egész helységek is megérdemlik e bélyeget. A babonáknak itt sűrűbb nyomai találtak. A görcsös bot kedves fegyver. A szorgalom nem kitűnő, de az oláhhoz hasonlítva a magyar mégis szorgalmasnak mondható.

*Csongrád*ban, ezen legmagyarabb megyében a mezei szorgalom nem igen kitűnő; egyébiránt a deszkakészítés és hajóépítésben igen ügyesek és serények a magyar faragók.

A *szathmári* magyar köznép merész, makacs, vig és vendégszerető. A *szathmári* szorgalomról valamint a szomszéd *szabolcsi*-ről is kitűnőt ugyan nem, de gyalázót sem mondhatni; s így e közepes állapot itt is ott is a tulnyomó számu magyarságot illeti.

Pest megye kitűnő többségű magyar népénél a mezei szorgalom nem igen virágzó.

A *Pozson* megyei különösen *csallóközi magyar* köznép jellemében némelly ellenmondásra is találunk. Egy része munkás, más része tunya. Egyébiránt, szelid, jámbor, vendégszerető emberek, vallásukban buzgók, de nem babonások, sem idegen vallásgyűlölők; erőszakos vétek ritka, — a közbátorság valóban példás.

Abaujban, hol túlnyomó a *magyar* elem, kitűnő szorgalommal folytatják a mezei gazdaságot.

A *borsodi* köznép jellemrajza a legkedvezőtlenebbek egyike. Szorgalmát átalán véve, dicsérni nem lehet; sőt nagy számu korhely s erkölcstelen ember találtak közte. A megyei tömlöczök mindig túltömvék fegyenczekkel, sőt ezeknek nagy száma kezességre szokott künn lenni szabadlábon, mig az elzáratás sora rájuk eljut.

Gömör népességének nevezetes részét a magyarság teszi, s e megyében az ipar tetemes polczra emelkedett.

A *hevesi* magyar nép mind gazdaság mind mesterség tekintetében szorgalmasnak mondható.

Zemplénben különösen a Hegyalját és Bodrog-közt lakja a magyarság; itt a szorgalom ellen nem lehet kifogás; sőt a hegyaljai szőlőművelés egyik gyöngye a magyar szorgalomnak.

A magyar nemzetiség képviselői közt nem megvetendő töredékül tűnnek fel a *palócok*. Az egész különösség leginkább a nyelv sajátos kiejtésén alapszik, egyebiránt a palócok igaz törzsökös magyarok levén. Mivel azonban nemcsak a hevesmegyei Mátravidéken, hanem még Honth, Nógrád, Borsod, Gömör megyék nevezetes részein is eláradt a palóctság, nehogy ezen elem mintegy hézagot hagyni látszassék a magyar népiség vázolásában, érdemes róla itt külön is megemlékezni.

A palócz magyarokról röviden ezeket találjuk följegyezve: szorgalmatos földmivelők, értelmes marhatartók, s többnyire mesterséges faragók. Házaikat magok építik, szekereket, jármokat, hordókat magok csinálnak. Ritka ház, melyben szövőszék nem állana, mert a fehérnép fő foglalkozása a vászonkészítés. Egyéb jellemvonásaik: vidámság, vendégszeretés, emberbecsülés és adakozás. Megegett személynek, vagy házassági törvényes pörnek hírét alig hallani.

A harmadik elemet a magyarság egészében, képezik a *kúnok jászok és hajduk*.

A *jászok* és *kúnok* valóságos magyar eredetéről többé kétség nincsen. Vitézségökről már régi időben híresek. A mai *jász-kúnok* vallásos, de nem vakbuzgó emberek, szabadalkotmányuknál fogva nyíltszívű, bátor férfiak, és vendégszeretők, de dicsekedők is. Azon felül a dologhoz nincs mindig kedvök, a megtakarítás nem legfőbb gondjuk. Fő foglalkozásuk a földmivelés és baromtartás levén, szoros értelemben vett ipar nem kenyerők.

A nemes *hajdukerület* lakói mind tiszta magyarok levén itt szükségkép említést érdemlenek. Senki se ütközzék meg azon, hogy a népről szólván, itt a' fejenként nemes hajdukerületi lakosokat is emlitem. Később bővebben nyilatkozandom az iránt, hogy az alsóbb néposztályhoz nemes és nemnemes tömegek tartoznak. — E helyett a hajdukerület lakóiról átalánosságban következőket jegyezzük meg: szép, szálás, erős és katonának termett emberek, mi egyebiránt hajdani hadi hírokkal igen szépen össze függ; itt a fejedelemhez ragaszkodó hűség is említendő. Mind a földmivelés, mind a baromtartás jó karban van náluk, s méginkább lehetne ha a lakosok szorgalmasabb vagy legalább gazdaságilag értelmesebbek volnának.

A magyarság negyedik eleméül emlitem a *székelyeket*, kik mint magyar eredetűek, magyar nyelv- és jellemmel bírók, kétség

telenül figyelmet érdemelnek. Rólok röviden csak azt jegyzem meg: hogy noha századok óta született katonák levén, a hajdani örökös háborukban nagyon el vadultak, s e miatt lopás és rablásra hajlandóknak mondattak, jelenleg mégis sokat szelidültek e tekintetben is. Szabad lelkületöket hiven megtartották; fővonásaik: nyíltszívűség, becsületérzés, nagylelkűség, még a lealázott ellen irányában is. E mellett szorgalmas, vallásos vitéz, és rettenthetlen nép.

Összevonván az eddig mondottakat, nem épen olly kedvezőtlen a magyar népiségről felállitható kép, minőnek némelly elfogultak festeni szeretnék. Egészben véve nem olly tunya a magyar vér mint az Europaszerte elhírhedt „magyar restség” gúnynév gyaníttatná: sőt néha a Duna-mellékieknek kitünőbb szorgalmát, némelly tiszavidékieknek nagyobb kényelme egyrészben ellensúlyozza is, még sem húzhatni ki e két tényezőtől olly eredményt, melly a *magyar vért* általán restséggel bélyegezné. Nem fogjuk ugyan a virágzó szorgalmuak koszorújára méltathatni a valódi magyar népséget összesen véve, de a legalsóbb foku rút henyeség posványiban sem látjuk fetrengni annak még csak egyes töredékeit sem. Miért is bízvást sorozhatjuk a magyar vér alsóbb osztályu képviselőit — egyes kivételeket ide nem értvén, miről alább — a szorgalmas, törekvő népek közé.

Ezen, sokak előtt kétségesnek látszhatott kérdés megoldása után, még némelly általánosb, vagy is közönségesebben elterjedt gyarlóságokat és vétkeket kell meg említnünk, hogy az egészről kellő ítéletet hozzassunk.

Közönségesen tudva van: hogy a műveletlen magyar felsőbb s alsóbb osztályoknál egyaránt, s e szerint nagy részben a magyar köznép is — igen szeret káromkodni, sőt a káromkodásban némelly külföldi íróktól valóságos nagymesternek, virtuóznak, tartatik. S ebben sok igaz van. Annál szomorítóbb volna pedig ezen hiba, mint a külső isteni tiszteletnek valóságos megtámadása, ha mind azon sűrű és ocsmány káromkodások, miket úton, útfélen hallhatni, a szívből fakadnának, vagy is teljes öntudat-, szándék- és akarrattal szóratnának. De nem titok előttünk, mikép a magyar ember ritkán káromkodik valóságos haragból, ártani akarás vagy épen bosszuálló szándékkal; hanem legtöbbször gondolatlan megszokottság, balul értett legénykedés és vitézkedés, tréfa vagy épen duzdadozó jó kedv ezen rossz, gyakortább czifránál czifrabb kitöréseinek forrásai, úgy hogy legkevesebbszer róhatni fel a káromkodó

szavakat a teljes és világos öntudatnak. Mivel azonban éppen a magyar nyelvnek van azon szerencsétlen sajátsága, mi szerint káromkodásait és szidalmait a legdurvább érzékiség, a legocsmányabb aljasságok köréből meríti, kétségtelen: hogy nem is említve az Isten iránti közvetlen tiszteletlenséget, közvetve is sok ártalmat okoz, sőt szinte közvetlenül számtalan botrányt szül, főleg fiatalabb kedélyek irányában. E szerint a magyar ember káromkodását, mint egyfelől Isten, más felől felebarátunk iránti kötelességinket durván sértő ocsmány szokást határozottan kárhazotjuk ugyan; azonban a leggyakoribb esetben mint nem a lélek bensőjéből fakadót nem tarthatjuk olly igen életbe vágó bűnnek, melly magát a vallásoságot, noha gyöngíti ugyan, alapjaiban végkép megrengetné s megingatná. *)

Másik igen terjedtnek látszó hiba a mértéktelenség, melly is leginkább iszákosság alakjában nyilvánodik. — Mivel ez azonban a magyar köznépnek egyszerű életmódja mellett általánosan éppen nem divatozik, sőt csak kivételesen, ünnepi alkalmaknál, minők: menyegző, keresztelő, tor, bucsú, s egyéb nagy ünnepnapok, mintegy a köznapi élet nyügeit lerázni akarólag, tünteti ki magát, — s mint-hogy továbbá egyes, magától a néptől is kárhoztatott kicsapongók részegeskedéseit, vagy némelly, de igen gyér helységek illy nemű tömeges tévedéseit nem lehet az egész faj vétkeül felróni, igen természetes, hogy ezt az általános népbélyegeket közt legfőlebb módosító, de nem határozó súly gyanánt használhatjuk. **)

*) Itt mindazáltal ünnepélyes óvást kell tennem azon netáni félreértetés ellen: mintha én -- a mondottaknál fogva -- a káromkodást erény-rutító szempontból csak csekélységnek tartanám. Ezt állítani távol legyen tőlem. Sőt nálamnál senki sem kívánhatja inkább még a tréfás vagy széleskedvű káromkodásnak is — főleg a magyar nyelvű káromkodásnak — végképeni kipusztítását. De ha még emberölés eseteinél is megkülönböztetjük a beszámítás különböző fokait, — úgy hiszem, tehetjük ezt sőt tennünk kell az idézett vétkekre nézve is. Így véve föl, nem lehet a csupán tréfás vagy legénykedő stb. káromkodás olly mértékben erkölcsmetélyző, mint például mindent a mi szent, szándékosan s dühöngve gyalázó valamelly kifakadás. — Ennyit irányzatul. —

**) Mértéktelenségről szólván, meg nem állhatom, hogy némelly észrevételeimet ide ne csatoljam. A mértéktelenség szélesebb körű — genericus fogalom lévén, annak aránylag legkevesebb alárendelt vagy is fajfogalmai illenek az alsóbb — főleg pedig

Vége, a figyelemre méltó harmadik uralkodó vétek a tiltott szerelem élvezése. E pontra nézve, megvallom, nem érthetek egyet azon, többnyire balul értett orvostani elvekből kiinduló álokoskodókkal, kik a testi szerelmet az egészség fentartására, s a lélek derűtség ápolására mulhatlan eszköznek kiáltják, s pedig már a férfikor beállása előtt. Én azt hiszem, hogy kell lenni s hogy van is bizonyos időpont, — mellynek elérkezte előtt a bár legtüzesebb vér is, — ha egyébiránt az erők más úton módon kellőleg gyakoroltatnak s részben elpárologtatnak; s ez *conditio sine qua non* — fékezheti nemi ösztönét, s a bujasággá fajulandó vágyat illő korlátok közt tarthatja. De erről az álműveltség, melly fájdalom a valódi műveltségnek majd elválhatlan holdja, másképp gondolkozik. — Hová tűnt ama lovagi szellem, melly szent kötélyének tartá a szüz

magyar — néposztályra. Itt ugyan is leginkább azon alakban tűnik az fel, mellyet különösen torkosság-, iszákosságnak nevezünk. Tehát csak egy specialitás a nagy terjelmű bűn köréből. Holott a sajátképeni, minden alkalommal, száz meg száz alakban nyilvánodó mértéktelenség főleg a művelt osztályok bűne. Igen, mert e bűn a balul értett műveltségnek vagy is álműveltségnek szükséges és elmaradhatlan fajzata. Vagy nem mértéktelenség-e az, midőn az úgy nevezett művelt tömeg az élvezeteknek ezer meg ezer érzékkábító, csiklandoztató, észbénító, erényöldöklő, kedélyzíláló, lélektompító változatosságait találja fel, s mohó kapkodással nyeldesi? De erre csillogó köpenyt vetünk hogy eltakarjuk rútságait. Igen, mert a csak külső mázban lényegző külműveltségnek illy külső menszerre vajmi nagy szüksége van ám! S erre czéloz, ide irányul — fájdalom — korunk nevelésének egyik nevezetes törekvése. Ha a b e c s ü l e t rend keresztjét nem víhatjuk ki magunknak: tehát legalább a l e p k e rend szalagát tűzzük mellünkre. Mivel a n a p sugárkoronájára érdemetlenekül érezzük magunkat: tehát ó j s z a k fény után sóvárgunk! Ez századunknak átka. De már illyféle műveltségtől ójjuk meg népünket mindörökre. S ha nevelés által csak ezt érhetnők el, inkább ne tegyünk semmit. — S mégis, milly igazságtalan a világ. Ha a mértéktelenség finomságaiba tetőtől talpig bemártott egyén egyszer más-szor lát út félen fetrengeni egy részeg pórt, kit illy állapotba tán csak nyomora, — insége, — vagy elszenvedett méltatlanságok feledhetésének vágya kérgetett, amaz orrot fintorgat, követemel, kigyót békátkiált a durva, műveletlen, mértéktelen parasztra. — Az ok pedig végelemezésileg nem annyira a n é p b e n, mint inkább m á s o k b a n rejlik. Ha a népet gyógyítani akarjuk, igyunk magunk is a keserű orvosságból.

erény védelmét s ótalmazását, melly csak úgy tartá magát boldogítotttnak, ha a szűz erény kezeiből fogadá a díkoszorút? E századok letűntek a történet láthatárán. Igaz, hogy ama lovagiság is nagy részben csak kényszerült ellenszere volt a női erény s általán az *emberi* szemérem durva megtámadása- s eltiprásainak; s e szerint ma, midőn ama védő s óvó lovagiság, mintegy érezvén fölöslegességét önmagában megszűnt, sokkal jobban kell állni a dolgoknak. Nincs is kétség benne, hogy javult az állapot, de csak alakra, nem anyagra nézve. Javult annyiban, mennyiben az erőszakos nyilvános megtámadások gyérültek, az emberi, főleg női szemérem kényúri lealázásai ritkultak s majd egészen eltűntek; de midőn egy felől a lealázás erőszaka megbénult, más felől az önlealázódás önkényes tévelye kapott szárnyra; — a nőnem, melly hajdan az erőt rettegé, ma önkényt és szívesen veti magát a csáb hálóiába. *)

Az álműveltség hatalmas fegyvert helyettesített a nő rablások és poroszlók helyébe: a csillogást, fényüzést s mindezek eszközét a pénzt. Rosz erkölcsű nőszemélyek találtattak a századok minden évsoraiban; de akkor közmegvetés, utálat süté rájuk a szégyenbélyeget, — ma közhelyeken, színházban, hangversenyen, nyilvános multságokban kénytelenek vagyunk szomszédunkul tűrni az elvetemültség közismeretű bűn-leányait, csak fizessék meg pontosan illető helyen a kereseti adót. — **) — Mindezt az álmű-

*) Ez ugyan minden időben így volt, — de illy nagy mértékben mint ma, alig. Olly időszakok pedig, mellyekben a mostanihoz hasonló vagy épen nagyobbnak látszó fokra hágott ezen szemtelenségi kicsapongás, okvetlen — s e szerint következtetőleg csalhatlan előzői voltak a nemzeti semmisülésnek. Jussanak eszünkbe például Caligula, Caracalla stb. korszakai.

**) Igen is, ez tréfán kívüli dolog. Volt alkalmam úgynevezett városi biztosok beszédeit hallgatni, mellyek szerint külön — magánosan lakó szabad személyektől hetenként egy egy forintost kaptak, — egyet pedig ismét a felügyelő orvos kap. S így aztán szabad a vásár. Hát még ama nagy intézetek, mellyek nagyban és nagyszűrűleg rontják a különben légszebb reményekre jogosított fiatal nemzedéket, mennyit fizethetnek — kereseti adóul?! Itt igazán elmondhatni: *lucri bonus odor ex qualibet re.* — — S ez nem mételey? nem országgyilkoló rendszer? — Archimedes egy pontot kért, mellyre gépeit állítsa, hogy kiemelhesse sarkaiból a földet. Az erkölcsi világ archimedesi pontjai illyféle gaz intézetek, mellyekbe megvetvén lábait a polgári társadalom, önmagát forgatja

veltség eredményezi; minek legszólóbb bizonyítványait főleg nagy városokban találjuk, mint az erény-inségnek megannyi felkiáltó jeleit! — S e méreg, e métely már a falusi nép egyszerű lakáiba is elszivárgott, főleg nagyobb városok közelében. De éppen azért, mivel e bűn leginkább az úgy nevezett művelt világ oltványaul tekintendő, nem is vehetjük azt, noha elegendé terjednek mutatkozik, a nép eredeti és sajátos vétkének. Főleg pedig nem mondhatni ezt a *magyar vérről*. Mert noha olly kiváló dicséretet, minőt a palóczokról különösen kiemeltünk, ma már csak ritka vidék érdemel, még sem írhatjuk e hibát a bár keleti, de komoly szellemű magyar faj rovására, mint mellynek még ős fészkeiben is a soknejűség csak kivételesen, a sokférjűség pedig éppen nem volt sajátja. Szomorú igazság, hogy a tuláradható nemi ösztönt csak az észak fagya, s a bércezileg ridegen elszigetelt ős élet tarthatja féken Európaszerte; de éppen ezért a szerelmi visszaéléseket olly általánosan elterjedt európai bűnnek kell tartanunk, melly nem sujthatja különösebben a magyar vért, — sőt éppen erre nézve — mivel a tiszta sőt némikép magasztos szerelemnek számos példaival találkozunk a köznép közt, mit most már összegyűjtött népdalaink is bizonyítanak — sok tekintetben dicséretes megjegyzést tehetünk, s éppen nem mondhatjuk magyar népünket e tekintetben elfajultnak. *)

ki két sarkaiból. — Elszorúl az ember szíve azon tapasztalatra, hogy könyvek, hirlapi felszólalások, s a jobbak kárhóztató közvéleményének daczára is fenállanak és szaporodnak illy gyalázatos barlangok. Ha a hatóságok erélyesen, de amugy igazán *erélyesen* akarnának, egy hét alatt mind kipusztulna efféle bűntanya. De így a mint van a dolog, azt kell gondolnunk, hogy vagy nem bírják vagy nem akarják kiirtani a métely gyökeit. Mintha csak egy sötét szörny üzné az intéző hatalmakat önakaratlan s öntudatlanul: hogy minél több méregforrást engedjenek fakadni, mi szerint hadd veszszen, satnyuljon, semmisüljön, törpüljön a nemzedék. Illy nép, illy nemzet jó lenne majd — fojtásnak. De lehetlen, hogy akarva s öntudatosan történjenek illy intézkedések, mert ha ez volna: csak átkot lehetne mondani rájuk. Amde azért van szemünk hogy lássunk; s a figyelmeztetés elől ne zárjuk el füleinket.

*) De azért nem tagadhatni, hogy az elfajulás örvényéhez igen közel jár; mit nemcsak nagy és kis városokban de faluhelyeken is sajnosan tapasztalhatni, — olly jelenetek fejlődén ki itt is nyári éjjenként az utcákon, minökről még ez előtt 20 évvel is csak a cancanféle párisi műveltség álmódzott.

A magyar nép erkölcsiségét tehát következőkben állapíthatjuk meg: A magyar nép *vallásos*, de nem vakbuzgó; a valóságos babonáságtól ment, mely is csak olly vidékeken mutatkozik jelenlényebben, hol babonás néppel érintkezik; Isten iránti tiszteletét gyöngíti ugyan külsőleg a káromkodás rossz szokása, de meg nem semmisíti. A magyar nép *önérzettel s önbecsüléssel* bír, mely ugyan néha daczczá, makacssággá fajul, általánosan véve pedig *büszkeség s gyakran önhittség* alakjában mutatkozik; — *mértékletes, tisztaság-* kedvelő, *munkás*, de még munkásabb lehetne, *türelmes*; — *ember- és vendégszerető, őszinte, nyíltszívű és hű; hon-szerető s önáldozásra kész jó katona*; szülők, felsőbbség, uraság irányában *hajlékony*, de e mellett *szabadságkedvelő*; szegények iránt *irgalmas*; — betegek holtjai iránt *kegyelettel*, Isten egyéb teremtményei iránt *kimélettel* viseltetik. Elvadulván az idegen jószág s más ember életének tisztelése nem igen tárgya gondjainak.

S illy nép, mely egészben véve annyi magvait rejti keblében a jónak és szépnek, mely a fogékonyság s fejlődési lehetőség ennyi bizonyosságait tárja fel előttünk százados életével, — illy nép nem érhetné el az emheri műveltség magasabb fokát? O mivé lendett már eddig is, ha csak két száz évvel ez előtt történt volna az, minek már most okvetlenül kell megtörténnie!

b) Német köznép.

Midőn a magyarországi németségről szólunk mint olly elemről, mely számra nézve nem épen kitünő, — mert összesen körülbelől 1,000,000 lelket számlálhatni, de annál fontosabb ipari tekintetben, — mindenekelőtt nyilvánítnunk kell, hogy lángoló hon- és nemzetszeretetünk mellett is elfogúlatlanok és igazságosak tudunk lenni. — Ezek szerint különösen az ipar tekintetében általánosan azt jegyezzük meg, hogy a németek főleg városokban telepedvén s telepítetvén meg, az ipart és kereskedést jobbadán sőt majd egészen magokhoz ragadták, ez által eléggé bebizonyítók: milly eszélyesek, vagy ha úgy tetszik ildomosak tudnak lenni az uj hazában is. Nem tartozik körünkhöz feszegetni, mennyire voltak eszélyesek vagy ildomosak — ős királyaink, *) midőn a németet ide édesgetvén annyi szép kiváltsággal felruházták, de viszont őt a magyar nemzetiséghez bármi szorosabb érdekszálakkal bilincselni egészen

*) És ujabkori törvényhozásaink? —

elfeledték; de annyi bizonyos, hogy a német ipar és kereskedés, bármi nagy hasznára van is — közvetve — az egész hazának, vagy legalább a hon tetemes részének, — legközvetlenebbül még is magának a németiség jólétének kamatoz. De bármint legyen, ezen ipar valódi szorgalomnak szülötte. S valóban a németnek, valamint saját hazájában úgy nálunk is, elvitázhatlan tulajdona a szorgalom és iparkodás, nem csak az ipar és kereskedésnek, de a mezőgazdaságnak körében is.

S ezen szorgalom alkalmasint legkitünőbb jellemvonásuk a magyarhoni németeknek.

Egyéb részletesség tekintetében a következőket jegyezzük meg:

Mosonyban, ezen legnémetebb megyében, engedelmesek, takarékosak; a rendet, pontosságot s szülőföldjüket igen szeretik.

A *soproni* németek rendszeretők; mulatságaik vigak zabolatlanság nélkül.

A *baranyaiak* visszatartó emberek; házaik körül inkább rend mint tisztaság uralkodik. A *tolnaiak* titkolódzók, perlekedők. A *somogyiak* szöke sáppadt emberek, de igen szorgalmas, fáradhatlan gazdák. A *barasiaknak* nyelve igen durva s csaknem érthetetlen; szintűgy a nyitraiaké. A *szepesiek* nyíltszívűek, vendégszeretők, jó kedvűek, bátrak, kevéssel megelégedők; a tudományokat és szép művészeteket nagyon kedvelik. A *bácsi* német inkább a rendnek mint tisztaságnak barátja; lakszobája bűdös, penészes, öltözete ronda; ételében fukar.

E néhány adatból is kiviláglik; mikép valódi összhangzás, és egyedség jellemökben fel nem található; hanem a szerint, mint a távol német földnek egyik vagy másik vidékéről szakadtak ide, s részint foglalkozásaik, részint az ide forradásnak kisebb nagyobb mértéke szerint, igen változók az ő vonásaik.

A nyíltszívűség és vendégszeretet, melly a magyarnak általános és közös bélyege, csak kivételkép disziti a szepesi németet. A honszeretet pedig csak a mosonyiaknál érdemel különösb kitüntetést, kiknek elődei, mint mondják, még nagy Károly idejében, tehát a magyarok bejövetele előtt telepedtek meg ott, s így e ragaszkodás az ősi idők szent hagyományaul tekintendő. — Egyébiránt ezen honszeretet — a magyarnép lelkének ezen köztudomásilag egyik legnemesb virága, — csak gyéren illatozik a németiség keblében. Főkép a nagyobb városi németek közt, kiknek tábora folyvást

uj meg uj pótlék csapatokat nyer a perczenként beköltöző s mondhatnám betóduló pinczerek, mester- és boltoslegények, művészek és kontárok legioitól, a nagyobb városok németei közt mondom, a honszerelem szent erényét hiába keresnök. — Ha ragaszkodnak is ez országhoz, nem úgy mint *magyar* hazához vonzódnak hozzá, hanem úgy mint képzelt részéhez, kiegészítőjéhez azon német hazának, melynek üdvé vágyaik álmaikat serkengeti, vagy épen csak azon, minden sehonnaiak imája hevíti lelköket, ubi bene ibi patria. A dicséretes főkép a művelt osztályok közti kivételeket itt mellőzöm; — csak a tömegekről szólok. Vagy nézzük bár az ő Budapestnek, Sopronnak, vagy Pozson vagy Kassának németjét, mint forr fel vére mérges hévtől, ha e hazának közjavát, haladását mint *magyar nemzeti* köz érdekét ajánlgatjuk néki! S e mellett gyakran milly pöffeszkedők, milly önhittek ők; minden műveltség, minden tudomány e hazában — úgy mondják — a németnek köszönhető. S ha szinte úgy volna is! de feledik, hogy habár ők adták is a gyálút, de a fát, az anyagot a magyar adta. Ha ők némi műveltséget hoztak, ők viszont *életet* találtak és nyertek itt. — Szivesen elismerjük a németiség fáradhatlan *szorgalmát*, de azt hisszük hogy több nyíltszívűség- és egyeneslelkűséggel — több honszeretettel s kevesebb hánytorgással sokkal több s hathatósab jót tehetnének az egész haza felvirágoztatása, s a köz erkölcsiség viszonyos és kölcsönös emelésére, mint elfogult szűkkeblűség izgatta — kicsinyes érdek-harczok önző szellemének áldozván.

A magyar honi német köznép tehát *munkás, szorgalmas, iparos, csendes, enge delmes, rendszerető* emberekből áll. Nem könnyen lelkesíthető, de mihez hozzáfog, abban *állhatatos*.

c) Szláv népségek.

Talán egy népségről sem olly nehéz jellemző vonásokat közzölni, mint a szláv vér szülötteiről, miután annyiféle töredékekben nyilvánodnak tulajdonaik, — s viszont egyikről is alig könnyebb ítéletet hozni, mint épen a szláv törzsokról, főbb vonásokban majd mindnyájan megegyezvén. Nem ugyan szellemi befolyás, de mennyiségi súly szerint hatalmas tényezőt képezvén a szlávok e haza népségei közt, érdemes rólok különösebben megemlékezni. Népségi ágak szerint itt főleg a *tót, horvát, orosz* vagy *rusznyák, shokacz, rác* és *vindus* ágakra fordítandjuk figyelmünket.

Az *árva* megyei tót igen szorgalmas és munkás, földjeit nagy

gonddal műveli, s úgy szólván még a kősziklákon is természet zabot; nyáron ezerenként lejár a Tisza és Duna környékeire kaszálni, aratni, vagy szőlőt munkálni; a vaj-, sajt- és turó-készítésében is ügyes. A vászonszövés és fehérítés szinte tetemes ága a szorgalomnak.

Liptóban legnagyobb figyelmet a turó és faeszközök készítése érdemel.

A *zólyomi* ipar is leginkább a sajt-, turó, vászon és csipke készítésben nyilatkozik.

Nyitrában pálinkaházat majd minden faluban találhatni. A földmivelést meglehetősen iparral folytatják, lent és kendert sokat termesztenek. Bor nem teremvén helyette pálinkát, sört sokat főznek, s amazt többnyire rozsból. Mesterember a szükséghez képest kevés találtatik.

Sáros megyében, hol a tulnyomó többséget teszik a tótok, a közemberek ábrázatában jószívűség és ravaszság keveréke tükröződik; egyébiránt engedelmesek, alázatosak, vallásukban szerfelett buzgók; szelídek, úgy hogy nagy vétket ritkán követnek el; a földmivelésben kitűnő szorgalmuak.

A *pozsoni* tótokról megjegyeztetik: hogy jámborok, buzgók; szorgalmasok; erőszakos nagy vétek köztök szinte ritkaság; marháikkal különösen jól bánnak.

A *gömöri* iparban a tótoknak tetemes részök van.

Általános jelleméül a tótoknak következők említetnek: ő jámbor, szelid, örömet dolgozik, tudományok- és mesterségekre igen alkalmas, bátor katona: ellenben makacs, hizelgő, fősvény s a tisztaságnak nem nagy kedvelője. Nyelvéhez szenvedélyesen ragaszkodik, a honnan, hol nagyobb számmal lakik, ott más nyelvet hamar elfojt. —

Második tényezője a szláv vérnek a *horvát*.

Zágráb megyében a földmivelési szorgalom, noha a használható földből alig van tényérnyi, melly nem műveltetnék, értelmiség hiánya miatt csekély.

Varasdban ezen belterjedelmileg legnépesebb megyében, a fölöttébb eldarabolt földek művelése nem virágzó. A szerfelett tunya köznép nem fordít reá elég szorgalmat; egyébiránt a szőlőművelés, és szilva-palinka főzés kedvelt foglalatosság. — *Kőrös* megyében sem műveltetik kellőleg a föld.

A *Zala* megyei, különösen muraközi horvátok igen szorgal-

mas emberek; — a *somogyiak* csak nem mindenben a magyar szokást és öltözetet vették be, a szarvasmarhát igen szeretik, s avval nagy kereskedést űznek. A *soproniak* indulatosak, a megyében legdurvábbak, s verekedésre hajlándók. A *mosonyi* horvátok fő foglalatossága a szekerezés.

Átalános jellemül följegyeztetik: hogy a horvátok jámbor és szelid emberek, a felsőbbség és törvény iránt engedelmesek; vendégszeretők, jó katonák: de a férfiak dologtalanok, a szeszes italokban mértéktelenek és boszúállók.

Harmadik nevezetes alkotója a szláv elemnek a keletészaki részekben lakó *oroszok* vagy *rusznyákok* töredéke.

A *bereghi* orosz köznép gazdasági nagyszerű példányokszemlélésének daczára is megmarad régi együgyűségében, a rendes szokott művelést sem adja meg földjeinek.

Az *ungh* megyei orosz szegény, tudatlan, kevéssel megelégedő. Van e megyében számtalan kalló, fűrészmalom és pálinkafőző ház.

A *marmarosi* rusznyákok igen lomhák, pedig ügyes dolgosok lennének; a pálinka italban mértékletlenek, s tudatlanok levén, babonások, s minden szenvedélyben, különösen a nemi indulat kicsapongásiban tüntetik ki magokat. Az aszszonyok valamivel dolgozabbak a férfiaknál, a tisztaságot nem igen, de az öltözeti czifraságot igen szeretik. A földművelés elhagyott állapotban hever; a hamarább jövedelmező sóaknázás és szálazásra inkább találkozik ember.

A *sárosmegyei* *rusznyák* laka rendetlen, tisztátlan, inkább ol mint házszerű.

Átalános jellemzésök ezekben adatik: jó szívü engedelmes emberek, de igen lomhák, félénkek, tudatlanok, s e miatt babonások, szenvedélyesek, tisztátalanok és szerfelett szegények.

Negyedik helyen említjük a déli vidékek lakóit a *Shokaczkokat*, kik bunyevaczoknak is neveztetnek, és *ráczkokat*. — Előbbiek nem annyira jellemben mint vallásra nézve különbözvén a ráczkoktól, tulajdonaik tekintetében együtt szólhatunk rólok. — A *Shokaczok* római catholicus, a ráczkok pedig óhitű Szerbek.

Szerem megyében a köznép főbélyege restség levén, a szorgalom kitünő jeleit nem tapasztalhatjuk. Nagy divatban van mindazáltal a szőlőtermesztés és pálinkafőzés még a köznépnél is. Messterségek közt a szappanosság érdemel említést.

Verőcze megyéről olvassuk: A köznép bélyege restség, tunyaság, puhaság, lustaság, lomhaság, henyesség, és ha a szerencsétlen dologtalanságnak még több változatai volnának, mind reá ille- nének; még az emésztő inség idejében sem lehet őt dologra haj- tani. Ravasz, megátalkodott álnok, boszuálló, heves, káromkodó. Az új bor, de kivált a palinka-kazán legédesebb földi boldogsá- gai közé tartozik, s ekkor felhevülván verekedésre, sőt öldök- lésre is hajlandó. Másképp a köznép szelid, hol a törvényható- ság vas pálcáját érzi, alázatos, engedelkeny, türelmes, ajtatos sőt babonás is, jó atya, jó anya, hű házastárs, s a nőnem kiválólag szereti a guzsalyt. Lakása kürtötlen füstös. — A nőnem szorgalm- masb a férfiaknál; az itt termesztett len és kender figyelmet érdemel.

A *végvidékiekről* ezeket találjuk feljegyezve: a jószívűség vendégszeretet, fejdelméhez s hazájához való ragaszkodás, vitéz- ség, béketűrés, vallásos buzgóság közönségesen elismert erényei a végvidéki szlávoknak; más oldalról ellenben tunya és rest, kivévén a nőszemélyeket, kik igen szorgalmasak; pazarló, a részegítő italt különösen a szilva palinkát (Rakie) szenvedélyesen kedveli, hirtel- en haragu, boszuálló, babonás, a magát tettetésre s mások meg- vesztegetésére igen hajlandó, s kit megvesztegetett, azt későbbben boszuvágyának gyakran feláldozza; káromkodó.

Torontál megyében, melly a magyar-, német-, francia gyar- matosak által legvirágzóbb megyéje honunknak, csak a rác és óláhfaluk rendetlenek.

A *bács* megyei rác bátor, jó katona, barátságos, buzgó, ba- bonás, műveletlenebb a magyar és németnél, virgoncz, jókedvű, az éneket, dalokat szenvedélyesen szereti; a marhatartást kedveli, de a földművelésben tunya; bort, pálinkát sokat fogyaszt, rendetlen, szegény; nem igen kényesen bánik a nőnemmél, melly ugyan szor- galmasb a férfiaknál, de az izléstelen czifraságot és pirósítót mód nélkül szereti. Itt még most is a patriarchai szokás divatoz, melly szerint mindig csak a legöregebb parancsol a háznál.

A *baranyai* rácok és shokácok leghátrább állnak a szorga- lomban; sokszor földjeiket is műveletlenül hagyják, de juhot leg- többet tartanak a jobbágyok közt.

Végre ötödször szólunk a *vindusokról* is. — Ezek mindössze 50,000 főre mennek; leginkább Vas és Zala megyében találtnak.

Általában jó dolgosok. Erkölcsük szelid, kisebb csint, lopásokat tesznek ugyan, de nagyobb vétkeket ritkán követnek el.

Összefoglalván az eddig jegyzetteket első tekintetre kitűnik, hogy majd két ellenties földszark gyanánt áll szemközt az északnyugoti és délkeleti, s részben északkeleti szlávok két főága; vagy is hogy a valóságos tótok sokkal kitűnőbbek a többi szláv vérű népségeknél. Tulajdonképeni szorgalom csak északnyugoton a tótoknál, valódi tunyaság pedig kelet és dél vidékein a rusznnyákok shokácizok és ráczoknál honos. A végvidéki szlávnak kissé bokrosabb erényei semmikép sem szolgálhatnak — méríokul az egész szlávság irányában, — sőt azokat is a szinte bokros gyarlósáíok és vétkek tökéletesen ellensúlyozzák.

Az általános jellemzést a szláv vérre nézve már most következőleg állapítjuk meg: az északnyugoti szláv *szorgalmas*; a déli és északkeleti hasonlíthatlanul nagyobb többségben s kiválólag *tunya*. Egyéb közös erényeik és bűneik a szlávoknak: a *buzgósáí*, melly azonban majd mindig *babonával* karöltve jár; a részegítő itálok, főleg *pálínka mértéktelen* kedvelése; *tisztállanság*, mellyel mind a mellett gyakran női *híuság* és *piperéskedés* párosul; *jószívűség*, melly csak ritkán nyilatkozik mint vendégszeretet, s mellyel a hízelgésre hajlandó *ravaszság* szövetkezik; *szelidség*, *alázat*, félénk *engedelmesség*; — bátorság pedig, de egyszersmind káromkodás- és verekedésben nyilatkozó, s *boszuállásra* kész *indulatosság* főleg a déli vidékek lakóinál találattik.

Minden gyarlóság mellett sok jó erkölcsi elem szendereg a magyarhoni szlávságban, mellyet a kellő és szükséges korlátozás és irányzás segítségével nem megvetendő kamatozó tényezőjeül lehetne emelni a köz hazának. De főleg a czél volna szem előtt tartandó; mert másfelé kacsingató rokonszenvi játékok, vagy ridegen elszigetelt magába vonult csigaházi élet mellett, habár különben a legdicsebb erényekkel ékeskednék is valamelly népség, — ez orszáígnak mint egyetemes köz hazának csak ártalmára munkálhat.

d) Oláh nép.

Az oláh népség szokásai és erkölcsaire nézve — kivevén netán a marmarosíakat — majdnem egyszínűnek mondható, — olly csekélyek az árnyéklati eltérések. Nagyobb biztosság kedveért azonban lássunk némelly részleteket.

Temes megye szorgalmát illetőleg ezt találjuk följegyezve:

Olly műveléssel, minővel itt az oláh földműves gazdag aratásra tesz szert, a felföldi tót éhbel halna meg.

Krasznában az oláh szinte renyhe és dologtalan.

A *végvidéki* különösen bánsági oláhokról ezt jegyezzük meg: Tizenhét, tizennyolcz éves korukban már megházasodnak, s a menyasszony gyakran nem több 15 évesnél. Az oláh igen jószívű, vendégszerető, szép természetes észtehetséggel bíró, gyermekségtől fogva hideghez, meleghez, éhséghez hozzá szokván, — e miatt igen használható katona, e mellett személyes batorsága is nagy, kivált ha ollyaktól vezéreltetik, kikhez bizodalma van. Ellenben a századokon keresztül tartó elnyomatásnak szomoru következései még most is látszanak: mert dologtalan (kivevén a nőszemélyeket) fellelte boszuálló, alattomos, vakbuzgó és babonás, tudatlan, a szesz italokat mód nélkül szerető. A legszegényebb nőszemélyek is pirosítót használnak, és szemöldeiket feketére festik.

A *bihar* megyei oláh bélyegei következők: Általában csaknem legalsó fokán áll a műveltségnek. Még a falusi papok is nagyobb részt szegény és tanulatlan emberek levén, — épen nem csuda a különben éles eszű nép szörnyű bárdolatlansága. A köz oláh nem kedveli a tartós munkát; csínosságra keveset ügyel; a vakbuzgóság mellett a babonáságnak minden nemeit hiszi és gyakorolja; lopásra s gyilkolásra hajlandó; az ital kivált pálinka után mód nélkül esdeklik; a nőnem a cifraságot, kilyuggatott arany s ezüst pénzt, függentyűket szenvedélyesen szereti, de szorgalmasb a férfinál. Az oláh tüzes elmével bírván a verselésre mindig kész, s ennél fogva a donolás igen kedves mulatsága, kivált a fehérnépnek. Babonáik közt valóban kegyetlenek és botrányosak is vannak. Boszorkányok, sárkányok, lidérczek, ördögök, mindenféle alakban és hatalommal uralkodnak a szegény oláh fejében.

A *szathmári* oláh munkára rest, babonás, boszuálló, pálinka után mód nélkül eseng; különben szolgálatra kész, s minden nyomorúságot hideg vérrel tűr.

A *marmarosi* oláhok a bukovinai, moldvai, erdélyi s magyarországi oláhoktól sokban különböznek. A m. oláh jószívű, szolgálatra termett, ételben felette mértékletes, a legnagyobb veszedelmekben hidegvérű, a nyomorúságokat békével tűri, ha jó szántából dolgozik, akkor igen ügyes és állhatatos, de ha dologra más szorítja, mindig panaszkodik, s általában főhibája a tunyaság; továbbá hir-

telen haragu, boszuálló, tudatlan, s ennélfogva felette babonás. Ellenben a nőnem különösen szorgalmas, tisztaságszerető és fáradhatlan. A piperét és ékszereket, legkivált a leányok kedvelik.

A mondottak szerint így állíthatni össze az oláh főjellemzését: *jószívű, edzett s természetes észtehetséggel bíró*; de rendkívül *tunya*, felettébb *vakbuzgó* és *babonás*, a *szeszesimalok* szerfelett nagy *barátja*; *alattomosságnál* fogva a lopásra, hirtelen haragú és szörnyű *boszuálló* levén, gyujtogatásra, gyikolásra is hajlandó, — és igen tudatlan. A *nőnem szorgalmasb*, tisztaság kedvelőbb, de egyzersmind *hiuság* és *piperéskedésnek* rabja.

Ily nagy számu népnél a természetes észtehetségeket tudatlanság — és babonaságnak, az edzettséget s nyomorrali megküzdhetést a részegség és renyheségnek, a jószívüséget boszúvagy- és hiuskodásnak hagyni martalékul valódi bűn az emberiség irányában; kétszeres bűn pedig, mivel ezen százados elhanyagolás által két milliónyi tömeget veszít a két testvérhaza érdekeiért hevülhető s haladását munkálható tényezőiből. Két millió! Mintha csak szívéből váгна ki ez ország nemzete egy hatodrészt, s tűzbe vagy tengerbe lökné martalékul az emésztés és enyészet szörnyeinek, — vagy mintha készakarva elzárná szívének közlő csatornáit, hogy ne kerenghessen a vér teljes életvidorsággal! Oh, ennek meg kell változni, ha nagyok, ha erősek lenni akarunk!

e) Zsidóság.

A magyarországi zsidók jelleméről s közvetve erkölcsiségéről ítéletet hozni nem tartozik ugyan a kényes kérdések közé, miután jellemi minőségek ugyis köztudomási dolog. Vannak azonban némelly árnyvonalok mellyeket határozottan levázolni s körrajzolni annál kívánatosb, minél bizonyosabb: hogy innen is, túl is, mind a zsidóbarátok, mind a zsidógyűlölők oldalán tetemes elfogultság uralkodik. A zsidót *általában* csak olly jelességű embernek tartani, mint például a derék s el nem vadult magyarságot, szintolly tulság, mint például őket összesen és egyenként a föld legaljasabb, legelvetemültebb férgeinek kiáltani. Ha megvalljuk a magyarság hibáit, ha kitárjuk a szláv és oláh gyarlóságait és bűneit, nem látom át, miért kelljen a zsidót az igazság kimondásától megkimélni, — de viszont azt sem látom át: miért kelljen elhallgatni, némelly jó tulajdonait, fogékonyságait és törekvéseit, miután egyéb népfajok irányában szintezen igazságot és meltányt gyakoroltuk.

Az erkölcsiség fokának meghatározására végkérdésül csak az lesz igen fontos: vajjon olyak e a jó tulajdonok: hogy a rosszakat kellőleg ellensúlyozzák, vagy pedig emezektől elnyomtatnak? S itt nem is a számszerinti mennyiség, hanem a benső súlytartalom jöhet tekintelbe.

Kétségtelenül nagy baj a zsidóra nézve, hogy benne elszigetelő vallás és elszigetelő nemzetiség együtt mintegy gyúgócszban öszpontosul. Mert míg Magyarhon különböző népfajainak e vagy ama része egy más népfaj e vagy ama részével vallásra nézve rokonul, vagy viszont, a különböző vallásfelekezetek emberei e vagy ama közös nemzetiségben találják fel a rokonító kapcsolatot, s e szerint az érdekek éles ellentéteinek kiegyenlítése lehetőbb: addig a zsidó az ő vallásával és nemzetiségével ridegen elkülönzötten áll, vérre és lelki érdekekre csak saját fájával, semmi más fajjal sem vérre sem lelki meggyőződésre nézve össze nem forrható; s így kétszeres ellenségét szemléli a más fajuban s más vallásban. — Ne mondjátok nekem, hogy a különbséget csak a vallás oldaláról kell megítélni, hogy a zsidóság nem áll mint külön népiség e hazában. Mindennütt, hol még az országtörvények nem olvasztották egészen egy testté a zsidót az ország népével, külön népként áll az, annál is inkább, mivel vallása a népbélyegzéssel úgy összeforrt, mint semmi más most élő vallás; nem kell feledni, hogy itt is a zsidó *köznép*ről szölok. Vagy hallott e valaki *közzsidót*, ki magát zsidóvallásu magyarnak, vagy németnek vallaná?

Másik főbaja a zsidónak: hogy csak két osztályt ismer a maga kebelében: köznepet és aristocratiát. Tán mosolyra is készit egynémelyt az utóbbi osztály nevezése; — s pedig bármi különösnek, sőt tán nevetségesnek tessenek is, az nincs különben. De mi képezi e zsidó aristocratia alapját? A pénz, egyedül a pénz. A tudomány kevésbbé vétetik tekintetbe, s csak úgy, ha pénzgyűjtésre eszközül szolgál. Az orvos, ki már szerzett, vagy gazdag feleséget vőn, aristocrata, a szegény tanító, ha valódi tudós volna is, az alosztályba tartozik. S e szerint, kik alkotják főtengelyeit a zsidó aristocratiának? a nagy kereskedők. De nagy kereskedő a szatócsból is válhatik, az alosztályból rögtön a főosztályba léphet, ha pénzre tesz szert: — innen a pénzimádás nagy terjedtsége, innen a folytonos törekvés bármi uton módon pénzt szerezni, s ha magának nem is, legalább magzatainak egyengetni az utat az aristocrata osztályba juthatásra.

Hogy az érintett pénzvágyi izgatottság tetemesen megrontja a jellemet, kétséget nem szenved. Az alnépről szólok, nem a már vagyonos főbb osztályúról. Ki már tetemes vagyon birtokában van, könnyebben elégedhetik meg a kereskedői világban bevett és szokásos nyeresemény-részletekkel; de kinek még csak fukarkodva kell vagyonra törekedni, annak csak saját önkénye s az alkalmi lehetőség szab törvényt a nyereség meghatározásában.

Harmadik főbaj s ez már inkább az országra, mint a zsidóságra hat vissza, — hogy a zsidó előtt úgy szólván csak két pálya, az orvosi és kereskedői áll nyitva. A mesteremberi osztály talán csak most fog igazán megalakulni, *) a földmivelőire még csekély a kilátás. Hogy az orvosok s néhány tanítók aránylag csak igen kevés számuak lehetnek, természetes, s így a két hazában létező, mintegy 300 ezernyi zsidóság **) legnagyobb részt kereskedők-, szatócsok- és házalókból áll; ide értvén a csaplárosokat és pálínkfőzőket is, mert ezek is csak kalmári elvekből indulnak munkálkodásuknál.

Én azonban, czéljaimhoz képest nem követhetem ezen említett osztályozások egyikét sem, hanem feladatomhoz hiven, itt a zsidókat népességi tekintetben, — s pedig hogy eredményre juthassak,

*) Ámbár tekintve épen a mesteremberek ellenszenvét, erre nem igen nagy kilátásunk van; — ha t. i. csupán a mesteremberekre bíznák a dolog eldöntését. — S tulajdonkép miért is fáznak a keresztény kézművesek olly igen nagyon a zsidónak kézművessé lehetőségétől? Tán szorgalmával félnek versenyezni? Legyenek ők még szorgalmasbak. Tán jobban fog amaz dolgozni? Dolgozzanak ők még jobban. Vagy tán mesterségök becsületét féltik, állítván: hogy munkájával a zsidó majd csalni fog? A csaló maga alatt vágja a fát: — senki sem fog nála dolgoztatni. Furcsa dolog valóban! Az ember legbecsesb kincsét, egészségét s életét, nem áttalljuk zsidó orvosra bízni, itt nem félünk a titkos gyilkolástól: — de kalap-készítésben vagy saruvarrásban stb, hamisság üzhethné gonosz játékát! — S még is illy okos és okszerű (!) emberek inkább földmivelésre utasítják a zsidót. Igen helyesen. De hát ha (szerintök) itt is a hamisság győz, s a zsidó majd az elvetett tatárka helyett csupa tiszta búzát talál aratni? Ez lesz ám a nyolczadik vagyis zsidóvilág-csuda!

**) S ez arány, igazat szólva, jelen körülmények közt nem igen lélekemelő. Britanniában 27 millio lakosra 40, ezer zsidó, — nálunk 13 millióra 300,000! Tehát itt tizenötszörte több mint amott. S ime ott már arról beszélnek, hogy a zsidó parlamenti tag is lehessen; s nálunk? — Itt a bökkenő. A köz zsidót min-

műveltek- és műveletlenekre osztályozván, — azoknak *köznépét* te-
szem vizsgálásom tárgyaul.

Hogy a *zsidóköznép* alatt a műveletlenek osztályát értem, szükségtelen megjegyezni. S itt a jellemzés nem épen valami fejtörő munka. A köz zsidó vallásában *buzgó*, gyakran vakbuzgó, fölöttébb szapora, fajtalanságra hajlandó, tisztátalan, *mértékletes*, de egyszersmind fukar, pénzsomjas, haszonért bármi alacsonyságra kész, célja elérésében *kitűrő*, *önző*, *csalárd*, néha csuszásig *alázatos* és türelmes, néha szemtelen és tolakodó, a vigyázatlan keresztény köz népet adósság csinálásra csábító, de hitsorsosa iránt kitünő *rokonszevvvel* viseltető, szülői iránt *engedelmes*, súlyos testi munkát kerülő, *kényelmet* szerető, a hadi szolgálattól rendszerint irtózó nép, melly főkép apró szatócskodás- házalással, pálinkafőzés-, és csaplároskodással foglalkozik. Egyébiránt eleven eszü, számolásra különösen hajlandó, sürgés- forgásban fáradhatlan, és községének, mellyhez tartozik, *hű*, családjának szorgalmas tagja.

Az említett jó tulajdonok mellett felmerülő bokros erkölcstelen vonásokért a közzsidót föltétlenül kórhozhatni nem volna helyes. A több mint ezredéves megszokottság s megrögzöttség, az egyiptomi s babiloni fogságtól kezdve mai napig tartó üldöztetés s megvetettség szükségkép az elaljasodás örvényébe sodorták a zsidó népet. A legujabb időben célba vett javítások sikerét be kell várunk, mielőtt a javulhatás fölött kétségbe esnénk. Erről majd alább. De annyi bizonyos, hogy a javítási munka népiségileg csak ugy leendhet eredményes, ha a közzsidó mindenek előtt megszünend önmagát és fajtáját az érdekek központjának nézni, s azon országnak, mellyben lakik, üdvét törekvéseinek s erkölcsi fáradozásainak főcéljául tekintendi. —

magunk kényszerítjük hogy a család pályáit kiválólag ölelje. S minél tovább teendjük ezt, annál későbbre marad a kibontakozás lehetősége. Mert népek életében szörnyen következetes a számarány boszúja. Rögtöni gyógyulást várni az orvos szertől illy ezredéves bajban balgaság. De meg lehet, ha mindjárt alkalmazzuk a gyógyszert, 20 — 30 év mulva már erkölcsi sikert láthatunk; ellenben bizonyosnak tarthatjuk, hogy ha csak 10 év mulva fogunk a dologhoz, a siker legfőlebb 100 év mulva örvendeztetni meg unokáink örököseit.

f) *Czigányok.*

Ki nem ismerné a falu végén nyomorúlt sátrokban vagy földkunyókban lakó ama barna csapatokat, melyek a Hindostánból ötödfélszáz esztendő előtt kiköltözött s földön futókká lett csoporthoz szegény maradékai. A *czigányok* ezek, kik műveletlenség tekintetében majd egy fokon állnak a vadállatokkal, s kik a szabad természet fiaival levén, az emberszerető polgárosítás, minden eddigi törekvéseivel daczoltak. Sajátságos ellenmondás látszik rejleni abban, hogy egyfelől maga az állodalom egyik célja, a fenállhatóság, s egymás melletti megélhetés szükségünk és személyes követelesek minél inkább korlátozását s kevesbitését teszi kötelességünk, — más felől azonban az erkölcsi és anyagi szükségek szerfeletti csekélyisége ijeszt vissza valakit az állodalom eszméjéről, vagy ennek megközelítését teljes lehetetlenné teszi, mint a hol már még is valamivel több szükségünknek *kell* lennünk, mint mennyivel a vadon elhagyott fia bír. De éppen az erkölcsi szükségek azok, melyek emberhez kiválólag méltók, s melyeket maga a polgárisodás idéz elő és fejt ki leghatályosabban. Innen kitetszik, hogy a czigányok polgárosítására mindenek előtt fogékonyt kellene költeni szívökben az erkölcsi szükségek érezhetőségére, mi koránsem történhetik rögtön életmód-változtatások, vagy bármilyen telepítések által. Ezen *erkölcsi* szükségek iránti fogékonyt egyedül a nevelés adhatja meg. Az elszilajult bölönyt semmi mód nem szelídítheti meg, inkább bezuzza agyát, mintsem engedjen, ha vissza nem menekülhet ős rengetegeibe; ellenben kölyök korában szelidítő kézre bízva az oroszán sőt kaplan (tigris) is sokat vesz sivatagi vadságából. — De éppen nevelés tekintetében igen keveset, vagy semmit sem mondhatunk a czigányokról, miért nem is csuda, ha eredeti dologkerülő vadonszerű bélyegöket csak az éhhalál, s a bitófától félelem módosítja némileg.

Vallásosságukra nézve alig mondhatni bizonyost, miután sokról nem tudni: tartozik e bizonyos hit felekezethez vagy nem, — vagy talán titokban zagyva nyelve segítségével még most is Brahma imádója. — (Magam voltam szem- és fültanúja, midőn egy 65 éves házasulandó ösz czigányt, ki magát a katholica valláshoz tartozni vallá, a plébános semmi módon sem bírta megtanítani az „atya, fiu és sz. lélek“ elmondására; hol az atyát, hol a fiút, hol a sz. lelket feledte el. — Gyermeiségétől fogva serdült koráig mez-

telenkedvén, a szemérmertlenség sárga kíséri; már lakása s együttléti módja is kész előidézője az állati ösztönöknek, mik bujaságra fertelemre vezetnek. — Gyakran csak döglött állatok húsán élőd-
vén, igen természetes, hogy illy élelem nem magasíthatja életere-
jüket: s lassankénti megfogyásuknak egyik oka tán ebben keresen-
dő, miután különben edzettségök, életerő-tartósságot gyaníthatna.
Egyébiránt jellemüket következőkben kimeríthetni: dolog-kerülés,
hazudás, lopás, lócsiszárság, szerencse- és jövőmondás kedvencz
foglalkozásaik. Egyesek dicséretes tulajdonai közé tartozik a ko-
vácsság, szegcsinálás, s fa eszközök készítésének kedvelése. Leg-
kítünőbb vonásuk azonban a zenehajlam és ügyesség. Magyar ze-
nénk gyakorlatának épen ők legjobb avatottjai, s ez már magában
is kimélésöket s mivelésöket ajánlja; de figyelmet érdemelne az is,
hogy a tüzzel foglalkozó munkákra (kovácslás stb.) ebbéli hajlan-
dóságuknál fogva nagyobb mértékben is haszonvehetők volnának.

g) Összehasonlítás.

Ha most csak futó pillantást vetünk is az eddig elsorolt nép-
ségek összehasonlítására; első tekintetre fel kell tűnni, milly ha-
sonlíthatlanul fölötte áll a *magyar* vér minden egyéb fajoknak. Csak
roszakaró szűkkeblűség, vagy gyűlölködő önzés tagadhatja meg a
magyar néptől azon előnyöket, mellyekkel jelleménél fogva az e
hazát lakó többi néptörzsek fölött *erkölcsileg* is jeleskedik. Ne
nézzük számszerűleg, mi, mint már érintém, úgy sem lehet illő
mérnök, hanem belterjelmileg, benső súly- és hatályra, érdem
és becsre nézve az ő tulajdonait, azonnal kiviláglik azon hogy ugy
mónadjam erkölcsi tömörség, melly az ujja születést — e nemzetnek
olly igen ohajtott regeneratióját — könnyen és gyorsan lehetővé
teszi. Nem kell több, csak *hármat* vegyünk a magyar nép tulajdo-
naiból, már ezekben is a valódi *emberi* emelkedhetésnek jó magas
előkészítő lépcsőire ismerünk.¹ Vakbuzgóság és babonától ment,
vallásosság, *önbecsülés* és *nyíltszívűség*, három olly talizmán, melly
kellő műveltség hozzá járultával a magyar fajt az ég és föld föl-
kent polgárává, saját maga és felebarátja védangyalává avathatja. S is-
mét három: *hon- szabadság*- és *vendégszeretet* mint a mennyek meg-
annyi küldöttje áll őrt lelke fölött, hogy a különösebb érdek-össze-
forradások a gyakorlati élet és nemzeti lét mezején valóságos disz-
virágokká fejlődhessenek. S még három, a *mértékletesség*, könnyen
öregbithető *munkásság* és *hűség* nemcsak a hazai de a világpol-

gári élet ölében is érdempolczra juttathatnák, gyámolítatva a többi tulajdonok kettős szövetségétől. E hármás háromság, e kilenczes frigye a jó tulajdonoknak azon férfias lánczolat, mellynek véggyűrűinél fogva biztosítva érezheti lételetét, fenállását e hon, csak önmagok közt ne gyöngüljenek a lánczszemek; egyik véggyűrűt a nemzetek létét kormányzó istenség tartja hatalmas kezében, másakra horgonyt kötünk, s bátran vetjük a zajongó tenger mélyeire. *Isten- és honszeretet* e két főgyűrű, mellyeken függ a nemzetek életének lehetősége. A nép, melly vallását porba tiporja, melly honát elárulja vagy gyáván elhagyja, önmaga nyitja meg az enyészet örvénykapuit. De nép mellynek jellemében a szeretet olly magasztos és édes, olly szent és gyöngéd változatokban virágra kelt s gyümölcsözik, mint vallás-, haza-, szabadság-, ember- és vendégszeretet, — illy nép életre van hivatva, — illy népnek élni kell! S az élet kivivására még más eszközökkel is kínálkozik lelke, minők: *hajlékonyság, bátorság s vitézség és önáldozásra készség*. Mikép ronthatnának le ennyi tényezőt, ha kellő összhangzatba hozatnak, azon gyarlóságok és hibák, mellyek vagy külsőségekben nyilatkoznak csak, vagy egyes eltévedteknek szörnyszüleményei? A vadult állapotban örvöngőt vagy böszültet, vagy elvakultat ne vedd mérfokául az aránytalanul nagyobb józan és rendes seregnek. De arra igen is gondod legyen, hogy minél kevesebbet, s ha lehet senkit se érjen azon szánandó elvadulás és elvakulás borzasztó átka. Neveld az embert; mert embert nevelni főséges feladat!

A német vér — itt mindig csak a magyar haza határain belől, nem pedig a széles németföldön lakó összes németiséget értvén — dicsért munkássága, szorgalma, engedékenysége mellett sem bír azon erkölcsi föltételekkel, mellyek ez országnak mint *magyar* hazának egyetemes boldogítását eszközölhetnék, s nem is birand mind addig, valámig a tökéletes átolvasztás, a magyar néppeli teljes össze forrasztás nem sikerülend. Csupán a magyar nyelvnek megtanulása és gyakorlata — noha a lehető összeforradásra első és mulhatlan föltétel — nem lehet elégséges arra, hogy az itteni németiséget a magyar haza boldogító tényezőjévé emelhesse, s pedig azért nem, mivel a közhazának ártalmas erkölcsi vonások épen ezen össze nem forradottságból erednek. Pedig hitem az, — miről alább kimeritöbben szólandok — hogy bár az emberileg s általános erkölcsileg legnemesb tulajdonokkal ékeskedjék is valamelly népfaj,

ha még és hiányzanak jellemében a honfiúi s köznemzetiségi erények, bármi nagy erőfejtése, vagy bármi nemleges jósága a honra nézve gyümölcsöző nem lehet; sőt még azt is állítom: hogy az adott — magyarhoni — viszonyok között a honfiúi erények mel-
lőzése magát az általános emberi erények kifejlendését is nagy részben gátolja. — (De erről szinte alább bővebben.) E helytől röviden csak azt említjük: mikép a hon-, szabadság- s nagy részben vendégszeretet híjával levő, az őszinteséget és nyíltszívúséget pedig — legalább a magyar irányában — sajnosan nélkülöző magyarhoni német köznép, e haza felvirágoztatásában csak másodrangú, s legjobb esetet fölvéve, inkább anyagi mint szellemi súly-
lyal bíró tényezőt képez jelen erkölcsi tulajdonainál fogva.

A szláv vérűek egyetemes erkölcsisége, sok tekintetben még az általános emberi nemesebb tulajdonok nélkül is szükölködven — épen nem nyújt biztosítékot e haza szilárdítása és felemelésére. Tunnyaság, babona, tisztátlanság, és ravaszkodás nem olly tulajdonok, mellyeket akár önmaga akár felebarátja irányában eredménydúsan használhatna az ember; maga az alázat és engedelmesség is csak mintegy kényszerült állapot jelvei tűnnek fel, és koránsem tekinthetők egy nagyobb szerű cselekvésre emelkedhető önálló lélek szülötteiül, ha meggondoljuk, mikép ős forrásukat a büntetést rettegő s felsőbb befolyásokkal szemközt félénk önbizodalmatlanságban könnyen feltalálhatni, sőt hogy az önbutitást de egyszersmind önlealacsonyítást, majdnem erőszakosan eszközölő szesz italokbani mértékletlenség folytonos ápolója az erkölcsi méltóság becsét fel nem fogható gyarlóságoknak. Mit érhet ekkor egyfelől a lanyha jószívűség, s más felől a szláv népség egy részének szorgalma? Ellen tényezőkül mindenestre gyöngék, az öneltiprás veszedelmének elkerülésére nézve pedig tekintetbe sem vehetők. —

A magyar vér s némi részben a német faj erkölcsi állapotában legalább már kész anyagot találunk, mellyből a ki- és felfelé képzés némi módosításokkal azonnal lehetséges: a szláv népeknél nagy részben még előbb hogy úgy mondjam erkölcsi anyagot kell teremteni, mellyből a ki- és felképzés lehetővé váljék.

Még szomorítóbb az, mit az oláh és zsidó köznépről mondhatunk, a főnebb előadott jellemzés nyomán. Itt igazán alapos azon aggodalom: vajjon fogják e unokáink is élvezhetni e népfajok erkölcsi emelkedésének részint örömét, részint hasznait, — olly mélynek találjuk a súlyedtséget. De azért kétségbe esnünk nem szabad;

kezdenünk legalább kell, hogy utódinknak a folytatást tegyük lehetővé. Annyi bizonyosnak látszik: mikép a magyar és német faj köznemzetiségi szempontból, erélyes lépések segítségével mindjárt vagy legalább igen hamar, a szláv vér már később, az oláh és zsidó *) legkésőbb leendhet e szép hazának dicstényezőjévé; a cigányokat elszórtságuk és csekély számuknál fogva illy magas tekintetben nem is említhetvén. Így boszúlja meg magát a százados s ezredes eltiprás s elnyomás bölcséletgunyoló meggondolatlansága s kegyetlensége. — De ha szinte nem hinnők is sikerülhetőnek, hogy az említett fajokat egyhamar, vagy akár harmad-, negyed-iziglen is valóságos cselekvő és tényleges súlylyal bíró hőseivé avathatjuk e haza boldogságának s az emberiség nemesedésének, arra mindenestre törekednünk kell, hogy legalább olly helyzetbe hozzuk őket,

*) Sokan épen ellenkezőleg a zsidótul többet várnak mint a némettől és szlávától. Hirlapi és országgyűlési felszólalások emlegetik a zsidónak simulását nyelvünkhez, nemzetiségünkhez, s azon készségét, mellynél fogva, ha hazát nyerhet itt, e hazának boldogságát előmozdítani mindenképen ígérkezik. S ennél fogva azt állítják: hody a zsidó sokkal könnyebben s hamarébb olvadand össze a magyarsággal, mint bár melly más népiség. Én ezt nem merném állítani. Az az: én megkülönböztetem a dolgot. A művelt zsidókról én is osztom a főnebbi véleményt. De ezek mindössze alig ütök meg a 30 ezret; s ezekről feladatomhoz képest nem is szólhatok itt. A többi műveletlen tömeg — tehát mintegy 270,000 — kétségtelenül csak igen lassan olvadhat be a magyarságba nemzeti tényezőül. S ezt igen sok akadály indokolja. A köz-zsidó erkölcsiségben kétségtelenül alantabb áll a német s némi tekintetben még a szláv köznépnél is; vallásánál fogva, mellynek ridegségét a művelt osztálynál épen a műveltség mérsékeli — temperálja — némileg, elkülönözötten áll szokás és véleményben a magyar köznéptől; mint nyakas talmudista, s az úgy nevezett reformált zsidó elvek dühös ellensége minden apróságnál, melly által más vallások külsősegileg is az övétől eltérnek, ijesztő botránykőbe ütközik. Egy már nem létező országnak s nemzetileg nem létező népnek történetét magáénak vallván ó szövetségi dicsőség ábrándiba merülten még mindig Mesziást, még mindig országfoglalást várván, egy önálló országos és nemzetilételt nem e hazában, s nem is ezen haza- eszme alapján remélt, — miért is e nemzetbe mint magyar tényező beleolvadni, ez orgot mint magyar hazát erősíteni, s pedig saját nemzetté — s országgá lehetőségének feladása s feledésével — merőben ellenke-

mellyben erkölcsileg minél kevesebbet ronthassanak, — vagy is oda emelni őket, hogy ha nem használhatnak is közvetlenül, legalább közvetlenül ne ártsanak. S ez csak *nevelés*, nép-nevelés által eszközölhető; s azért ismétlem: kezdjük ma inkább mint holnap! nehogy a javulás az óriásilag növekvő elfajulás által teljes lehetlenné tétessék.

Hogy jelen néperkölcsei elemzés mellett kissé hosszabb időig mulattam, azt azért tettem, hogy olly álláspontra helyezkedjem, mellyről később a különös gyógymódok ajánlásakor az általános és részletes utalás könnyebbé váljék. — S most már áttérek a szinte nagy fontosságu második tekintet vizsgálására.

Második Czikkely.

Második tekintet. Életmód.

Kétségen kívüli dolog, hogy azon életmód, mellyet valaki követ, s az azzal összefüggő szokott foglalkozások, határozott befolyással vannak az egyéni erkölcsökre. A tömegek s osztályok,

zik ókori ábrándjaival s jövődjö játszi reményeivel. Szóval, minél nyakasabb, szilárdabb, vagy ha úgy tetszik, minél jobb zsidó valaki, — (a műveletlen köz-zsidó pedig ilyen) annál inkább áll vele szemközt a magyarrá-levés, és zsidó-szűnés rémképe; s ha szinte érdekeivel öszhangzik is e törekvés de eszméivel örökös harczban áll. Mivel pedig eszmék sokkal határozottabban s tartósabban vonzanak mint érdekek (mert ez az ember természetében feneklik), ha megtörténik is, hogy a földi jólét érdekei — e földi bálványak — rábíráják a köz zsidót az engedékenységi — vagyis simulási útra, az összeolvadás legfőlebb is csak színleges de öszinte nem leend mind addig, míg a műveltség mint magosabb körü hatvány kibékítőül, engesztelőül közbe nem lép. Egészen máskép állana a dolog, ha a hajdan Nagy Idán tartatott zsidózsinat, mellyre a világ minden zsidóinak küldöttei összeözlöltek, elismerte volna a Messiásnak már megtörtént eljöttét. De a farizeusok maradékai, még akkor is legádázabb ellenségei Krisztusnak, lehetleníték a végzést. — Ezeknél fogva én azt hiszem, hogy a köz rendü műveletlen zsidótömeg, melly az ókor ábrándihoz, a jövő ábrándos reményihez, egész talmudi szilárdsággal — s pedig a felsőbb műveltség kibékítő, engesztelő s közvetítő közbejövetele nélkül — ragaszkodik, még igen soká nem leendhet — bensőkép és szellemileg e hazának valódi és öszinte magyar tényezőjévé — a szerint t. i. mint a dolgok jelenleg állanak.

egyénekből állván igen természetes, hogy a hasonló vagy ugyan azon foglalkozásu egyénekből álló tömegeken is bizonyos uralkodó erkölcsi vonások, mint megannyi hogy úgy mondjam erkölcsi fajbélyegek, lesznek észrevehetők. Sem czélom sem időm nem engedi e helyt minden egyes és különös életmódok részletes kutatására kiereszkedni, — elég legyen itt olly általános és közönséges tömegeket felállítani, melyeknek életmódja a főtekintetekben az erkölcsi nyilatkozatoknak bizonyos egyneműségét eredményezi. — Illy osztályokat következőleg állítok fel jelen alkalommal: *a)* mezei nép, *b)* mesterlegények, *c)* cselédség, *d)* napszámosok *e)* kóbor nyeglék, *f)* koldus csapat, *g)* tolvajok.

Első tekintetre kitűnik, hogy az állodalomra nézve a mezei nép, tömegessége tekintetében, legfontosabb, vagy is, hogy annak erkölcsisége mint külön álló hatvány az ország alaperejének irányában legtöbb figyelmet érdemel. De a többi osztályok sem csekélyebb érdekűek azon számos érintkezési pontoknál fogva, melyek köztők és egyéb osztályok közt még a műveltebbeket is ide értve, kifejlenek, olly annyira, hogy míg a mezei nép, vagy is az úgy nevezett földnépének erkölcsisége önmaga egy hatalmas tényező a hon sorsa s az emberiségnek nagy arányok szerinti fejlődésére nézve, addig a többi említett osztályok erkölcsisége nem annyira önálló befolyásu közvetlen hatalomként, mint inkább azon súly szerint érdemel figyelmet a nemzetsors mérlegében, mellyet ingerlő, csábító, rontó, vesztegető, szóval mételyző befolyásával gyakorolhat más osztálynak irányában.

a) Mezei nép, vagy is a földnépe.

Mezei népről szólván nem a falusi lakásnak a városbelivel való ellentiségét veszem tekintetbe, hanem a foglalkozásoknak azon nemeire épitem ez osztályt, melyek kiválólág a mezei élettel vannak kapcsolatban. S a mezei életet itt a lehető legszélesebb értelemben veszem. Nem csupán a szorosán vett mezei gazdasággal foglalkozók, hanem mindazok — tartoznak annak körébe, kik valamely, csak a mezei élet viszonyai közt létező vagy lehető életmódot követnek; tehát valódi föld- és szőlőmivelők, bányászok, pásztorok, szén- és mészégetők, faragók, szekerezők, gyári dolgozók, s a falusi alsóbb körü iparnak egyéb képviselői. Mindezek összevéve alkotják az úgy nevezett földnépet vagy is mezei népet.

S mindezekre nézve általán véve állanak azok, miket népiségi

tekintetben megjegyeztünk, — mert csak ugyan ezen mezei nép tömegeiben összesülnek leginkább a magyar, német; szláv oláh köznép elmei. A földnépének különösebb vonásait illetőleg tehát legjobban teendünk, ha visszatekintőleg figyelembe vesszük, melyik mi nemzetiségi osztályhoz tartozik.

Különösebb észrevételeinket azonban körülbelől következőkre pontosíthatjuk: A valóságos föld- és szőlőművelők, vagy is különböző természetssel foglalkozók, midőn egyfelől saját munkásságuk, mint sikert nagy részben eredményezhető foglalkozás, folytonos éberségben és szakadatlan gyakorlatban tartatik, más felől leginkább érezhetik magukat az istenséghez, mint bármi munkásságot is egyedül áldással koszorúzható főhatalomhoz vonzatva, s iránta hálával lekötelezve. Elősegíti ezt a falusi lakásnál fogva gyakoribb résztvehetés az isteni tiszteletben s isten ígéjének hallgatásában is. Épen ezen falusi együttlakás könnyebben kifejti a társas érintkezésnél fogva az embernek emberhez vonzódását is, noha más oldalról, ha ez érintkezés szelleme illőleg nem irányoztatik, nem vezettetik, többféle csábba kínálkozik a tiszta erkölcs utjáróli letérésre, korcsmázás, fonóka, verekedés stb. alakjában. Továbbá a természet munkák mind az évszakok szerinti munkálkodás, mind a termények különfélesége szerint kellemes változatosságot nyújtanak, mellynél fogva a mezei embernek számításai s reményei az elmét s kedélyt soha sem engedik — ha csak t. i. a tunyaság útban nem áll — teljes pangásba sülyedni.

Nem olly kedvezőn alakulnak e viszonyok a mezei nem egyéb osztályaira nézve. A falusi kis iparos minden sikert inkább csak önkezei szorgalmának hajlandó felróni, s így némi részben kevésbbé hat reá az isteni áldás magas eszméje; a gyári dolgozó inkább másnak mint magának teremtvén tetemesb hasznót, napi élelmének egyforma szűk megkeresése mellett öntudatlanul is némi idegenséget enged szívébe fészkelni a jobb móduak ellenében; a bánya munkást az említett tekinteten felül még az emberektől elzárkózottság is hidegebbé, részvétlenebbé teszi; a pásztor, szén-mészegető, erdei faragó, s több effélék a magánynak untató befolyása alatt könnyen martalékul esnek az elme s kedély teljes tétlenségének, sőt néha az ember szeretettel épen ellenkező gondolatokra s merényekre csábíthatatnak a gyarlóságnak folytonosan munkáló s s nyugtalanzkodó szelleme által. Már maga az együgyűség, s Isten nagyszerű munkái becsülésére hajló fogékonyságnak haldoklása

is sokkal nagyobb mértékben körül fogja a magányba szorított embert, mint az alkotó természetet majd per czenként megleső apróbb foglalkozások és emberreli érintkezések ölében élő halandót.

A mondottak kivonatául ezt mondhatjuk, hogy a mezei nép természetével foglalkozó részében több a vallásos érzelem, több az emberszeretet eleme; a magányba vonult vagy elzárkózott körü munkás szívében pedig mind halkabban, gyöngébben hangzanak vissza az Isten s embertárs iránti vonzalmaknak szentebb szözatai.

b) Mesterlegények, vagyis kézműveslegények.

Az alsóbb néposztály olly töredékét képezik a mesterlegények, mellyről erkölcsiségi ítéletet hozni tán legnehezebb. Nem mintha igen bonyolódott s ellenmondó vonások találkoznának az ő általános jellemökben; hanem csupán azon okból, hogy olly igen jelentéktelen s majd mit sem mondó nyilvánodásokban tűnik fel erkölcsiségök. Nap- és héthosszant a műhelybe elzárkozva, vagy nagyobb sereggel egynemű s egy hangu foglalkozáshoz kötve levén a mesterlegények, az egy vasárnap s néha egy egy ünnep nyitja nekik azon egyedüli palyatért, mellyen lelköknek szabadabb mozgásait nyilatkoztathatják. Illyenkor aztán az igaz, rendszerint nem a legdicséretesb fényben tündöklenek, mi azonban a népfaj szerint mellyhez tartoznak, s a kézmunkák szerint, mellyeket gyakorolnak, igen különböző fokozatokban szokott bebizonyodni. Így például nehéz s testi erőt fejlesztő munkákkal foglalkodó kézműves legények erejükben bizakodván főleg verekedésre és veszekedésre; kedély vadító munkákban eljárók még különösen vérengzésre is, szoktak hajlandók lenni. Azon egy fővonás azonban kevés kivétellel majd mindnyájok közös tutajdona: hogy a korhelység és kicsapongáshoz különös előszeretettel viseltetnek.

Czéljainkhoz képest lehetne a kézműves- legénységet családi, nemzetiségi, tartózkodási, és kézmű minőségi tekintetben osztályozni. Viszonyaikat illetőleg szinte négy viszony mestereik, felsőbbtség, közönség iránti, s ön magokhozi vagy is pajtássági viszonyuk érdemelne figyelmet. — Családi tekintetben találunk ollyakat, kik mestereikkel családilag laknak, mint a kisebb terjedelmű mesterségeknél majd mindenütt, főkép kisebb városokban és ollyakat, kik magok is külön családi tüzhellyel birnak, vagy legalább külön laknak és étkeznek, mint például a kőművesek és ácsok mindenütt, nagy városokban pedig egyebek is, mint például szabók

vargák is sat. — Nemzetiségi szempontból találunk különféle népfajok szeréni magyarországiakat, s külföldieket. Tartózkodási helyek szerint leginkább városi és mezővárosi ritkán falusi mesterelegényekre találunk; kézmű minőségi szempontból pedig durvább, és finomabb gyári és műhelyi munkával foglalkozókat, s a finomabb foglalkozásuak közt ismét gépies és műertelemmel dolgozókat tudnánk megkülönböztetni. Azonban ezen osztályok az élet gyakorlatában úgy összeolvadnak, hogy rólok itt külön értekezni fölösleges munka volna. Némelly rövid megjegyzések elégségesek kitűzött célunkhoz képest. — Így például azt találjuk, hogy a magyarországi legénység inkább durvább munkák körül foglalkozik számosabban, minők timár-, ács-, lakatos-, kovács-, csizmadia- stb. munkák, — a külföldi legénység leginkább gyári s finomabb munkák körül, — a finomabb munkák közül is aránylag kevesebbet választ a magyarországi legény olyat, melly műertelemmel párosúl, — találunk szabót, gombkötőt sat. de aranyzót, aranyművest, órást sat. igen ritkán magyarországit, s legritkábban valódi magyar vért. Ezen összeállításokból célunk szerint csak azt vonhatjuk le: hogy a magyarországi, főleg tösgyökeres magyar vérű legénység sokkal nagyobb számban találtatik csupán a durvább mesterségeket űző városokban, a finomabb, vagy legalább a többágú műveltség igényeit kielégítő kézművekkel foglalkozó városokban pedig özöne van a külföldi legénységnek. S ez a dolog erkölcsi oldalát tekintve nem csekély fontosságu.

A kézműves legények átalán véve műveletlenek, de legműveletlenebbek, igazat szólva a magyarországiak; holott a német, főleg éjszaki németországi tartományokból ide szaladó munkások közt néha szinte meglepő műveltségű egyénekre akadunk mind ismeretek mind beszédmód és előadás tekintetében. Azonban bizonyos színe a nyerseségnek majd mindannyin szokott előmleni. Az, hogy egynémelly sok súrlódás után kiköszörültetvén, művelt hangú derék polgárrá válik később, itt tekintetbe nem jöhet, hol a túlnyomó számról s a legényről addig mig legény, húzunk következtetést. —

A nevezett nyerseség s általános műveletlenség erkölcsileg is tünleti ki magát, s főleg azon érintkezési viszonyokban, mellyeket főnebb már említék. Ki nem tudja, mennyi galyibát csinál a a legénység gyakran a mestereknek, s milly rosz befolyást gyakorol, kivált a családilag együtt lakóknak garázdasága, iszákossága, rendetlensége s rút káromkodása a mesterek családaira, különösen

ezek gyermekeire. Ez, főleg a makacsság és ellenszegülési szellem néha annyira megy, hogy a czéhbeli sőt hatósági felsőbbbségnek közbe jövedebe szükségeltetik. A közönség irányában kisebb és nagyobb városokban egyaránt tűnik fel a mester-legények rendzavaró patvarkodása; vagy nem mindennapi tapasztalás mutatja-e, mennyire szeretik megzavarni, hol erősebbekül érzik magokat, más becsületes ember csendes élvezetét, — milly kedves nekik egyegy tánczvigalmi vagy útcza-zajgási botrányt okozhatni, — főkép kis városokban mennyire kedvelik a deákokkali örökös czivódást, verekedést. *) Mi végtére pajtassági viszonyukat illeti; a különböző kéznűvek dolgasai gyakran szinte bőszen ellenként tettelegességekkel, vagy legalább gúnnyal üldözik egymást; a legjobban össze-tartók is pedig a lehető legjellemtelenebb változékonysággal majd csókolódó galambok, majd viszálykodó tigrisekül mutatkoznak, s az okok, mik, olly szépnek látszó egyességeket, villámsebeséggel szokták megszakasztani, ser és bor, a nagyon dívatos játék, vagy a szinte szemérmetlenül folytatott szerelmeskedés.

S épen e pontról akarok e helyet különösebben megemlékezni. A mesterlegények egész serge legnagyobb részt nőtlen lévén, elgondolhatni, mennyi bajt, mennyi botrányt okoz a nőnem-meli gyöngédtelen társalgás. Nem is említve azon eseteket, melyek egy némelly becsületes polgárnak házi csendét, s becsületét fel dőlják, itt csak azon kicsapongásokat érintem, melyek az erkölcstelen személyekkel történni szokott mulatozásokként, nyilvános helyeken is, elég botrányosan előfordulnak. Erre sokkal csekélyebb figyelem fordittatik a hatóságok részéről is, mint sem kívánatos volna. Ide tartoznak az úgynevezett vad házasságok is, melyek mennyire ássák alá a törvényes házosságok becsét, és tekintélyét, s mennyire rengetik meg alapjaiban a polgári társaságot észrevétlenül, sokan tán nem is gyanítják. De ha szinte titkon vétkeznek is a nemi kicsapongásokban, annyi bizonyos, hogy a mesterlegények

*) Említést érdemel itt az önkénykedés is, melyet egynémelly mesterség legényei gyakorolnak. Például: a húsvágóknál a mértékbeni zsarlás, a sütőknél valamelly téstásféle kisütéseért járó fizetésnek önkényes megszabása. Mire való az egész cséhrendszer, ha illy policziális tekintetben nem tud vagy nem bír árendszabályokat alkotni? Hát a bérkocsislegények ezen sajátyszerű emberfaj — zsarlásairól mit szólunk?

nagy sergét a szüz erény ellen irányzott valóságos kurucz hadnak tekinthetjük, valamíg illy könnyedén fog vétetni az illy vétkek jelentősége az alosztályú nő- és férfinem részéről. Lassan szivárgó méreg ez, melly végre siralmasan megrontandja a nemzedékek vérének.

A külföldi legénységről különösebben még azt kell megjegyeznünk, mikép az valóságos nadálya a magyar nemzetiségnek, melly itt munkát és pénzt keres, cserében pedig e haza kigúnyolását vagy pöffeszkedő megvetését hagyja, olyannyira hogy még az itt megtelepülés esetében is mit egyik vagy másik települőknek kézműi ügyessége által közgazdászatiilag nyerünk is, azt tizszeresen veszljük e haza iránt semmi belső érdekeltséggel nem viseltető leendő családfejek közönbössége vagy épen ellenséges indulata által; mert illy esetben nem csak egy ember, hanem rendszerint az egész család emeli fel fejét daczosan e hon nemzeties haladásának védangyala ellen. S ez mindaddig úgy lesz, míg a mostani viszonyokon gyökeresen segítve nem leendő.

Egybefoglalván mármost a mesterlegények erkölcsiségének vonalzását, úgy találjuk, hogy e rajz fényesnek alig mondható. Valásosságuk gyakran igen kevés, s mi van is, inkább meg szokottsági külsőség, mint benső érzelemvilág szüleménye (az egyes kivételeket itt mindig alattomban értvén; hajlandóság minden féle korhelykedésre, garázdaságra, rendzavarásra; — fajtalanság beszédben, énekben, elménczkedésben és életben, — s a honszeretnek vagy semmi nyoma, vagy kikben megvolna is, a műveltségnél fogva minden öntudalom nélküli, közelebb érdekeltség hiányában pedig minden melegség nélküli, számolat csak; — ezek ime az árnyvonalok, mellyek ezen alakok körrajzait képezik. A jó tulajdonok amikkel bírnak, nem mint mesterlegényeket, hanem mint embereket átalában illethetik őket. S e mérges fülánkok szurdalásainak leginkább a városok, s pedig minél nagyobbak annál nagyobb mértékben, — vannak kitéve. Higyétek, a városok erkölcsiségének is van egy központja, egy szive; lehellen hogy ennyi fülánk közül egyik vagy másik a szív főbb ereit ne érintse. Pedig jaj azon szívnek, mellybe az erek mérgezett vért öntnek! Azért minélelőbb gondoskodni kell hatályos sikeres ellenméregről.

c) Cselédség.

A mai nemzedék egyik legromlottabb osztálya a cselédség. Kemény a szó; de megnem érdemeltnek csak azok előtt látszhatik,

kik — a cselédekkel igen csekély vagy semmi személyes érintkezésben nincsenek. Illyenek aztán túlzottnak szokták kiáltani a cselédség erkölcsiségének keményebb megrovását. Pedig ha valahol, itt tévedés lappang. Cselédet az meg nem ítélhet, ki magas polczáról legfőlebb annyit beszél hozzá egész évben, mennyi e két szóban „h o z z v i z e t” foglaltatik, a többi elintézkedéseket pedig másra, teszem tisztre, vagy magasabb foku szolgálóra bizza. Illyekről, vagy mi épen undorító, ollyaktól, kik szorosabb barátkozásba szövődnek a cselédséggel, szoktunk néha dicsérgető vagy legalább héven védelmező szózatokat hallani; első esetben az állapot nem ismerése menthetővé teszi a védszónoklást, midőn a másodikban csak szánó mosolylyal fizethetjük az ügyvédkedő mohóságot.

Ha valaki, én bizonyosan útlálója vagyok minden várnai (kaszti) elszigetelésnek, melly embert embertársától tüske borzserű falak által elkülönít. Olly igen szeretnék mindenkit nemével a kegyeletes hévnek mellemhez ölelni, mert mindenkiben tisztelem Isten akaratának és kegyelmének lenyomatát, az Isten képeire alkotott embert. De midőn látom, mint törli le szándékosan valaki magáról az Isten bélyegét, mint gúnyolja minden szentebb törekvését az emberiségnek, mint akasztja meg az erkölcsi világfejlődés nagy munkáját: akkor megvallom, kissé összelohadnak az emberszeretet költészetének szélesre nyitott szárnyai, s bár elfogultsággal nem, de óvatosan nyúlok az erkölcsi becs mérlegezésének lelkismeretes munkájához.

Nem akarom tagadni, hogy neme a súlyos átoknak fekszik a szolgálattevő osztályon már annál fogva is, hogy vagy szegénysége, vagy lelki korlátoltsága következtében magát mintegy oda bilincsezve lenni érzi, hogy másokat szolgáljon, másoktól örökös függésben legyen; de feljogosíthatja-e ezen körülmény, emberileg szólva, a cselédséget ollyszerű önlealacsonyításra, millyenben gyakran sinyleni tapasztaljuk? Szabad-e a függőség és alárendeltség érzetének annyira elvadítani az emberi kedélyt, hogy más osztályuaknak mintegy folytonos titkos esküdt ellenségévé torzúljon? E körülményt azért említem meg különösebben, mivel igen szokott és használt panasz a cselédek szájában: miszerint elég nagy szerencsétlenség az reájok nézve, hogy szolgálniok kell, s nem kellene még állapotjokat kiméletlen faggatásokkal vagy zsarolásokkal súlyosbitni. — Igaz, nem ritkán történik, hogy egyegy méltányta-

lan, gyakran szinte műveletlen, s netán pár forintnyi vagyonában gögösködő uraság ekként szeretné a cselédet lábai alá sodorni, de legtöbbször olykor is tájékozik illy panaszos ellenszegülés a cseléd száján, midőn nem egyéb, mint önkényt vállalt kötelességének pontos, rendes és hibátlan teljesítése követeltetik. S itt ismét el kell ismerni, hogy valamint túl, úgy innen is számos hiba követtetik el irányukban; mert vannak a cselédtartók közt gyakran, kik bármi, néha megsemm nevezhető érdekeknél fogva mód nélkül kedveznek a cselédeknek, s eképen őket elkényeztetik, elkapatják, tunyák, követelők, szemtelenekké teszik, s ezáltal a méltányos, s a cselédben is embert, de mégis bizonyos szolgálatokra ajánlkozott, s ezekért illően megjutalmazott embert látó cselédtartóknak nagy bosszúságot, sőt az egész polgárzati szerkezetnek veszedelmes dőfést okoznak.

Egyébíránt bármint álljanak az okok — mikről alább bővebben, — eredményileg most azt találjuk, hogy a cselédség hazánkban nagy részt, s néha igen fenyegető mértékben el van romolva, mi annál nagyobb figyelmet érdemel, mivel épen a cselédség a családdal együtt lakván, az ifju nemzedékre, a család magzataira, néha igen kártékony hatással szokott befolyjni.

Ha a cselédséget osztályozni akarnók, legelőbb is a nemi különbséget kellene alapúl fölvenni, miszerint vannak férfi és nő cselédek. Második tekintet lehetne a városi és falusi, a falusiakra nézve különösen harmadik tekintet a gazdasági és házi cselédekre nézve. — A két nemű cselédséget illetőleg általán tapasztaljuk, hogy a nemi ösztön csábjai szerint tiltott gyönyörök céljából részint egymást, részint az egyéb úgynevezet hozzájuk illő személyeket igen keresik, — sőt fájdalom néha a hozzájuk nem igen illő személyektől kerestetnek is, — mi természetesen ép olly rákfenéje a köz erkölcsiségnek, millyenről a fönebbi cikkben már emlékeztem! A városi és falusi cseléd közt azon főkülönbség létezik, hogy falun a férfi cseléd korcsmázás és korhelységre, városon pedig a nő cseléd hiuságra s cifrázkodásra hajlandóbb. A gazdasági cseléd (például béres, ökrész stb.) csak elvégzi dolgát a hét folytán, — de ha aztán rést kap, övé a világ. A házi cseléd, falun úgy mint városon, leginkább azon iparkodik, hogy minél többet fogyaszthasson, (sokkal többet, mint mennyi ésszerűleg szükséges volna erőinek pótlására) hiszen nem ő neki kell azt szerezni; továbbá, hogy minél inkább könnyíthessen kötelességei teljesítésén, ren-

detlenség, tisztatlanság, és követelések által minél inkább boszant-sa, elkeserítse kenyér adó uraságot. Igen csekély azok száma, kik uraságuk gyarapodását, javát, érdekét, igaz jó lélekkel töreked-nének előmozdítani: a pátriárkai egyszerűség és bizalom ideje le-tűnt. Csalás, lopás, vigyázatlanságból és szántszándékból származó rontás, törés, szaggatás igen gyakori tünetmények, sőt a romlottságot néha épen a legborzasztóbbra, a kenyeres uraság meggyi-kolása s kifosztására látjuk vetemedni.

Nemzetiségi tekintetben átalán véve megjegyezhetni, hogy a magyar vérű cseléd aránylag még is jobb lélekkel ragaszkodik ura-ságához, s némi részben a német is, mint a tót eredetű, ki főleg magyar uraság irányában nem tudja egészen elfojtani ama kettős idegenséget, mellyel először mint többel bíró másodszor mint ural-kodó nemzetbeli ellenében viseltetik. De azért dicséretes, s viszont kárhozatos kivételek vannak innen is onnan is.

A nő cselédek közül különösen a dajkákat említjük meg, kik a dajkálást, a könnyen és kényelmesen é'hetésnek, s a minél töb-bet követelhetésnek legszebb forrásául ismervén, nem igen érzik magokat felhivatva szűz erényök megóvása s megvédésére: hogy ez úton gyakran a legszánandóbb csirák közöltetnek a fiatal nem-zedékekkel, szinte kétségen kívüli dolog.

De sokkal figyelemre méltóbb azon erkölcsi elkorcsítás, mellyben a száraz dajkák, s egyéb cselédek a gyermekeket igen gyakran részesítik. Mindenféle babona, féltékenység, mozsdatlan be-széd, sikamlós képzetek, káromkodás, engedetlenségi szellem s több efféle. Ezuton szívárogo a gyöngéd lelkekbe, sőt néha egyenes csábítás, bűnre vezetés, főleg a nemi ösztönnek idő előtti felingerlé-se, s a vele visszaélésrei nógatás csupán rossz lelkű cselédek bor-zasztó műve. Énnélfogva, minél bizonyosabb, hogy a gyermek és ember nevelésére minden befoly mi őt környezi, annál szüksége-sebb, hogy azok nevelésére legyen mindenek fölött gondunk, ki-ket bármí óvatosság mellett sem zárhatunk el egészen gyermeke-inktől; iparkodnunk kell, hogy a kártékony hatásoknak mennyire lehet elejét vegyük, vagy legalább lehető legcsekélyebb fokra han-goljuk le ártalmasságukat. Oh igen nevelni kell a cselédséget, hogy átláthassa, mikép a több javakkal megáldottak nem természetes el-lenei a szegényebb sorsuaknak, mert e tévedt képzelésben rejlik egyik oka a keserű izgatásnak, melly e néposztályt mintegy visszatorlásúl a vagyonosabbak alattomos elleneivé avatja. S lehet

e álladalmi öszhangzatot, s emberiségi nemesedést csak képzelni is ott, hol egy egész osztály folytonos irigykedése, gyűlölsége, alnoksága, s agyarkodása a szentebb törekedéseket minden lépten gátolja? Az erénynek lehetőnek kell lenni bitófa, s pallos nélkül is!

d) Napszámosok.

Az ember élni akar, az embernek élni kell! a miért is fentartási ösztöntől, s a jobb szellem sugalmaitól hajtva minden módhoz szívesen nyúl, melly által becsületes úton az életet fenttarthatni. Bármint csigázzuk bölcseleti eszméinket, azon meggyőződésre alkalmasint sohasem birandjuk a világ népességét, mikép azért él hogy dolgozzék, s ezredévek mulva is leginkább azért fog dolgozni hogy élhessen.

A legsilányabb keresetűek közé tartoznak azon embertársaink, kiket napszámosok neve alatt ismerünk, s kiknek már neveze-
te is kifejezi, mikép életüket csak egy napról a másikra tengetik.

Mennyivel jobb helyzetűek ezeknél a cselédek, kik ha ezt kellő figyelembe vennék, hihetőleg sokkal inkább megbecsülnék sorsukat.

Napszámos az, ki napi bérért bizonyos munkákat végez, mezőn, kertben, szőlőben, építkezések körül, teher hordás, hajó húzás, utca-tisztogatás, útsínálás alakjában s több efféle, s illy napszámos sorsa valóban szánandó. Az élet, a testi önfentartás mindennapi s legsürgetőbb szükségeivel folytonosan küzdve, nem csuda ha testi- s lelkileg végképen legörnyed a súly alatt. És még is ez osztály nem legroszabb töredéke az emberi társaságnak; csakhogy azon egykedvűség, mellyet külsőleg tanusítanak sorsuk iránt, nem annyira a megelegedés, mint inkább a csendes megnyugvás érzete, s ez ismét annyira az önmegadás hősies elszánásának, mint inkább az együgyűség rugalmatlanságának szülötte. S így ha köztük nem merül fel nagyobb számú súlyosabb bűn, azt nem annyira erényi öntudatnak, mint inkább, a lehangolt lélek tétlenségének, az elnyomott egyéni önállóság szenvedelmességének tulajdoníthatni. Az illy eltompult lelki szegény nem azért nem kel ki hangosabban sorsa mostohasága ellen, nem azért nem nyúl helyzete javításának erőszakos eszközeihez, mert tudva s akarva szereti az erényt, hanem inkább azért zárkozik olly hideg részvétlenséggel szűkmunka terének kagylójába, — mert egy részt az anyagi jobbról tiszta s világos képzelei nincsenek, más részt, mi-

vel egy magyarázhatlan természeti szózat — az emberi természet jobb sugalma — ösztönzi őt az életfentartásra egyszerűen kínálkozó alkalom megragadására, de még azon felül, ha ellenkezőt mérészelne, a büntetés, a visszakényszerítettetés réme ijeszti. De ez igénytelen kagyló, — életben néha drága gyöngy is terem a magzati és szülőiszeretet, s főleg a hasonorsuakhoz vonzódó ember-szeretet alakjában. S ez olly igazság, melly egyéb már nevezett alsóbb osztályok közt is gyakran bebizonyúl, mert bármint mázsolják is el számosan a vétek iszapával lelki arcukat: az emberben az embert egészen megölni még sem képesek.

Azonban az eddig érintettek csak addig értendők valóknak, míg az indulat is szenvedély féke szét nem pattanó. Minél műveletlenebb valaki, annál vadabb s böszültebb módon tör elő rajta a belső vihar. Indulati állapotokat vagy kitérőseket tanulni akaró színész, költő vagy lélekbuvár ne a műveltebb osztályok közt keresse tanulmánya tárgyait: a műveltség máza, s a tettetés ereje mint olaj a háborgó tenger színét úgy elönti s fogva tartja a lelki hullámokat; de a műveletlenek vére, szeme, arcizmai, tagjársai az indulatnak minden lobbanásait, híven tükrözik. Innen van, hogy illy osztályu ember mi egyébiránt sok más alsóbb osztályuakról is értendő ha egyszer túlhág a lelki csend határvonalán, nincs észhatalom, melly csilapítsa dühöngését; — a verekedés heve önmagát böszítvén vérengzéssé fajul, — a nemi vágy erőszak és szemtelenségre vetemül, a lopási inger kegyetlenséggel párosúl a cél elérése kedvéért. Itt is meg kell mindazáltal jegyezni, hogy valamint az öntudatlan megnyugvást nem tisztelhetjük erényül: ugy viszont a tán csak inség és nyomor sujtotta kihágásokat legalább enyhíti, ha nem menti is, az állapot árvasága.

Egyébiránt a napszámosok közt általában olly erkölcsiséget találunk, millyen a lehető legvastagabb lelkisötétséggel csak megférhető. Vallásosságuk gyakran csak vakbuzgóság, vagy szertartási pontosság, emberbecsülésök leginkább csak sorsosaik irányában nyilvánodik, különbn neme a kajánság és gyűlölségnek majdnem elválaszthatlan levén tőlük; hon szeretetről sejtelmök sincs, — mikép is szeretnének olly valamit mit névről is alig ismernek, s ha ismernek is, mi nekik sem földet, sem házat, sem élvét, sem lelki javakat nem osztogat? Mi végre önmaguk iránti tartozásaik lerovását illeti, — izzadnak, fáradnak, hogy táplálják magukon nem annyira az embert, mint az állatot. Ők folyvást főlebb tolják

sisyphus köszikláját, mely örökké újra meg újra a völgybe henger.

e) Kóbor nyeglék.

E nevezet alatt azon néposztályt értem, mely holmi mulató, bohóskodó, néha épen aljas és torz mutatványokkal tölti idejét, s csalja a pénzt a műveletlen csoportoktól. Általános jellemök mindazon hibákkal éktelenkedik, melyek a kóborlás, henyesség, ámitás, és csalás szükséges következményei; de némelyek közülök valóban és egyenesen erkölcsrontó, kedélyvadító hatást gyakorolnak a tömegekre. A kintornázók, majom és medve tánczoltatók, korcsmabüvész szemfényvesztők — hogy csak néhányat említsek — még az ártalmatlanabbak közé sorozandók, de annál veszélyesebbek a gyilkos történetek éneklői, s a viaszbálványok kiállítói. Valóban elbámul az ember, mikép találkozhatnak még Európában a 19-dik század közepén illy ocsmány kinövései a foglalkozásoknak, illy rút fekélyei a policziai rendtartásnak! — Lefestetnek egy vászon lapra több szakaszban holmi embergyilkoló, orgazdai, rabló, vérengző, kegyetlenkedő jeleneteket, megállnak utca, piacz közepén, a körülátongó népcsoportnak ama képeket mutogatva, keserves hangokon gajdolnak egy két nyomorú szerkezetű éneket, s illy cselekvésért pénzt várnak és követelnek, s kapnak is mintegy jól érdemlett díjul. Azt hiszitek, szánalom, illetődés szállta meg a bámészkodó keblét, a gyalázatos és borzasztó gyakran csak költött tények hallására? vagy épen tán egy nemesebb húr pendül meg lelkökben a rosznak a bűnnek megutálása s kerülésére? Csalódtok. Olly botrányokra, olly merényekre eszmél itt az együgyű csoport, melyek különben tán soha eszébe sem jutottak volna; az ujságvágy kielégítésének útján felkorbácsolt lehetőség tudalma pedig észrevétlenül hasonló merények elkövetetéséről, sőt még a miképeni végrehajtás módjairól is képzetet nyújt, s egynémely a mohócsapat közül tán sokkal előbb kapja különben télen lelkét hasonló terv koholásba süllyedt merengésen, mint az előtt csak álmodhatta is. Igen is, adjunk táplálékot az alsó és legalsóbb műveltségű osztályok lelkének is, hogy legyen mivel foglalkoznia szellemileg is, legyen a tápla az ő helyzetök és fejlettségükhöz mérve, de ne állítsunk gaz példányokat fel, melyek a szenderéből fölvert lelket soha jó gyümölcsöt nem hozandólag kápráztassák.

Másik veszedelmes faja az efféle nyegléknek az említettem viaszbálványok gyűjtői. — Fabódékat állítanak fel, csalogatoul néhány kivilágított példányát a becses gyűjteménynek köznézetre, czimerül tesznek ki? S mik ezek? S ha belépünk, mit látunk? Elszörnyül a miveltebb lélek illy átkozott látványon. Valódi bünbarlang illy bódék belseje. Rablók, gyilkosok, gyujtogatók, méregkeverők, haramiák, zshiványok, férfiak és asszonyok, sőt gyermekek is egyiránt állittatnak itt elő életnagyságban s pedig borzalmas cselekvőségük legiszonyúbb, s legocsmányabb helyzeteiben s perczekben. Az örjögő szenvedélyesség, s az istentől elrugaskodott undorító bünörület a maga legrémesebb színében tükröződik itt minden arczvonáson, a szem csillogásában, a tagok bösz lázadalmában. A merre csak nézünk, a bün ül diadalmi tort és szörnyetegen serge üt tábort a polgárzat szívében. S e mellett még elmondatik körölményesen minden tettök, minden gaz merényök illy elvadulhatnak, hogy annál élénkebb legyen a benyomás, hogy szó és kép segítse megfészkelni a szörnyü emlékezést. S illy mutatványokat ácsorog körül óráig a kíváncsi alnép, s illy bálványokat néz, s illy dolgokat hallgat kapzsi gyönyörrel. Észrevétlenül valóságos hőseivé, valódi bálványaivá, magasztosulnak a köznép gyarló és tévedésre vezetett képzeletében e gyilkosok és gyujtogatók, s nem a bámulatnak kapja meg a butaságban sinylödő lelket ennyi mérészség, ennyi elszántság fölött. Ne higyétek mintha az megnyugtatóná, kibékítné a felizgatott erkölcsi érzetet, hogy e gazok végre mind akasztófán száradtak, vagy vérpadon lakoltanak. Ez sokkal távolabb áll a képzelettől, — legélénkebben az ragadja meg, mi szem elé állittatott. A bekövetkezett bünhódás csak gyöngye ködlepél a kiáltó szinezetü lép fölött, melyet az első örizetlen pillanat késértő lobbanása felolvaszt, az első indulat vihara elsodor. Minél közelebb áll valakinek műveltsége a szellemi bölcsöhez, a benyomás annál iszonyúbb leend. Illy állapotuk az alnép s egyáltalán a gyermekek. S találkoznak még is, oh fájdalom, miveltebb osztályu szülék is, kik illy torz látványokra önmaguk hurczolják gyermekeiket! Mintha csak kést döfnének ezek fejledező erkölcsi érzelmének szívébe!

És szabad e sikeres népnevelésről meg csak gondolkoznunk is, míg illy szerü kimérhetlen következményü botrányok nyilvánosan és felsőbbbségileg megszenvedtetnek? És nem valódi jótevője volna e az emberiségnek, ki illy aljas keresetü nyegléket egyszerre ki-

seprüzne az ismert világ határain túl? O igen, ez első teendője az álladalmaknak, hogy illy nyomorúlt vérszopó lidérczeitől cz erkölcsiségnek mielőbb megszabaduljon. S édes hazánkra nem derülhet erényüdv soha, ha szinte minden egyebet majdnem csudákkal határosokat művelne, még e mirigyet ki nem vágja testéből. Veszélyesb e faj még magoknál a zsiványoknál is! *)

f) Kölduscsapat.

Bárkit is érhet, főkép a különben is szegényebb sorsuak közül olly véletlen csapás, melly őt köldusbotrajuttatja. Távol tehát attól, hogy a köldusok létezése miatt szemrehányásokra fakadjak akár a sors, akár az álladalom ellen, csak azt akarom itt röviden érinteni, mikép még sem lehet az álladalom, sem az emberiség érdekében, hogy nyilvános köldusok legyenek. Mert ha tekintjük e nyomorultakat, főleg két részre látjuk őket szakadni; vagynak ugyan is jó lelkű és csalárd köldusok. Amazokat valóban az inség kényszeríti illy módon segílyt keresni; utóbbiak azonban csupa henyesség, és dologkerülésből vetemednek ezen rájok nézve aránylag kényelmesb életmódra. — Koldus koldussal könnyen érintkezik; s így nem csuda, ha az eleinte jobb lelkű szegény is a gyakoribb közlekedés által megmételtyeztetik. Mert a csalárd köldusoknál a keresetmód inkább csak köpeny, mellynek foszlányos árnya lopást órgazdaságot, órkémkedést, s aljaskerítést takar elnem ritkán, úgy hogy e népet minél inkább elzárni a többi népességtől az országos intézkedéseknek egyik sürgetőbb teendője. Hát ha még meggondoljuk, milly szörnyű merényekre vetemednek néha illy elfajúlt lelkűek, midőn egyfelől nagyobb szánsalom gerjesztés, más felől hogy úgy mondjam kölduló eszközeik többszörítése végett gyermekeket lopnak el, kiket nagy iszonyuan elcsontkitnak, mintegy nyomoruságok kétszeres súlyának czímereül, vagy külön köldulásra kergetnek, legkegyetlenebb módon a kitűzött összeg behajtására

*) Nem hagyhatom említetlenül a miklósnapi ijesztő bábokat, krampuszokat sem, mellyeket széltiben árulnak mindenféle anyagból Legátkozottabb találmányok mégis azok, mellyeket a csukrászok árulnak s köz szemlére tesznek ki. Hát ugyan valjon illyeket nem kellene ellenkobozni? Én — ha hatóság volnék — készítőjüket azonfelül még keményen meg is büntetném. Az értetlenség nem is sejtí: mennyire elbénítja vagy el is vadítja illy jószág a gyermek kedélyét. Most csak ennyit. Máskor és másutt többet.

kényszerítvén őket. — O bármint nyiljék is meg keblem az emberi szenvedések és nyomor együttérzésére: a koldusokat még is föltétlenül szánni nem tudom, és szabadon szerte kóborultokban legnagyobb részt veszélyes tagjaiul nézem a polgári társaságnak.

g) Tolvajok.

Midőn a tolvajokról itt különösen emlékezünk, önként értetik, hogy nem azon egyesek forognak itt elménk előtt, kik akármellyik néposztályból néha lopásra, vagy épen fosztogatásra vetemednek, hanem olyféle emberek, kiknek a lopás, fosztogatás, háztörés, s ezekkel járó néholi gyilkolás is, kitűzött keresetöket s egyenesen életmódjokat képezi, szóval a polgári társaságnak olly kivetett egyéneit kívánjuk itt értetni, kiket Olaszthonban rendszerint banditácul, nálunk szegénylegényekül szoktak tartani. Vannak azonban ez osztálynak némelly al- és mellék fajai is, miket különféle neveken, u. m. zsebelők, iparlovagok s több efféle díszes czímeken ismerünk. Hogy az épen most érintettek száma városokban, főkép nagyvárosokban sokkal tetemesb, s hogy ismét mások, például utonállók, s valóságos szegény legények csak az erdőkben, csárdákban, pusztákon élnek, az magában értetik. — Mindezeknek erkölcsiségéről szót vesztegetni is fölösleges volna. Olly rodhadékai ezek a hazának, mellyektől végkép megtisztulnia ugyan nem egyhamar sikerülend, de a kevesbitést és ritkítást mindenesetre csak a rendezett és hatályos népnevelés eszközölhetendi. S eziránt kétségbe esni épen nem kell, miután van néhány tartomány Európában, hol éjjel nappal teljes biztossággal s őrizet nélkül akár az utczára is kirakhatni a legbecsesb kincseket.

h) Általános jegyzetek.

Az alsóbb néposztály eddig elsorolt nemein kívül vannak ugyan még számos életmódok, mellyek szinte külön rovatot képezhetnének, de részint mivel némellyeket már csak egyszerű megnevezések is tökéletesen bélyegez, másokat pedig a külső fegy és kényszerűség mintegy megfoszt az önálló e nemű jellemtől, s a mi rajtok észrevehető e tekintetben, inkább nemzetiségi bélyegeikre vezetendő vissza, — részint mivel némelly illy életmódok nem annyira önállók hogy külön válva minden egyéb tekintetektől érdemelnének figyelmet, hanem inkább egyik vagy másik főbb tekintet alá helyeztethetők, — ezen okoknál fogva itt még többet kü-

lönösebben elnevezni nem tartom szükségesnek. Így például, ki kívánná, hogy az örömeányok vagy mesterség szerinti játékosokról itt bővebben értekezzünk? — ki nem tudja, hogy a köz katona nem annyira belső mint külső emberként tűnik fel, s ha jellem díszíti vagy rutítja őt, azt inkább származása elemeiben kell fölkeresni? Majd hasonlót mondhatnánk a hatósági hajduk és pandurokról, noha nem tagadhatni, hogy épen a külső fegynek elhatározó befolyása van a belső ember idomulására is.

Vége vannak még egyéb fokai is az alsóbb néposztálynak, melyeket leginkább a műveltség csekély vagy csekélyebb mértéke határoz meg, holott ugyanazon életmód mellett de nagyobb műveltséggel már a közép osztályhoz tartoznak azon foku egyének. Kétségtelen, hogy a polgári rend a közép osztály egyik tényezője, de következik-e ebből, hogy erkölcsileg s műveltségileg minden polgár szükségkép a közép rend kiegészítője? Sőt így véve számot az alsóbb osztályhoz kellene számítnunk. Viszont vannak bizonyos foglalkozások s mesterségek, melyeknek egyénei falun vagy csekély műveltség mellett városba is határozottan az alsó osztályhoz tartoznak, s mégis ugyanazon foglalkozás mellett egyik vagy másik ember, ha a műveltség magasb fokán áll, bizonyosan a közép osztálynak tagjává lesz. Ezekről tehát határozott választ vonalak huzása által eldöntőleg itt nem szólhatunk, magában értődően, hogy ha a közép osztályuak erkölcsiségének vizsgálatát is feladatunkkul tűztük volna, e nehézséget sokkal könnyebben legyőzhetnők. — Azonban további felvilágosításul szolgálhat még némelly idomitó tényezők tekintetbe vétele, mikről röviden ezenel emlékezendünk.

Harmadik Cikkely.

Némelly idomitó tényezők befolyása.

Az alnépnek erkölcsiségéről szólván egészen ki nem elégíthetnek még bennünket azon vizsgálatok, melyeket eddigelé nemzetiségi és életmódi tekintetben tevénk, hanem szükségkép kell még némelly más körülményekre figyelmeznünk, melyek az erkölcsi állapotot szinte némileg módosítják, vagyis idomitják. Illyenekül már a vallás és politikai helyzet minőségét érintettem úgy szinte a kor és nemről is teendvén említést.

A. Vallási befolyás.

Nincs szándékom részint oly kényes, részint félreértésekre oly könnyen vezethető fessegetésekbe bocsátkozni, melyek eredményeül egyik vagy másik vallásnak nagyobb vagy kisebb erkölcsi tökélyét akarnám felmutatni, jól tudván hogy mely vallásnak külön erkölctana a valódi erényességgel ellenkeznék, már ennél fogva, mint az emberiség és különösen az álladalom céljaival össze nem férő egyenesen tova tiltatnék minden józan polgárzati társadalomtól. Illyenekről tehát hazánkban szó sem lehet. Azonban még sem tagadhatni hogy kell lenni minden vallás szellemében bizonyos titkosan ható erőnek, mely önkénytelenül is áthatja a híveket; s azokat akkor is, ha netán nem hatolhatnának mindnyájan egyenként és összesen azon szellem legmagasztosb bensőjébe s legrejtettebb mélyeibe, — mintegy öntudatlanul s ellentáthatlanul a kijelölt irány követésére ragadja. Ebből aztán az következik, hogy egyik másik vallás a maga szellemének legerősb s leggyöngébb oldalai szerint ez vagy amaz erényre nagyobb mértékben buzdítja s mintegy fogékonyabbá teszi követőjét; s viszont — a nélkül hogy erkölcsitelenséget helyeselne — egyik vagy másik erénykötély teljesítését lanyhábban sürgeti. Így leend hogy tömegeken — mert egyeseknél egészen más tekintetek határoznak — némelly egyes vonásokat veszünk észre, melyeket részben legalább az ő vallásukból is magyarázhatunk.

Nagyobb általánosság kedvéért hazánkat illetőleg csak két osztályt említek, u. m. a keresztény és zsidó vallás követőit.

A kereszténység nagy eszméje a szeretet, azon isteni hatalom, mely a szívekben a legnemesb emberi erényeket éleszti. Oly vallás, mely minden ember iránt egyképen szeretetre kötelez, mely még az ellenséget is szeretni tanítja, — lehellen hogy magasztos érzelmeket ne költsön egyfelől azon legfőbb lény irányában, ki épen illy tanítmány, illy kinyilatkoztatás által bizonyítja be magát legvilágosabban az összes emberi nemzet valódi atyjául, másfelől az embertársak irányában, kik illy elvek által megszentestve valóságos köztestvérekül ölelik egymást. A szeretet azon főtengely, mely körül minden tisztán emberi cselekvéseink forognak, ez azon bűbáj, mely eltávolítja körünkől az emberi természet elaljasodásának rútságait. S valóban tapasztaljuk, hogy a kereszténység szellemének napsugarától fölmelegített, különben

tán igen műveletlen, de már csak ezen szellem általános hatásánál fogva is, némi magasabb erkölcsi műveltségben részesült alosztályi tömegeknél könnyebben s gyakrabban találkozunk a szelidség, nagylelkűség, békeszeretet, engesztelődés, nyíltság, őszinteség, könyörület és kegyelet magasztosan nemes erényeivel, mint bármely más vallás híveinél e földön. S így már a kereszténység olly áldása e hazának, melly soha nem engedendi az itteni népeket tömegesen olly pokoli vadság örvényébe süllyedni, mellytől vissza kelljen rettenni az erkölcsiség angyalának, vagy is más szóval: magában a kereszténységben látjuk az erkölcsiség leghathatóságot biztosítékát.

De midőn e meggyőződésemet itt kijelentem, azt hiszem egyszerűen: hogy a kereszténység csak úgy áraszthatja kellőleg ezen a maga lényegében rejlő szükséges áldásokat, ha legalább főbb elemeiben tisztán felfogva, s megértve s mi fő dolog: érzve is egyszerűen, hatja át a hívek lelkét, szívét, életét. Eddig-élé úgy találjuk hogy a hazánkbeli népségek erkölcssei a kereszténység különböző felekezetei szerint is, némelly dolgokra nézve elütnek egymástól; de ennek okát ott vélem rejleni, hogy a köznép nem lévén eléggé beavattatva a vallásbensőség lényegébe, gyakran felcseréli a szertartásokat a lényegesekkel, hol pedig szertartásokkal gyérebben találkozik, ott azon külső egyszerűség kevésbbé hatván meg idegzetét, maga a vallási erkölcsstan is kevésbbé képes szívét fölhevíteni. Mert egészen másképp áll a vallás felfogása az értelem és ész teljes erejű működése mellett, s másképp a puszta együgyűség körében. De bár mint legyen, tapasztalatilag azt mondhatni, hogy valódi ajtatosság, de egyszerűen mind vakbuzgalomra hajlandóság és őszinteség kiválólag a Katholikus, számitó engedelkenység de egyszerűen némi ravaszság a Luthert követő; nyíltszívű bátorság de egyszerűen nyersség és makacsság, a Calvin tanait valló köznép tulajdona; a vakbuzgalom és babona leginkább a göröghitű alnép közt fejlett ki. —

A zsidó vallást kétségen kívül alaptalanul és méltatlanul vádolják sokan arról, mintha már annak tan- és erkölcs elvei a más vallásuaknak főleg a keresztényeknek gyűlöletét és megrontását céloznák. Hiszen a zsidó hit erkölcsstana is szól isten és felebaráti szeretetről, ez is ajánlja az ember és haza iránti köteleyeket. De más felől igaz, hogy ezen vallás eszméjében benfoglaltatik az elkülönözöttség eszméje, melly minden módon nemcsak szertartásilag

de életszabályilag is gyakorlatba vétetvén ridegen s homlokegyenest ellentétbe állítja a zsidót a többi vallások híveivel. Ezen elkülönözöttség, ezen separatismus, amaz üdvtelen vetés miből annyi dudva annyi burján sarjadzik, hogy a dolgokat csak felületesen nézni szeretők, magában a vallás belsejében keresik azoknak gyökereit.*) — Noha tehát szívesen elismerem hogy az izraelita erkölcsstan szinte sok tiszta és nemes elvet hinteget, annyi még is való, hogy a szeretet, főkép minden emberre egyiránt kiterjeszkedő szeretet elve, nem ragyog azon mindenek feletti dicsfényben,

*) Legujabb időben is emelkedett szózat hazai hirlakjaink egyikében az iránt, hogy a zsidót már vallása, mint vallás teszi határozottan rosszszá, s pedig azon oknál fogva, mivel a legfőbb jót földi jutalomban, a legfőbb rosszat földi fájdalom, kár és büntetésben helyezi. Itt tehát egyenesen a jövő s jelenélet elveinek ellentisége szemlélhető. Illyet állítók nehezen vizsgálák meg jól a zsidó vallás valódi szellemét, mely szinte a halhatatlanságra s az érzékiség legyőzésére támaszkodik. Hivatkozom e tekintetben Sehva Arszlán pesti főrabbinak 1846-ikban megjelent „Emlékeztetés“ czimű iratára. Én tehát, erkölcsi tekintetben a zsidók vallását nem tartom olly veszedelmesnek, mint némelyek. De a vallás erkölcselvei még magokban véve nem elégségesek, hanem az elvek megtestesítése a fődolog. Hogy e megtestesítés eddigelé a nagy műveletlen tömegnél lanyhábban történt mint kellene, sőt hogy e lanyhaságból egy némely műveltebb zsidóra is ragadnak néha egyes szálacskák, azt inkább, ha szabad magam így kifejeznem, az erkölcs fegyelmi eddigi hanyagságnak (mire nézve tán jobbat szabad reménylennünk) és a mindent magával sodró tömeges közszokás ellenálhatatlan hatalmának, mint magának, a valláselvnek tulajdonjtni vagyok hajlandó. Sokkal fontosabb előttemazon tekintet, hogy a zsidó vallás egyszersmind nem z e t i v a l l á s u l tűnik fel. Ha törvényhozásilag vagy bármimódon oda vihetjük a dolgot, hogy e vallás szűnjék meg pusztán z s i d ó vallás lenni, s hogy követői inkább Mózes-vallásu magyarok, mint magyarországi zsidók legyenek, akkor — országunk jövődjét tekintve üdvösen óldottuk meg a kérdést a köz tömegre nézve is. De mind addig míg ez nem sikerül, hiu minden politikai ön-áltatás. S ennek lehetőknek kell lenni. Ha nem lehet, akkor mondjunk le és mondjanak le minden összeolvadási reményről és ábrándról. Legyenek M ó z e s - v a l l á s u magyarok, — valamint vannak catholikus és protestans sat. magyarok, valamint vannak Muhamedán törökök, arabok, persák, sat. De magyar zsidó? ez előttem legalább képtelenség éppen úgy, mint magyar-német, francia, spanyol, vagy arab-török sat.

melly ellenálhatlanul lebüvölné a gondolatot, lelánczolná a tetteket. Innen van, hogy a gyakorlati alkalmazásban a közszeretet szelleme nem azon kivétel nélküli hévvel lángolja át a lelkeket, melly az emberiség magasztosabb fejlődésére egyedül lehet üdvös; miért is sokkal gyöngébben tiltja és ellenzi azon rossz szokásokat, mik más embereknek átalán véve károsítására czéloznak. Ezek szerint nem csuda, hogy a zsidó köznép a csalárdság és szemtelenséggel vegyes gyávaságra kitünőbbben hajlandó. —

Erősen hiszem, hogy minden vallás, melly egy istent, örökletet, halhatlanságot hisz, mellynek főbb elvei közt a szeretet ragyog, melly erényt magasztal s bünt kárhoztat, hogy mondom minden illy vallás képes az ember erkölcsiségét jóra irányozni; de vajjon valóban irányozza-e, az már nem a vallástól, s annak elveitől magukban véve, hanem ezeknek megértése, s gyakorlatba vételétől függ. A vallási és erkölctani elvek magok erejénél fogva senkit sem idvezíthetnek túl, és senkitsem boldogíthatnak innen a siron: csak az idvezül és boldogul, ki ez elveket valóban követi s meg is tartja. S ha egyik vagy másik vallásnak vannak magasztos és szeut, de ezek mellett gyarlóbb elvei is, mellyek öszhangzatban s együtt véve még is szép és jó egészet képeznek, — ismét csak a gyakorlatba vevő ember hibája, ha netán épen a gyarlóbb elvekhez ragaszkodik fölöttébb, s épen tán a magasztosabbaktól elfordul, idegenkedik, s ekép az elvi s életgyakorlati üdvös öszhangzatot önkényt lerontja. S ha némelly vallás dicső s isteni hit és erkölcsi elvekkel bír, de egyszersmind külsőségekkel szertartásokkal van felruházva, mellyek az elvek bensőségének bővebb magyarázására, a gyakorlati alkalmazás könnyebbitésére irányulnak, — ismét nem lesz a vallás s az elveknek, hanem egyenesen a gyarló, együgyü, tudatlan embernek hibája, ha egész és kizárólagos figyelmét a külsőségekre fordítván, ezek mellett magát a földolgot, az elvet, a bensőséget feledí. — Innen van, hogy bár melly szent vallás sem biztosítja az embert, és e szerint a köznépi tömeget sem a bünöktől s gyarlóságoktól, s egy vallás sem mutathat követőiben tökéletes erény-példányokat, miután nem elég, hogy a vallás és erkölctan törvénye ajánlja, parancsolja a jót, de ezt az életben tények által kell megtestesíteni. A miért is nincs egyegy sürgetőbb teendője az erkölctan, az erény terjesztés bárátnak, mint arra birni a népet, hogy a vallás erkölcsi elveit tisztán, elferdítés s megvesztegetés nélkül őrizze meg keblében, s vi-

gye át az életharcz nagy mezejére. De ez csak józan, következetes, szilárd, oktatta felvilágosító s tanítva bizalom-edző nevelés által eszközölhető.

B Politikai helyzet befolyása.

A másik említettem erkölcsileg idomító tényező a politikai helyzet különfélesége. — Kétséget nem szenved, hogy a szerint, mint valaki politikailag többé vagy kevésbbé kedvező helyzetben s körülmények közt létezik, erkölcsisége is vagy buzdító vagy leverő, más szóval: erény-fejítő vagy gátló befolyásoknak lesz kitéve. S itt a hatás nem mindig áll egyenes arányban az okokkal, sőt néha ugyanazon okok éppen ellenkező eredményeket szülnek. Példát vehetünk erre egyéb okok köréből is. Az inség és nyomor például egynémellyt alázattra, önmegadásra bír, mást ellenben erőszakra, lopás- s rablásra bátorít. Így azon öntudat, hogy valaki a nemes osztályhoz tartozik, egynémellyt jeles tulajdonok, nemes erkölcsök szerzésére buzdít, mást ellenben felfuvalkodás, önbizakodás, dacz, dologkerülés és tunyaság átkával kísért.

Épen ezen utóbb említett osztály hazánkban különösebb tekintetet érdemel. Nem titok, miként nálunk a nemességnek olly — s pedig számos töredéke van, melly lakhelye, foglalkozása, életmódja és műveltségénél fogva határozottan az alsóbb néposztályhoz tartozik. Igen de ő tudja s érzi, pedig kelletén tul is érzi, hogy a kiváltságos, a nemesi rendhez számíttatik. E kiváltsága, e nemessége lesz kísértő és csábító szellemévé. Azt hiszi, hogy nemes ember léteére különb anyagból készült mint a szegény pór; e felfuvalkodásában megvető, durva és kegyetlen lesz a paraszt irányában: azt hiszi, hogy az ő apák e szép hont vérrel azért szerezték neki, hogy ő azt csak bámulja és őrizze; a megfeszített munka és szorgalom a pórnak való; ez önhittségében tunyává, henyévé lesz, tudatlan marad, és feneketlen szegénységbe süllyed. De épen ezen szegénykedése sujtja a köznemest a lehető legocsmányabb bélyeggel: a vesztegetés és lélekvásárlás pár huszasért, pár pint borért nyílt és kész vásárt talál. Így történik, hogy a közrendű vagy is földmivelő magyar nemes az erkölcstelenségnek néhány olly vonásával bővelkedik, mellyekkel egyéb közrendűek, főleg magyar rendű földmivelők nem bírnak, — noha igaz hogy néhány olly erénynyel is bír, melyekről a pór legalább azon mértékben nem is álmodik, például a

hon javáért fel buzgó lelkesedés, — csak az kár, hogy ezt is inkább képzelt javak mellett tüzelik fel a rossz lelkű bujtatók.

Hasonlag bizonyos hogy a lakhely minősége is nagyon befoly az erkölcsök változtatására. Nagy városban ezerféle alakban kínálkozik a csábítás és vesztegetés. A bujaság, ravaszkodás, csalárdság, zsebelés, tettetés, s száz más neme az erény ellenségeinek, sokkal otthonosabb városokban, mint falun; ellenben itt lólopással, káromkodással, vérengző verekedéssel, s több efféle, gyakrabban találkozunk. — Még számos hasonló dolgot is hozhatnánk fel, de legyen elég csak annyit említeni, hogy a milly helyzetben, s körülmények közt van valaki, a szerint változnak erkölcssei, szenved többé vagy kevésbé erényességének lehető kifejlése*)

Egyet mindazonáltal nem mellőzhetek, sőt különösebben ki kell emelnem, s az a teljes politikai elnyomottság állapota. Minél több teher sulyosodik valaki nyakára, minél kevesebb a személyes szabadság gyakorlata, szóval, minél nagyobb az aránytalanság jog és kötelesség között, annál inkább megromlik az erkölcsi érzelem, annál undorítóbb módon tompúl meg az erény-fogékonyság. S ez megfordított viszonyban is igaznak bizonyúl, vagy is a jog-túlnyomóság esetében. Illyenkor t. i. az aránytalanul több joggal mint tartozással bíró egyén vagy osztály könnyen gögössé, pöffeszke-

*) Mindaddig, míg hazánkban a születés minden, a szerzett személyes becs és érdem pedig semmibe, vagy alig valamibe vétetik, gyökere javulásról nem is álmodhatni. Igaz, ott már az ujabbkori törvény, mellynek bölcselme ellenkezőt czéloz. De törvény még nem közvélemény, elmélet még nem gyakorlat, főleg a műveltség szülte elmélet még nem elmélete a köztömegnek. A milly nemes tulajdon magában a büszkeség, melly önérzeten s önbecsülésen alapszik: ép olly aljas és utálatos a dölly, melly mások lenézése s megvetésében lényegzik. Semmi sem illik olly rútúl össze, mint tudatlanság és gög, szegénység és dölly, műveletlenség és felfuvalkodás, erkölcstelenség és elbizottság: még is mi gyakran játszák ezek karöltve a zsarnok szerepet. Minél mélyebb körü a durvaság, annál magosabb pontra erőködik fel a tömegi láthatáron, ha czimer és kutyabőr szolgálnak lépcsőzetül. Erre egyes tényeket is hozhatnék fel példakul saját életem tapasztalásiból; legyen azonban itt elég általánosságban ezen hitemet kifejeznem: hogy olly országban, hol minden bárdolatlan suhancz e három szóban: „nemes ember vagyok“ — bármi erőszak s disztelenség, sőt vadság s embertelenség elkövethetésére elégséges palládiumot keres és — talál, olly országban, mondom, míg ez így lesz, polgári s erkölcsi üdv nem remélhető.

dövé, s e szerint zsarnokká korcsosul. De a tartozások vagyis terhek tulnyomó aránytalansága még is sokkal iszonyúbban boszulja meg magát az emberiségen. Illy aránytalanság mind inkább lejjebb lejjebb súlyesztli az egyént és osztályt az emberbecs lépcsőzetén, míg végre majd minden jogi önérzettől, minden emberméltósági öntudattól megfosztva az állatiság fertőibe rogy. S minél tovább tart illy szerencsétlen állapot, annál szörnyebben hat vissza az egyéni s osztályi boldogságra, annál undokabbul gunyolja az emberiség eszméjét. S csudálhatni-e, ha a százados elnyomatás s butítás járma alatt nyögő, ezernyi teherrel zsarolt, majd teljes jogtalanságban sýnlő oláh, szláv, és zsidó népségek egyes türedékei majd egészen levetkezék azon nemesebb bélyeget, mellyről istennek legfőbb földi teremtményére ismerhetni? Csudálhatni-e, ha illy boldogtalan aránytalanság mérges lehe alatt mindenféle erkölcsi burján tenyészik; ha ez álnok, ravasz, csalárd, félénk, gyáva; amaz tunya, boszuálló, babonás, tolvaj, buja, szeszimádó teremtménynyé fajul? Csudálhatni-e, ha egyik másik olly kéj-fürdőbe mártja szívét, mellyet kajánság, irigység, gyűlölet, alattomos árthatás, visszatorlás vágya áraszt el körötte? Oh az emberi s polgári jogok köréből származó marczongoló érzete költi fel ember lelkében amaz átkos szörnyeteget, melly a szerencsétlent mindaddig üzi, kergeti, üldözi, mig nyomorának égető fájdalmait egy pálinka-üstben enyhíteni, vagy más birtokának fellobogó lángjain merengő gyönyörben elcsitítani reményli. S ez erkölcsi romlás nemzedékről nemzedékre átszarmazván, később olly fokot ér, mellyen már gépies megszokottság s mintegy kiirthatlan másod természet alakjában tűnik fel. De nem, nem szabad illy ál-okoskodással megnyugtanni magunkat, mintha már veszve volna minden javítási erőködés. Ki kell irtanunk e duló szörnyeket, az emberiség ezen pokoli ellenségeit, az állati tepedést, és állati szenvedélyeket: kiirtandjuk pedig mind nyájunknak mindnyájunk általi nevelésével!

C. Kor és nem idomító befolyása.

Mi tetemes különbséget idéz elő az erkölcsökben a kor különbsége, mindenki előtt tudva van. A mint a lélek alaptelhetségei fejlődnek, s virágzási vagy gyümölcsözési fokot érnek, akként változik a fogékonyság és nyilatkozási készség ez vagy amaz érenyekre nézve. Minden kornak saját érenyei s vétkei vannak, a szerint a mint az érzékiség és értelmiség közti harc hullmázatai

majd magasra törő hegytorlaszokat emelnek, majd éji sötétséget s ásitózó örvényeket nyitnak az élet tengerén.

Figyelmet érdemel ez valamint egyesek úgy tömegek irányában is, s pedig annál nagyobb, minél közelebb áll rendszerint a mesterkéltséget nélkülöző együgyű ember a természet egyszerű és fokozatosan szabályos fejlődéséhez. De, fájdalom, ez utóbbi tekintetben is gyakran csalatkozunk. Már gyermekeknél néha oly vétkekre akadunk, melyek természetes fejleményi uton semmikép sem tűnhettek volna még elő, mert a természet magára hagyatva bizonyosan nem ösztönzendé ily irányban a gyermeket, suhanczot és ifjút. Hallunk rút szitkozódásokat gyermek szájából ömleni, látjuk milly ügyességgel bír egynémely gyermek és suhancz a lopásban; az anyagi szerelemre törő vágyat, sőt ebben valóságos kicsapongásokat és visszaéléseket néhol visszaíesztő mértékben elterjedve lenni tapasztaljuk a csak épen serdülő nemzedék között; a szeszes italok élvezésébeni hősieskedés szinte igen elharapózott növendék ember-társaink között; a jellem igazságát megrontó hazudozás, titkolódzás, árulkodás és esküvés, elvadulást szülő verekedés és csupa pajzánságból folyó kártevés és rontás-bontás, na gy szerepei játszanak az alsóbb osztályok fiatalságánál. S ki győzné mind elsorolni azon apróbb vonásokat, melyek összevéve valódi szennybélyeget sűtnék mai fiatalainkra? — S miért mind e balság, ez erkölcsi viszasság? Azért, mert az erény fenségét kellőkép, vagy tán épen nem őrző szülők s egyéb környezők, boldogtalan befolyásuk által elkoraiták, sietteték az ösztönök, vágyak és ingerek ébredését, s szerencsétlen példájokkal elősegíték a tán soha, vagy csak később fejledzendett tévelygő érzelmeket. Nagy bűnös e dologban a tudatlanság is. Ha valahol, itt kiált fel hangosan a népnevelés szüksége; az ifju nemzedék üdve, a még lehető újjászületés ezt mulhatlanul kívánják. Mert ha valahol, úgy csak a fiatal nemzedékben helyezhetjük reményünket. — Mózes sem vezette be az ígért földére az elkorcsosult véneket. *)

*) Szükségtelen itt különösen részleteznem a vének és ifjak, férfiak és gyermekek némelly sajátos erényeit és bűneit; s hogy még is megérinték néhányat, csak azért teszem, hogy annál inkább kitűnjék az érintkezések veszélyessége. Az ifju, valamint rendszerint bátrabb a vénnél, úgy viszont vakmerőbb is, bőszebb, erőszakra, vérengzésre hajlandóbb. A gyermek s ifju egyszerűbb,

Nemi tekintetben röviden azt mondhatjuk: hogy valamint a nőnem átalán véve gyöngédebb, érzelmesebb a férfinál, úgy a köznépnél is rendszerint közelebb látjuk állni a fehérenemet a jobb erkölcsökhöz mint a férfiakat. A legrestebb népfajoknál is legalább az asszony munkás, a legdurvábbaknál is legalább a nőszemélyben mutatkozik szelidség. Igaz ugyan hogy némelly magyar pórónak nagyon rájár a szája a káromkodásra, hogy a köz orosz nő tán még piszkosabb a férfinál, s több efféle; de átalánosságban egy fokkal mindig magasabbra helyezhetjük az alsó rendű fehérsépet a férfi nemnél, kivéve még is azon elvetemülteket, kik rendszerint minden romlottság fertőiben fürödnek, s kiket jobbadán a városok álműveltsége nevel illy szánandó bűn-példányokká.*)

Őszintébb; a férfi s vén számítőbb, ravaszabb; de viszont a gyermek csábulékonyabb, az ifju szenvedélyesebb, a férfi szilárdabb, a vén higgadtabb. A gyermek lelke befogadóbb, az ifjúé kihatóbb, — a férfiúé mérlegez, a véné magába vissza vonul. A gyermek figyeli, az ifju vágyik és cseledez, a férfi cselekszik, a vén ítél. A gyermek ingó fűszál, az ifju lenge nád, a férfi sudár fa, a vén megkérgesedett, megkövesült töke. Kapzsi a gyermek, pazar az ifju, gyűjtő a férfi, szivtelen fukar a vén. A gyermek érzék, az ifju eszmény, a férfi érdek, a vén haszon után indul. A gyermek hajlékony, az ifju makacs, a férfi parancsoló, a vén követelő. A gyermek tanulja az erényt vagy vétket. az ifju egyik, vagy másik ösvényt választja pályául, a férfi mit egyszer megszokott, el nem hagyja, s a vén midőn már tenni nem bír, legalább tanítja a jót, vagy gonoszt. — Mennyi érintkezési viszony, mennyi változatosság fejlődik ki ezekből! De szabályul áll: hogy a gyermeki lélek sokkal távolabb állván a véntől mint például az ifjutól, sokkal fogékonyabb és utánzóbb lesz arra nézve, mit a magához közelebb álló lélektől tapasztal. S mind ebből tanulságul levonható az: hogy a hol az ifjak, férfiak és vének erkölcsiségét üdvösnek látjuk, itt többszörösítsük minél inkább az érintkezési pontokat gyermekekkel; hol pedig ellenkezőt tapasztalunk, ez érintkezéseket, lehetőleg gyérítsük. Alkalmazzuk ezt a magyarországi alnép eddig megismert erkölcsiségi állapotára, s ítéljük meg, mit várhatunk tőle a legzsengőbb s még születendő nemzedékre nézve? s vajjon nem legszentebb emberi kötély e legtöbb esetben olly kört jelölni ki a fiatal nemzedéknek, melyben — erényes vezetés véd-szárnya alatt — minél inkább megóvassék, elvonassék a mirigyese légkörből?

*) A nőnem műveltségi foka mindig kétségtelen mérfoka az összes műveltség szellemének. Hol csak a nő munkás a férfi henyesége mellett, ez bár milly dicsőítő is magára a nőnemre nézve, annál

Negyedik Czikkely.

Összeállítások.

Az eddigi fejtegetések nyomán a néperkölcsei állapot minőségét, mint összes eredményt következőkben véljük össze foglalhatni. —

Édes magyar hazánk népségeinek több mint fele erkölcsileg olly képet tüntet előnkbe, melly vigasztosnak, megnyugtatónak épen nem mondható, sőt emberiségileg valódi szánakozásra, polgárzatilag nem csekély aggodalomra nyujt okot. A másik, számra nézve csekélyebb, de lelki alaperőre nézve hathatós fele, noha ember- s hon- fejleményi szempontból derültebb reményekre jogosít, tisztán erkölcstani tekintetben még sem elégíti ki a szigorubb követeléseket; sőt némelly vonásokban szinte aggasztó gyarlóságokat s vétkeket mutat fel tulajdonaiul. — Nem alaptalan tehát az erénybarátok azon sohaja: miszerint hazánk népének alosztályait nagy részt romlottságról, átalán véve pedig öntudatos erény tisztelet hiányáról vádolják. Szóval: hazánk köznépeinek erkölcsi-sége olly alantias, hogy a fölemelésre hathatós és ernyedellen eszközket sürgetve igényel.

gyalázóbb a férfiakra s így a közműveltségre. De hol a nő épen csak bábszerré, ösztönnek áldozó eszközzé aljasul, s aljasittatik, ott mind a nő, mind a férfi nem egyiránt osztozik a gyalázatban. Némelly afrikai népeknél csak az asszony dolgozik, a férfi hever és zsarolja őt: ez vadság; némelly ázsiai népeknél, s tán még másutt is, legalább egyeseknél, a férfi ugyan dolgozik, de a nők viszont semmitsem tesznek, hanem csupán érzék-kábitó élv-serlegekül diszelegnek: — ez pulyaság. A nőnemnek sohasem szabad bá-jait csábbá torzítani, magát hálóvá aljasítani. Ha önfeledkezett nőszemélyek nem volnának, megszűnnék a csábításnak s kísértésnek számtalan alkalmá. A bűnös szándéku férfit az erény irányában is vakmerővé csak az teszi, mert másutt számtalan alkalom szokott nyilni, hol a könnyű győzelem önként kínálkozik. Az elvetemültek tábora árt az összes nőnem erénye hírének. Egyes erény-angyalok a balhiedelmet enyhítik csak, de ellen nem sulyozzák. Azért minden áron arra kellene törekedniök az ország-hatalmaknak, hogy a női erényt az alsóbb rétegekben is minél általánosabbá tegyék; mert a nőnem kezében az emberi nemzet boldogítása főképp anyai erények gyakorlása által: de viszont az ő kezében — főleg a csábítás bünszelleménél fogva — a kárhozat kulcsa.

Alapszínezetnek az erkölcsi fokozatok különbözőzéseire nézve a nemzetiségi jellemet tekintjük, mely életmódi, helyzeti, vallási, kor- és nembeli befolyások miatt megannyi egyes fény- vagy árnyvonalok által módosulhat vagy halványulhat ugyan, de egészen ki nem irtható. Így például a magyar vérűeken legyenek azok földmivelők, mesterlegények, napszámosok, városiak, vagy falusiak, mindig megmaradand az alapszin, mely egyenesen a magyarság következménye, noha életmódjok és helyzetök szerint egyes erkölcsi vonások a mesterlegényt a napszámostól, a földmivelőt a városi cselédétől megkülönböztetik s így tovább. E szerint minél több ok foly össze például nemzetiség és életmódnál fogva, valamely néposztály erkölcsének emelése vagy süllyesztésére nézve, annál fentebb vagy alantabb álland az. Így például a magyar vérű földmivelő több erkölcsi becsesl bir, mint az oláh vagy rusznyák földmivelő, de többel szinte mint a magyar cseléd, s ez viszont többel mint az oláh cseléd. — Mert utóbbi egyfelől már tetemesb nemzetiségi hibákkal bir eredeténél fogva, mint a magyar, azonban más felől még azon hibák is meg vannak benne, melyek mint cselédben a magyarban is feltalálhatnak. — Tűdnivaló, hogy itt sohasem egyénekről, hanem általán véve az egész osztályi tömegekről beszélek.

Végre midőn néperkölcshiségéről szólunk, nem jöhetnek tekintetbe csupán ama czimeres vétkek, melyeket tetemességöknél fogva a világi törvény-szék is megfenyít, hanem sokkal beebb kell tekintenünk a népéletnek, hogy úgy mondjam szívébe. Illy vétkek mindig egyesek vétkei maradnak, s biztos kulcsul rávitelileg nem szolgálhatnak. Mert megtörténhetik, hogy valaki olly bünt követ el, melyre vérrokonainak egyébiránt nincs nagy vagy semmi hajlamok, s ez nem bélyegezheti a fajt. A törvény csak a ténnyt vizsgálja: az erkölcsbíróra néha sokkal érdekeseb és fontosabb az, mi a ténnyt megelőzte. S ámbár az erkölcsstannak legkülönösebb feladata az egyéni büntényeket gyéríteni: mégis nagy czéljához képest főleg arra kell munkálnia, hogy a tömegben általán véve lehangolja a vétkes hajlamokat, s így az egyéni vétkeknek könnyen megtörténhetését már maga az osztály-jellem módosítása által is gátolja, nehezítse. Ehez járul, hogy sok olly vétek és erkölcsstelen szokás dúlong a nép életében, melyekkel a külső törvény egyáltalán nem törődik, vagy a legbotrányosabb esetekben is csak akkor érezteti súlyát, ha egyenesen panaszló, vádló lép föl ellenök. Pe-

dig épen illy, a törvény által megszenvedett, vagy ignorált erkölcstelenségekben rejlik magva azon vétségeknek és bűntényeknek, melyekért aztán, ha már bekövetkeztek, a törvény egyenesen, bitófával vagy börtönlánczczal lakoltat.*)

*) S épen erre vonatkozólag különösebben a bujálkodás említendő. Erős hitem az, hogy ha valami, úgy épen e bűn teendi semmivé leghamarább s legkönnyebben az emberiséget. Számtalan bal következmény serkedez e zavaros forrásból. A természeti bajok is már eléggé tetemesek, minők a vérnek nemzedékről nemzedékrei megromlása, tehetetlenülése, kiszáradása, a népnek satnyulása, törpülése, korcsulása; továbbá a borzasztóan emésztő kórok, pusztító nyavalyák, öldöklő ragályok. De az erkölcsi romlás sorozata még iszonyubb. Szörnyen következetes összefüggésben van e bűn számtalan más vétkekkal, mellyeket eredményez olyképen, hogy nélküle ezek tán soha sem ébredtek volna. A buja hazudik, tettét, színeskedik, hogy czélzatait eltakarja, vagy szándéka véghez vitelére rést nyisson magának; lop, hogy vakitson, hódítson, s ingerei követeléseit kielégithesse; erőszakol, ha kényének egykönnyen nem áldozhatik; — gyűlöl, kajánkodik, üldöz, bosszul gyilkol és gyujtogat; őrvöng s öngyilkossá lesz. Csaló, tolvaj, gyilkos, haramia, adáz, bösz, örült, felebarátja s önmaga bakója, — milly iszonyu szövetség! Nem megannyi mérgezett törte ez, az emberiség létezhetésének szívébe döfve? S igen gyakran mindezeknek rémes ős anyja: bujaság. Jéggé mered az ember szívében a vér, ha mind e rémszörnyek ellebegnek lelkünk előtt, de még inkább, ha meggondoljuk, hogy a polgári társalom mindezeknek gátlására, azaz: a bajnak gyökerbeni irtására aránylag legkevesebbet tön és tesz. Mert ezer meg ezer színben s alakban dúlong e métely a polgári társaság kebelében, észrevétlenül csúszva mint hideg gyík, álnokul tekerőzve mint sima kigyó a társadalmi szokások és szertartások kinövéseinek burjánzó füve alatt. S mind ezen ezernyi alakok közül úgy szólván, csak egy van, mellyben ha feltűnik e bűn, valódián és szigoruan sujtatik a külső hatalom és külső törvény által, — s ez alak: a bebizonyított házasságtörés. Minden egyéb módon bántatlanul üzheti pokoli játékát. A tolvajt bilincsre verik, a gyilkost bitóra, pallosra ítélik, a honárulót halál, átok s gyalázat díjazza: de a hujálkodó, ki családi örömeiket elfonnyaszt, családi üdvet s becsületet sirba temet, ki nemzedékeket mérgez meg átkos lehével, — ő bizvást folytatja sötét mesterségét, mert a törvény az elsuhanó vétkesnek, hogy úgy mondjam, csak nyomát veri. Hisz bizonyítani kell a tényt, s ollyat kell bizonyítani, mi magát a sértett félt is a közvélemény előtt mosokkal fertőzi. Ez rettenetes. Mig más vétkeknek leghűbb szövetségese az éj és sötétség; ennek mosolygó bajtársa maga a vilá-

Az erkölcsbírónak tehát sokkal szélesebb alapokra kell fektetni vizsgálódásait, mint milly alapot a bűnténynek egyszerű statistikai adatai nyujthatnának; neki a népélet szelleme adhat csak biztos iránytűt kezébe. A súlyosabb bűntények annyiban lehetnek fontosak reá nézve, kivált ha tömegesebben történnek, hogy figyelmzettetik annak fürkészésére: milly erkölcsi súlyedtségnek kelte megelőzni itly szánandó kitöréseket. Így például a cholera-időszaki szláv lázongás hazánkban hatalmas tanulságot rejt a szláv-ság erkölcsi állapotának elkorcsulására nézve.

S illy alapok szerint járván el eddigi elemezéseinkben azon végeredményre jutottunk: hogy bár merre nézzünk, mindenüt javítani valót találunk, mert a nép erkölcsi állapota összesen véve szánandó alantiségben sinylődik. — Mik lehetnek ezen erkölcsi szegénységnek okai, ennek vizsgálása egy újabb cikkünk tárgya.

Ötödik cikkely.

A nép-erkölcsi állapot okainak vizsgálása.

Hogy valamiről alaposan ítélhessünk, szükség azt lehetőleg minden részleteiben megismernünk, a mit eddigi fejtegetéseinkkel megközelíteni törekedtünk. A szerint aztán, a mint helyesnek vagy helytelennek találjuk a tapasztaltakat, olly eszközökről kell gondoskodnunk, mellyek által a jót tovább is megtarthassuk, támogathassuk, a rosszat pedig eltávolithassuk. De ezen eszközök csak úgy leendhetnek hatályosak, ha a rosznak egyenesen gyökerére törnek, vagy is a baleredmény valóságos okait támadják meg, s lehetőkép ki is irtják. Mit is érne bármelly állapotok megváltoztatásáról okoskodni s módokat javasolni, ha nem ismerjük az okokat, mellyek ez állapot szülői valának? Mert gyakran tán egye-

gosság, azaz, az álvilágosodás kores szelleme. — Ha Isten 5-dik és 7-dik parancsának szilárd gyakorlati sükeresítésére vallás és erkölcsstan erején felül még polgári törvény karja is segílyt nyujt; miért hagyjuk a 6-dik parancsot, mint mellynek meg nem tartása méhében hordozza az emberiség végromlását, csupán a vallás és erénytan szellemének gyámolára minden külső szigorubb ellenőrség nélkül? Vagy ha ez nem lehetséges, vagy eredménytelen maradna, úgy hát törekedjünk magát az erényes szellemet, és érzelmet legmélyebb gyökereiben olly annyira szilárdítani, hogy az emberiség jövője belőlük bizton felviruljon.

dül azon okok megszüntetésére célzó eszközök lehetnek a legegyszerűbb, s leghatályosb gyógyszerek.

Eddigelé úgy tekintettük az alsóbb néposztályok erkölcsiségét mint egyszerű tény, mint eredményt, mint olyat a mi úgy van. Itt meg nem állapodhatunk. Ennek tudása még semmi eszközöket nem tanácsol, nem ajánl kezünkre. E tény, ez eredmény bizonyára valamelly tényezőknek vala kifolyása; a lettét, az így levőt valamelly ható okok származtatták. S azért már most a néperkölcsei állapot okaira fordítjuk figyelmünket.

S ime ez már egy lépéssel közelebb visz bennünket tulajdonképeni célunkhoz, annak megismerésére t. i. mily hatással van eddigelé ez állapotra a népnevelés.

Mert vannak, s pedig nem csekély számmal, kik minden, a nép erkölcsiben feltűnő balságot és hiányt egyenesen, föltétlenül, egyedül és kizárólag a népnevelésnek rónak fel, ekkép eresztethetőn meg legkényelmesben a kárhoztató bőbeszédűség, s látszólagosan nemes emberbaráti hévből eredő legyalázás és keserű korholás gyeplőit. Feledik az ilyenek, hogy mindennek, mi környezi az embert, a népet, van bizonyos s néha nagy hatályu befolyása az emberre, a népre, s hogy e szerint legjobb esetben nagyon sokat, tulságot várnak s követelnek, a köznyelvileg úgy nevezett népneveléstől, vagyis iskoláztatási időtől, azon csekély időtől, melly rendszerint csak ötödét, néha épen csak egyhatodát vagy hetedét foglalja el az egész emberéletnek.

Nem azt akarom evvel mondani: mintha eddigi népnevelésünk helytelenítése igazságtalan volna, de azt igen is: hogy a kifakadások gyakran méltatlanok. — Hemzseg a hiány és gyarlóság eddigi népnevelésünkben, ez kétséget nem szenved, sőt néhol a legfőbb, a legszörnyebb hiba épen az, hogy az egész népnevelés gyakorlata majd azonos a semmivel; de azt sem hallgathatjuk el, mikép egyéb körülmények s érintkezések gyakran olyanok, melyek, ha szinte a népnevelés saját erejénél fogva angyalokat volna is képes alkotni, ez eredményt vajmi könnyen lerontják, megsemmisítik, vagy legalább megcsonkítják. De e sajnos állapot épen azon bal felfogásból származik, mellyszerint a valóságos és teljes népnevelést csupán néhány rövid iskoláztatási évre vélik szoríthatni; magától az élettől pedig — mint bevezetésemben érintém — minden nevelési képességet, s nevelési közhatást megtagadnak.

Részemről az okokat, mellyek alsóbb néposztályaink alantias

erkölcsiségét eredményezik, részint a sajátképeni úgy nevezett népnevelés körében, részint ezen kívül vélem feltalálhatni.

Czélomhoz könnyebben eljutok, ha, a különben tán legtermészetesnek látszó rendet megfordítva, előbb a népnevelésen kívüli tényezőkről, s csak azután a népnevelés körébeni okokról szólok.

a) A sajátképeni nevelés körén kívül, vagy is az életben ható okokról.

Bárhová tekintünk, mindenütt számos ellenségére találunk a nép erkölcsiségének, — barátaira ellenben csak igen gyéren. Sajnos, de igaz.

Ha kissé buzgóbb költőiséggel akarnék szólni, mondhatnám: hogy az alosztályu embert már születése órájában neme az átoknak lengi körül, melly jeges kérgű sötét felhőt borít reá, min csak igen ritkán vagy sohasem hatolhat keresztül az emberiség magasztosb légkörét hevítő s világító jótékony napsugár. Mintha csak arra volna kárhoztatva szegény az üldöző sors kegyetlen szellemétől, hogy soha ki ne bontakozzék a sötétség lélekfulasztó örvényletéből olly annyira mostohák minden környületei. Óh nézzük csak: kik fogják fel karjaikon az ujonszülött kis világpolgárt, kik állják körül bölcsőjét, kik vizsnozzák első mosolyát? Olly emberek, kiknek agyvelején gyakran tudatlanság éjfele borong, kiknek szívét nem ritkán erkölctelenség mótelye mérgezi, — s ha szinte ezek gyöngébb mértékben volnának is jelen, azon csillag mindazáltal, melly biztos kalauz az embernek *miképeni* helyes és okszerű nevelésében, sohasem világított be lelkök rejtekébe. A tej, mellyet az emlőkből, színek e teremtmények, gyakran babonával kevert, a szó és hang, melly üdvözli őket, durvaság és szidalmak árján duzzadozott olly keménynyé; a lehelet, melly a szülői csókot kíséri, a szesznek kábitó masz'agát közli a zsenge idegzettel. Renyhesség és rondaság környezi a kis csemetét mindenféle alakban, s még mielőtt eszmélne, a szem már meghitt barátja a pizsoknak, s a fül óhajtott zenéül szokja meg a garázda házsártos hangokat, s a lélek mintegy sejtelemszerűleg ösztönzi a testet azon boldog állapot megkívánására, mellyben legközelebb környezőit olly szép tétlenségben és munkátlanságban ásitozni látja. — Mit várhatunk illy teremtménytől, mellyben az első, olly buján tenyésző, rossz benyomások olly igen fogékony földre találnak? De azt mondjátok: bekövetkezik majd a tanodáztatás ideje, a mikor más értelmesebbek befolyása semlegesitheti a

szülői ferde hatást. Jó tehát, reményljük ezt addig is, míg a tanodáztatás idejének vizsgálásakor annak mibenléte ki fog tűnni. Fölvett elosztásunk szerint ez időszakot most át kell ugranunk. Nézzük hát a már felserdült, közbeszédileg: fölnevelt alsóbb osztályu embert.

Kilép az életbe az együgyü ifju vagy suhancz, s kezdi vagy is inkább folytatja a nagy tusát. Mit talál itt, mit remélhet itt? Tövist eleget: virágot igen ritkán. Kettő lehet a kiindulási pont, honnan célja felé siet; — vagy van jövőjének némileges anyagi (vagyon) alapja, mellyre reménye támaszkodhatik, — vagy nincs, s egyedül saját erejéből kell valamelyes jövőt teremtenie. Első esetben nyugodtabb kedélylyel hajlandja maga előtt ökreit a szántó földre, — másik esetben sanyar és inség levén osztályrésze lehajtott fővel nyuland a kapa, vagy vándorbot után, — s vagy csüggeteg szívvel pergeti az egyformán sovány időfonal órsóját, vagy egy ötlet szökik át agyán, melly a jobb létre vergődhetés kedvéért minden módot és eszközt, jót, rosszat, erényeset, becstelent, mindegy! megkísérteni s felhasználni készíti. — De nem, ne tápláljunk illy sötét gondolatot. Bizzunk a történt nevelési befolyás hatályosságában! Az bizonyára olly lelki utravalóval készítette ki az élet ifju zárandokát, melly megóvandja minden bűnörvénytől. És bizzunk az embertársak jóságában, a felebarátok rokonszenvében, az emberiség fő lemelkedett szellemében, a világ igazságérzetében: — ennyi jó akaró majd csak gyámolítandja a fárodozót, nem hagyandja roskadni őt, hogy ő is felemelhesse fejét, szemét, homlokát a mindenkit boldogító, s csak egyedül boldogítható erkölcsisztaság ragyogó fénycsillagához.

Oh a világ! oh az emberek! Bennök nincs mit bizni. Csalárd szivtelen e faj; véres körmökkel ássa ki saját fajrokonainak szívét, veséit. — Itt ne reméljete! — Így hangzik a sötét embergyűlölő baljóslatu szózata. — Mit sem tesz. Előre csak; lássuk mennyit bízhatni az emberekben?

A kilátás valóban szomorú. Ha a gyermek saját szülei házában nem talált valódi erényápoló kezekre: mikép találjon itt széles e világon, e nyílt síkon, hol önérdek harcaiban nyüzsgenek a milliók? — vagy itt e bérczetőkön, hol az emberek vágyai a holdat, s napot szentetlenítik meg, egyik kincs-bányául, másik mellén függendő ékszerül áhítozván azt lelopni az ég boltozatáról? — De a köz, a társadalom, az ország, a haza, a nemzet tán mégis csak megszánandja e sorshánytakat, intézkedendik üdvösen, s lemosandja

az egyesek önző homlokán tapadó szégyenbélyeget! — Nézzük, mint vigasztal bennünket e tekintetben az emberiség nemtője.

Ha valahol, épen itt találkozunk az alnép legveszélyesb elle-neivel, itt a társadalom, a nemzet mezején. Itt bizonyul belegszó-lóbban: hogy elmulasztottuk, hogy nem értettük, s föl nem fogtuk a mindnyájunknak mindnyájunk általi neveltetés nagy eszméjét. Min-den lépésen egy egy botrányköbe ütközünk.

Szegény embert az ág is huzza, a szegényt a levegő is nyomja. Akárhová fordulna is, a nyügtől szabadulni nem bír. Mindenütt te-her meg teher, és ismét teher. Nincs kilátás a boldogúlhatásra. — Megáldá Isten a termést? — nagy részét más élvezi. Munka javíthatja a dúsabb állapotát? — a munkát a szegény ember végzi. Út kell? — a szegény csinálja meg azt; — tán még fizetni is kell rajta menve? a szegény fizet is. Védni kell a hazát, s ellenséggeli csatákban el-vérzeni? — a szegény ember vérével s gyermekei vérével adózik a közhon üdvének. A harczfi élni is akar, s erre pénz kell? — a pénzt ismét a szegény adja. Tán megcsonkítva kerül haza bajnok pályájáról, — s mit mivel? — koldulhat! Az igazság kezelésére tisztviselő is kell, — kifizeti ezt? ki más, mint a szegény ember! De van aztán igazság, s méltánylat az ő részére nemde? Dehogyan van. Azon apró zsarnok, kit ő fizet, de kit más ültetett a nyakára, önkény szerint dül, fül, intézkedik, s ha keresztire nem feszítheti, legalább kereszt alá húzatja őt. Gög, megvetés, szidalom vigasz-talja annyi eltérésért — s ha ki méltatlankodik rajta? ki bánja; bünt követ el? bizonyosan lakol; de ugyanazon tettért a fényesb rangu bántatlan marad; hisz amaz — úr, ő csak — szegény pór! — Ennyi teher s méltatlanság érzete, illy aránytalansága a jog- és kötelességnek mikép ne keserítné el kedélyét? s illy kedélyben mi-kép verjen gyököt az erény zavartalan szeretete?

De hisz ezek tán legközelebből csak a földmivelő pórt illetik. Menjünk tovább. Nézzük a kézművest, cselédet *) napszámost.

*) A cselédségről különösebben emlékezni a már főnebb kifejtett alapról fogva tán nem fölösleges. Rendszerint igen csekély vagy ha nagyon fiatal korban történik a' szolgálatba lépés, majd semmi rendes nevelésben nem részesülnek a' cselédek. E silány erkölcsi s értelmi készségöknél fogva sem helyzetöket, sem a viszonyt, mellybe lépnek, kellőleg felfogni képesek nem lévén, nemével az előgyűlölet-, vagy idegenkedésnek kezdik meg pályájokat, mellyre magokat kényszerűség, nyomor és szegénység által hajtva érezi.

Mindenütt gög és dölyf, méltatlankodás és szívtelenség, egy felől a kissé magasb helyzetűek részéről, — másfelől megvetettség, erkölcsi és szellemi inség. De hol ezek nem tűnnek is fel ily éles

S nincs mi a kiengesztelés munkáját intézhetné saját felizgatott vagy elkeseredett kedélyök, s ez életneknek célzatai között. Az anyagi jobblét s a tett szolgálatért nyert haszon, a bővebb élelem és bér, ezen érzéki tényezők csak csitítják a belharczot, de végkép megtompítani a kedélyi fülánkot nem bírják. Minden áron — bár eleinte öntudatlanul is — olly valami után törekszenek, mi a súlyos helyzet még súlyosabbaknak képzelt terheivel egyensúlyt tartson, s a szerencsétlenség érzetét kiegyenlitse. Illy hangulatban találják őket a cseléd-csiszárok, a szegődött asszonyok és tudakozó intézetek. Egyiknek úgy mint a másiknak — a tapasztalás szó-érdekében fekszik minél több szegődött tizes- és huszasokat nyerni, a miért is épen nem munkálnak azon, hogy a cseléd sokáig maradjon (vagyis lakjék) egy helyben, mert hiszen a g y a k o r i cselédváltozásban rejlik az óhajtott bő aratás titka. Így történik, hogy közvetlenül és közvetve — részint személyes tanítgatás és biztatás, részint más ravaszabb, kitanúltabb, kivertebb cselédek általi hatás, minők bujtogatás, ingerlés sat. segélyével csakhamar bevezettetik az újonczseléd a fogások és tekervények egész tömkelegébe, mit annyira megkedvel s megszokik, hogy belőle már szabadulnia alig lehet. Hozzá járúl némelly kenyéradó uraság részéről durvaság, vagy túlengedékenység; gondatlanság, könnyelműség, pazarlás; rendetlenség, tisztátlanság, laza erkölcs, s több más számtalan ok, mik teljesen bevégzik a cseléd megrontását. Hát még mikor a házi úr vagy nő a cseléd titoktartását, s barátságát, bizonyos félrelépések miatt m e g v á s á r o l n i kénytelen, mire nem érzi magát ekkor feljogosítottnak a bizodalmassá lett cseléd! Hogy tökéletes legyen a kép, még hozzá kell tudnunk, hogy a szolgálat ideje alatt is semmi tanítás, semmi erkölcsi felvilágosításban részt nem vesz a szolgálattevő személyzet, csak hasonlító szíván befolyvást az erénytan elferdített elveit, lassanként az erkölcsiség seprűjévé aljasul. Kéjt, élvezet vadászni: ez lesz a jelszó, — s im ez élvezetnek minek valóítására b á r m i eszköz jó — lesz ama balul értett czéllá, melly őt helyzetével kibékíti. Őszinteség nincs, becsületesség nincs, önbecsülés nincs. Így történik, hogy a jó cseléd már az arany kivételek közé tartozik. Az uraság kijátszása, bosszantása, károsítása, meglopása, dacz, nyelveskedés, ellenszegülés, szembeszállás, napirendre jönek, mellyeknek némellyei néha csak kiszámított cselfogásokul használtatnak, hogy őket elbocsátni kényszerüljünk, vagy legalább elmenetelökön örvendjünk. S az ekkép szolgálatavesztett cseléd szívesen, mintegy mámorosan áldozza párhavi keresményét valamelly jótékony szobaasszony (szállást adó nő) vadszárnyai alatt, csak hogy kedvére heverhessen párhétig. Valóban szörnyű ez állapot, de még iszonyubb a jövőrei kilátás. —

alakban: a rossz példa, a műveltebb sorsuak erkölcstelensége mindenütt környezi a szegényt. S mikép és miért törekednék ő nemesb erkölcsiségre szert tenni, ha mások szint olyan, vagy még durvább nemű bűnökben gyönyörködnek, s mégis fényben vagy legalább jólétben úsznak?

S mennyi inger, mennyi csáb kínálkozik elrontására a tán eredetileg szeplőtlen kedélynek. Itt egy aljas mutatvány, amott a szemtelen bűnleány kaczerkodik; fényüzés, játékbárlang, és naplopás, megannyi syrénajku bálvány. Pálinkát maga a földesuraság s az édesgető zsidó éget nagy mennyiségben, s a korcsmaillat olly ígéző varázsszal fogja körül a gyarló akaratot. — Oh, számosak az erkölcstelentő okok, mellyekkel mimagunk, a műveltebb közönség, az élet, megrohanja a szegény testi s lelki ügyefogyottat!

De ennyi baj és keserűség között tán csak talál vigasztaló horgonyt, mellyhez léte üdvét lánczolván megmeneküljön a végelmerüléstől? Tán a hit, a vallás malasztáiban vagy egyéb ember-szerető segédeszközökben leli létének őrangyalait? — Igaz, a hit, a vallás mindig mondhatlan jótévősséggel árasztja el csüggedt és csábult kebelét, de az arány e fényangyal s a rontó elemek ereje közt nem mindig kedvező. Fiatalságában gyakran nem nyert elég-séges szilárd alapot; s most papja vagy maga is tudatlan, mint az oláhoknál, 's képtelen neki hatályos és észszerű vigaszt nyújtani, — vagy csak önsanyargatást s nélkülözést, türeést és önfékezést követel, — de az ehez szükséges lelki erőt előteremteni feledí vagy már nem képes. — Az emberiség kebelén keresne tehát menhelyet a szerencsétlen? Oh de az erre való sovárgást, annak sejtését is felköltetni ifju keblében elmulaszták, — s most kérgesedett melle a legszebb javítási szándékot is mint ellenséges nyilvesszőt löki vissza magáról. S ha szinte ébredne is illyesminek óhajta s lelkében, mikép elégítse ki nemesebb vágyait? Nincs vezérő szellem, nincs intézkedő kéz. Nincsenek társulatok, mellyek felfogván a szegénynek szellemi s erkölcsi inségét, azt enyhíteni iparkodnának, — nincsenek könyvek, mellyekből enyhülést, vigasztalódást meríthetne szomjas lelkének. *) Oh, ismétlem, az élet ezernyi alakban üldözi az alnép erkölcsiségét!

Hát tétlenül nézzük-e, mint szövetkezik e tábor családi békénk, nyugalmunk s birtokunk ellen, — mi pedig az ő erkölcsiségök javítására, nevelésükre ne szövetkezzünk-e soha?! —

*) S ha vannak is könyvek, olvasóra nem találunk, mert nincs, ki

Van néhány jó angyala is a nép erkölcsi életének, s itt a legközelebb érintetteken kívül, tudniillik némely már mégis kezdő emberbaráti törekvéseken **) s főleg a jól és alaposan közlött vallás-tanon kívül mint legkitünőbbet a vagyonságot említjük, vagyis azon állapotot, melyben nem kell a mindennapi inség rémeivel küzöködni. S innen van, hogy ama magyar köznép, melyre munkája után mezei áldás mosolyog, rendszerint jobb erkölcsi, mint a mindenféle bajjal küzöködök egyéb seregei. —

b) A népnevelés köréből merített okok.

Láttuk, mikép az élet erkölcsi körülményei nem olyanok, hogy — ha a fiatal nemzedék szinte angyalokul jöne is ki a népnevelés kezéből — a népet az erkölcsiség ösvényén megtartani bírnák. De viszont maga a népnevelés sem olyan, mellynél fogva, — ha szinte aránylag sokkal csekélyebb kártékony okokkal találkozónak is az élet mezején — teljes erkölcsi tisztaságban folytáthatnák pályájukat a nép alsóbb osztályai. —

Nem új dolgot beszélök, azt mondván: hogy a néptanodák, az elemi iskolák, melyek körében az egész úgy nevezett eddigi népnevelés központosult, koránsem voltak eddigelé s most sincsenek, nem mondom virágzó vagy fényes, de még csak dicséretes állapotban sem. — A netán legközelebb s csak egyesektől tétetett javítások itt tekintetbe nem jöhetnek, mert a most élő népnek jelen erkölcsiségére, a mennyiben ez a népneveléstől is eredményeztetik, csakugyan a *volt* s pedig *általános* volt népnevelés volt hatással.

De nem elég kimondani a vádat, mely ugyan, mint közpanasz viszhangja, épen nem mondható súlyosnak, hanem azt, hogy

figyelmeztesse reájök a népet, nincs ki ennek tudtára adná azok létezését, s olvasásukra édesgetné. Mert eddig borzasztóan elhanyagolt népüktől hiába várjuk, hogy önkénynt csödüljön olvasó terem-be, vagy valami ismeretlen szellemi jóért pénzt is adjon. Áldozni kell, ajándékul osztogatni a hasznos könyveket, ha sükert akarunk. Ignoti nulla cupido. Ha egyszer megismeri s megkedveli az olvasás becsét, ekkor lehetend a népet további önművelésre sükeresen buzdítani.

**) Itt az iparegylet különösen említendő, mely mesterinas-iskolájával nagy hézagot pótol. De ez csak egy csepp — noha g y ö n g y-csepp —, a tengerben. Egyéb városokban még nincs erre gond. A cselédség figyelem nélkül van hagyva. Vasárnapi tanoda csak ritka madár. — De „már jeget törtek; nossza utánok!” —

határozatlanba elfolyó gáncsolásnak ne tartassék, okokkal is kell támogatni; mit is némelly részletesb vonalzásokkal következőleg kísértendünk meg.

Eddigi népnevelésünk körül legelső s legsúlyosabb hiánynak az látszik előttünk: hogy a nép-tanodák nincsenek eléggé közönségesítve, nincsenek eléggé elterjedve, vagy is az első fő hiányt a néptanodák *csékély számában* keressük. S ez annál is fontosabb, mivel csakugyan tény, hogy azon népfajok és vallás-felekezeteknél, hol aránylag legkevesebb a néptanodák száma, s a mellyek vagynak is, nagyobb részt igen tengő állapotban vannak, mint például az oláhoknál, a kétrendbeli görög hitűeknél, hogy mondom ezen osztályoknál, a népműveltség és erkölcsiség is aránylag sokkal alantibb fokon áll, mint egyéb fajok- és felekezeteknél. Miből alaptételként kiderül: hogy a néptanodák bármely gyöngye szerkezetűek legyenek is egyébként, minden esetre több hatást gyakorolnak a néphez, mint azoknak tetjes nemléte.

Második fő hiányúl emlitem a *szellemet*, melly a néptanodákat átlengi. Azon balvélemény, hogy a köznépet legfőlebb néhány s pedig igen kevés pozitív ismeretre tanítani, de lelkének öncselekvőségét, némileges öngondolkozást a világért sem kell kifejtteni, vagy ébresztetni, ezen balvélemény szülte azon valóban szárnyaszegett szellemet, melly készakarva elvont a nép köréből minden olyan dolgokat, ismereteket, tárgyakat, mellyekből az valódi üdvös — nem pedig kárhozatos, ál — világosodást merithetne, — főleg pedig olly tárgyakat, mellyekben fejtő, alaki — formális — értelem, és észképző erő rejlik. *) E szellem szülé továbbá azon eljárást, melly a népnél eléglé a gépiességet, — ellenben az öntudatosságot fölöslegesnek vagy épen veszélyesnek kiáltá; — az ember csak hűlsőleg, de belsőleg nem miveltetett; az emberre rá, de belőle ki mit sem képeztek; az ember csupán a hívés (nem hitet értek itt) fokáig, de a tudás, a meggyőződés polczáig nem emel-

*) Gyarapítja ezt még a néptanítók — úgynevezett mesterek — merev stabilismusa. S ha szinte tárgyakra nézve, felsőbb parancsok és befolyások nyomán, van is haladás vagy legalább változtatás, de módszer és modorra nézve csakugyan igen gyakran a régi nótát fúják. A 60 éves tanító úgy és akképen tanít, mint gyermekkorában őt tanította az akkor szinte 50 — 60 éves mestere; s így az ő jelenlegi tanítása az átszarmazás fonala szerint valódi százados regiség, őskori kövület.

kedhetett. Szóval, e szellem előli az ember önállóságát, mint egyénét, de megfosztja őt egyszersmind az észszerű függés és összefüggés szükségének érzetétől mint társadalmi tagot; e szellem, midőn csak hódoló népet akar nevelni a felsőbbségnek, feledi hogy benső hévtől lelkesített, önkényt s örömmel hódoló polgárokat kellene nevelni a hazának is.

Az említett ólomszárnyu szellem következménye a harmadik hiba, t. i. az egyoldalú rendszer. — Rendszer alatt én itt mindazon tárgyak és eszközök összegét akarom értetni, mellyek a népnevelés gyakorlati mezején igénybe s alkalmazásba vétetnek. Első tekintetre feltűnő itt azon aránytalanság, melly a csupán tanítási s tulajdonképeni nevelési tárgyak és eszközök közt fenáll. Olvasás, írás, számvetés, katekizmus, biblia: ezek a néptanodáknak legszokottabb s majd egyedüli tárgyai. — (Ne tekintsük itt a mintegy 140 főbb nemzeti tanodákat, ez igen kevés, midőn az elemi tanodák összes száma mintegy 6500.) — Ki előtt volna titok, hogy ama tanodai tárgyak leginkább csak tanítás tekintetéből kezeltetnek, hogy a voltaképeni nevelés általok majd épen nincs képviseltetve? Mondhatná ugyan valaki, hogy a káté is biblia épen mint nevelési eszközök, hit és szív képezésére czélozván, alkalmaztatnak. Nincs kétség benne, hogy ilyenekül használtatnak, okos, ügyes és lelkes tanító által: de vajjon valóban úgy alkalmaztatnak-e, az más kérdés. A tapasztalás tanítja mikép csak ritka lelkész vagy segéd-lelkész jár el valódi buzgalom és lelkességgel a hittan és bibliai történetek magyarázatában (dicséret azoknak kik teszik)! Azon felül hogy illy magyarázás szívképzésileg is sikeres legyen, — az említett tulajdonokon kívül még ritka ügyesség is kíváztatik, mellyel nem mindenki dicsekedhetik, — mert hiszen épen gyermekek irányában válik legnehezebbé a szívet felmelegítő kibányászása olly tárgyaknak, mellyek néha olly magasztosak, hogy a megértésnek nem, csak a hitnek elérhetők. Illy okszerű és lelkesítő alkalmazás tehát legtöbb esetben hiányozván, a káté és biblia is leggyakrabban sorról sorra kijegyzett száraz tanulmányi eledelül használtatik, s legfőlebb az emlékezetnek röpke kincsvé lesz, a helyett, hogy a lélek mélyeibe, a szív rejtekébe szállana alá. Az írás és olvasás, tudjuk milly gépies módon tanítatnak be, s magokban véve is semmi nevelési hatással nem bírnak. A számvetés? Ebben volna értelem fejlődő erő, és silány kezeltetése mellett is aránylag legtöbb van benne a néptanodai tár-

gyak közt; de mennyivel több lehetne, ha kizárólag nem azon vég-czélból, hogy a gyermekek a négy külön műtet tudják, hanem okszerűen képző fokozatossággal és fejlesztéssel gyakoroltatnék. De így legtöbb esetben ez is csupa gépies emléktudománynya silányul. Ám de, bár mennyire fejleszteni is az ő értelem művelő ereje, nyer-e ez által szívképző nevelési erőt. Noha az említettek közül némelyek szorosán véve a módszert illetik, még is meg kel-le érintenem, hogy annál inkább kitűnjék mennyire van mellőzve a valódi nevelési irány e tárgyakkal, melyek számszerű súly-ra nézve is inkább csak tanításra s tanultatásra czéloznak. S ezt ne-vezem én egyoldalúságnak, midőn az egész rendszer leginkább oda irányul, hogy a nép gyermekei valamicskét tanuljanak, arra pedig alig terjeszti ki figyelmét, hogy neveltesse is. Pótolná ugyan e hiányt, a mennyiben pótolhatja, azon körülmény: hogy az isteni szolgálat, Isten ige hallgatása, s templomi tanítások kiválólag a ne-velési feladat megközelítését veszik czélba; s hol ezek jól, s épü-letesen intéztetnek, valóban igen sok jót eszközölhetnek is, de elégségesek még nem lesznek. Mert vajjon szentelhet-e a szónokló lelkész annyi kizárólagos figyelmet a gyermek-seregnek, mennyi-re szüksége volna? Hiszen neki azon alkalommal már csak folytat-nia kell, mit a tanoda kezdett építeni, s főleg a fölserdülteket, az ifjakat, érettkorúakat és véneket is szemé előtt tartania, hogy magas hivatásának illőkép megfeleljen. S különben is egy pár órácska igen csekély. — De ha szinte a telhetőleg legjobbat s leg-többet művelné is az egyház és iskola, mindez főkép a rászánt idő csekélyisége, s a közlés modoránál fogva inkább tanítási mint ne-velési uton történik. Magas példák, szent előképek, nagyszerű erény-példányok mutattatnak fel, s azok utánzása, követése sür-gettetik, ajánltatik; mindez tanítás oktatás; — vagy a főbb igaz-ságok szívható rajzokba öltöztetve az áhitat fényével ragyogtatnak körül, ihlet és buzgóság egyképen törekszenek jó feltételeket köl-tenia hallgató szívben, — s a szív tán fel is buzdul, fellelkesül, — de azért a bátorító szó csak tanítás marad; — vagy szabályok-ba, tanácsokba, parancsokba, szent férfiak ihletszülte mondataiba öntve adatik elő az erkölcsiség életboldogító összege: — mindez szó és tanítmány! Ismétlésül, a már szívbe oltottnak föleleveníté-seül a gyakorlatba átment élet-erény folytonos és szakadatlan élénkítéseül igen jó hatással lehetnek mindezek a már megnöttekre nézve, de gyermekek irányában hiányzik éppen az, mi a szót, a

tanítmányt tetté érlelje, mi a szívbe oltottat kicsiráztassa, mi a szép elveket a gyakorlat terén, az élet körülményeiben felvirágoztassa, — hiányzik az idő, s az élet alkalmazása, a szoktatás varázsa. Azon pár napontai óra, mit a gyermek tanítójával tölt, a gépies munkálatok bevégezésére alig elegendő; azon pár év pedig melly a tanodáztatásnak szánva van, az erkölcsi elvek meggyökerzetetésére teljesen elégtelen. Tanodán kívül szint azon érintkezésekben van, szintazon példákat látja hallja, szintazon tényeket tapasztalja a gyermek mint még tanodáztatás ideje előtt történt, s ennek lefolyta után ismét fog történni. Soha sincs ő elég húzamosan kiragadva azon erkölcsi dögleletes légkörből, melly mindent mohón beszívó lelkének műszerezetét vajmi könnyen megmételtyezi. Tanítójához — s ha ez szinte a legtökélyesb volna is — soha sem simulhat eléggé száz meg száz apróságban, — soha sem olvadhat vele annyira össze az élet-viszonyok és esetek gyakorlatában, miszerint annak, hogy úgy mondjam, erkölcsi magnetismusa lelkébe szívároghjon, s leheletével s vérével elvegyüljön. Így történik, hogy a rövid pálya bevégeztével soha sem állhat a fiatal nemzedék azon szírtfokon, hol bizton érezhetné magát, hogy a legközelebbi hullámdagály el ne sodorja őt. — S mi még is népnevelésről beszélünk, mintha illyel birnánk, holott legfőlebb némi csekély néptanításról kellene említést tennünk.

Épen a rendszer és modor ezen szegénységéből foly továbbá azon hiány, hogy a néptanítótul nem kívántatik semmi magasb műveltség, sőt a pályájabeli készültséget sem vették eddig igen szorosán. Utóbbi mindig nagy hiba volt; de előbbi a helyzetnek majdnem természetes következménye. Írás, olvasás, számvetés, egy kis leczke [feladási képesség, a nép véleménye szerint még nem olly roppant dolgok, mik valami különös tanultságot igénylenének. Azért az anyagi és szellemi jutalom nem is igen áll arányban valamelly magasb képzettséggel. De viszont ez szüli, hogy csakugyan nem szánja magát kitünőbb műveltségű egyén e pályára, mert úgy sem fogna megértetni, méltányoltatni. Az önmehtagadó apostoli lángbuzgalom pedig napjainkban vajmi ritka. — S épen e tévkör igen sokat tesz arra, hogy népnevelésünk eddig ki nem bontakozhatott a szellemi szolgaság lánczaiból. Mert, hogy a sérdülő nemzedéket teljes ihlettséggel bevezethessük az erkölcsi fénykör magasztosb honába, nem elegendő jó magaviseletűnek, úgy nevezett jó embernek lenni: hanem kell birni az érénynek egész vilá-

gát, áthatva lenni annak csudatevő malasztjaitól. Csak így fog szó, intés, tanítmány, példa, s egész életfolyam közvetlenül a zsenge csapat, közvetve az egész közönség szemei előtt utánzandó lényképpé magasodni. Pedig erre tudományos képzettség is kíváztatik, mert az értelmileg művelt erkölcsös ember aránylag mindig magasb, szilárdabb erkölcsü a műveletlen jó erkölcsünél, mert amaz öntudatosan és észszerűleg jó, midőn ez csak ösztönszerűleg s öntudatlanul. Olly egyén, ki másokat vezérelni akar az erény ösvényén, illy ingatag jósággal be nem érheti.

Bármí vázlatosan, de már ezekből is kitűnik, mennyi gyarlóságban sinylődik eddigi népnevelésünk. Egy kettőt mindazáltal még különösebben kell megemlítnem. Először is a durva, néha kegyetlen sőt épen baromi bánás módot, melly a gyermekek irányában rendszerint gyakoroltatik. De ez ismét a tanítók leggyakoribb tudatlansága és műveletlenségének igen egyszerű következménye. Mikép alkalmazzon czélszerű nevelési eszközöket az, kinek az okszerű, gyöngéd, szelid eszközök hatályosságáról tán képzete sincs? vagy ha szinte hallott is valamit rólok, alkalmazásukban mégis könnyűséget, biztosságot nem nyert, szóval, kinek nem vált s nem válhatott vérévé a helyes nevelési eszközök gyors és egyéniség szerinti megválasztása, ki tán saját kedélye fölött sem bírt, önnevelői diadalt kivívni? S így a gyakorlatiság egyetlen kis mezején, mellyen a tanító s tanítványok együtt létének rövid perczei alatt is némi nevelési virágok csírázhatnak, csak dudva gyökei hintetnek el, mellyek felbokrosodván magát azon kevés jót is elfojtják, mi az erkölcsi irányu pusztán szóbeli tanítmányok, s oktatások által eszközölthetnék. Oh nem szánandó, nem szerencsétlen-e a nemzedék, melly szelidséggel, szeretettel úgy szólván sohasem találkozik tanítójában, azon emberben, ki őt hasznos és üdvös ismeretek csarnokába akarja vezetni, ki szép és nemes érzelmeket akarna költeni — legalább szóval — az ő szívében; mikép szeresse meg azon ismereteket, azon tárgyakat, mellyeket illy gyűlöletes uton akarnak lelkébe beerőszakolni? mikép legyen bizodalma olly érzelmek iránt, mellyeket maga irányában nem tapasztal, sőt mikép ismerkedjék meg azok mivoltával, ha csak nevöket hallja említetni, de lényegöket soha nem észlelheti? s mikép legyen bizodalma, szeretete az emberekhez? ha azt nem szeretheti viszont, kinek, szülök után első szeretet tárgyaul kellene szolgálni, ki egyik őspontúl szolgálhatna, mellyből mindinkább

tágabbra terjedezne a szeretet köre, felebarátra, községre, hazára? oh ismétlem, szánandó a durvaság vas vesszeje alatt nyögő nemzedéke hazánknak!

Nagy hiány továbbá, hogy néptanodáinkban nincs semmi nemzeties, hazafias irány. Nem értem itt a magyar nyelvnek nem magyar ajkuak közti tanítását, s terjesztését, — mert ez már még is csak pislong némelly helyeken,*) -- hanem a hazafias szellem

*) Ámbár sohogy sem tudok megbarátkozni az országgyűlésen pengett azon célzatokkal, miszerint a nemzeti nyelv csak a tudományos tanodákban legyen közoktatási nyelv, — az elemi tanodákban pedig taníttassék ugyan a magyar nyelv, de közoktatási nyelvül behozatala körülményektől függjön. Az, hogy a magyar nyelv szabályokban és szabályok által hetenként pár félóraig taníttatik, semmikép sem teendi magyarrá a népet. Országos céljainkat ki nem elégitheti az, hogy a tudományos ember magyar leend; ez országnak mint magyar hazának üdve épen attól függ, hogy a köznép: a földmivelő, az alsóbb rendű kézműves, a cseléd, a napszámos magyar nyelvű és magyar érzelmű legyen. De mint mondtam, csupa nyelv-szabályok tanulása által ugyan soha sem lesz magyarrá a gyermek. Gyakorolnia kell a nyelvet s pedig folytonosan; társalognia kell e nyelven tanítójával s egymás között: szóval, élnie kell magyar nyelven, ha sükert akarunk reményleni. Sőt még némelly tantárgyaknak magyar nyelveni betanulása sem biztosítja e sükert. Erre engem a tapasztalás tanított meg. Az igazgatásom alatt fenálló pesti kisdodóvó-képezdével összekötött példány-ovodából kikerült több gyermeket mutathatnék fel, kik míg az ovodába jártak, a folytonos társalgás és gyakorlat nyomán már szépen beszélgettek magyarul; de átmenvén valamelly elemi (nemzeti!) tanodába egy év sőt pár hónap alatt is annyira elfeledék a magyar nyelvet hogy a legegyszerűbb tárgyak megnevezését sem értik már, s némellyeknek a szülők kérelmének következtében meg kelle engednem, hogy legalább csütörtökön eljöhessenek ovodánkba nyelvgyakorlat tekintetéből, nehogy végkép elfelejtsék, mit már tudtak is. Mit ér aztán az efféle fitogtatás, hogy az elemi tanodák egynémellyike közvizsgálat alkalmával a szórul szóra betanított s bemagolt kérdéseket (bibliát, sőt katekizmust is) eldaráltatják magyar nyelven? szemfényvesztésnek ugyan megjárja. Azért részemről — a magyar nyelvnek, a köznépnél is teljes diadalmaskodtatása érdekében mulhatlannak látom: hogy e nyelv az elemi iskolákban is nem annyira csupán közoktatási, mint inkább gyakorlalmi, társalgási nyelvvé tétessék általánosan. Ha ez nem történik, könnyen kijátszhatja az elemi tanító sz ország magasztos célját az által, hogy a nyelv szabályait kiolvassa a könyvből, s tanítványaival elmondhatja, noha tán maga

nem létét hibáztatom kiválólag. A nyelv még korántsem elégséges e hazának megszerettetésére, a nyelvvel együtt eszméket kell közleni, mellyek magasra ragadják a serdülő lelkeket, tárgyakat megismertetni, mellyek képesek vonzalmat, hálát, szeretetet, s elszakaszthatlan ragaszkodást költeni a szívből, érzelmeket kifejteni, mellyek nagyszerű képeken, mintegy kijelegve a nemesb, dicsőbb tevékenység zászlója alá löveljék a pezsdülő vágyakat. S ezt korán kell kezdeni, korán kell tenni. Mert minek a nyelv, ha nincs kivel közleni gondolatainkat, érzelminket? s minek a hazai nyelv a pórnak, ha a haza sohasem veszi figyelembe, mint rebegi ajka: „szeretlek, oh hazám!” — s ha viszont a haza sohasem szól ő hozzá bátorító magasztos, jutalmazó igékben? Minek a hazai nyelv a serdülő nemzedéknek, ha nem rendül meg fölötte e nyelven olly mennyei szózat, melly egész valóját átrezegvén e honnak multját, jelenét s jövőjét ellenálhatlan bájjal szívére kösse? minek a hazai nyelv, ha nincs olly hazai eszme-istenség, a testvériség, s egyetértés eszméje, — mellynek oltárán csak e nyelven lehessen áldozni. S mindez feledve, mellőzve van népnevelésünk körében. A növendékek nem ismerik meg a hon természeti szépségeit, kincseit, nem a történet nagy férfait s tetteit, nem a jelen szentebb törekvéseit, nem a jövő íhletett reményeit. S mi még is álmodozunk, hogy e nép szeresse hazáját! Mit szeressen benne? midőn

sem tud magyarul. S hogy illy egyén ki maga is csak fanyar gyümölcsül, keserű lapdacsul nyeldesi nyelvünket, iránta szeretetre s ragaszkodásra buzdítani a fiatal nemzedéket képes legyen, vagy ezt tenni csak akarja is, nagyon kétlem. Véleményem az: hogy a más ajku gyermekekkel azon tárgyakat, mellyektől egyenesen erkölcsiségök képezése s idomítása függ, mellyeknek tehát értelembé és szívébe hatni, vérré válniok okvetetlenül mindjárt szükséges, minők a vallástan s netán biblia is, mindenesetre anya-nyelvükön kell tanultatni; egyéb tárgyak azonban, mellyek a nyelvköri ismeret szélesítésére, e hazának mint magyar hazának megszerettetésére, a leendő helyzeti ügyességnek előkészítésére stb. szolgálnak, minők például egy kis természetrajz, földirat, történet, törvény ismeret, — bizvást adathatnak elő magyar nyelven, de leginkább élőszóvali előadás útján, miután itt a magyarázatásnak, kitérésnek, kérdezőskedés és párbeszédnek leglágasabb mezeje nyílik. Pedig nyelvet igazán alaposan, s gyökeresen csak illy módon tanulhatni meg; — csupán szabály-magolás által illy mérték s jelentőségben soha,

sejtelve sincs arról, mit és mikép, és miért lehetne szeretni. Pedig a nép mely honát nem képes bensőleg s valódián szeretni, nem képes, de nem is méltó föllépni az emberiség, a humanitas uralkodásának trónjára.*)

Nagy baj az is, hogy a polgári társaságnak leendő tagja semmi előkészületet nem nyer valószínű életpályájára. A földmivelő gyermeke mit sem hall (igen gyér kivételek vannak) okszerűbb gazdálkodásról, a főbb törvényekről, jogai s kötelességeiről stb. A kézműves inas majd egészen elparlagul, elvadonul a műhely doha s penésze közt. A cselédnek menő semmi fogalmat sem nyer a cselédi s gazdai vagy urasági viszonyról, s így tovább. Csudálhatni-e

*) Erre vonatkozott egy nyilvános alkalommal mondott beszédemnek következő helye is: „Azonban ne higgyétek, hogy csupán és egyedül a nyelv azon bűbáj, mellyel a nemzetiségnek, s így a hazának szíveket nyerhetni. A nyelv bármi magasztosan szellemi eszköz is a lelkek hódítására, — pusztán mint nyelv, mint szó — hideg holt anyag: — szellemi erőt épen azon ezernyi apró érdekszálak által nyer, mellyek hozzá tapadnak, s beléje olvadnak. A nyelv mint száraz szótanulmány előli a lélek öncselekvőségének magasabb röptét: — mint hazaszeretet köntöse fél istent képes alkotni a vadon fiából. Nyelvben és nyelv által kell gazdagítani az eszmék birodalmát, költeni a nemesebb érzelmek hajnalát, irányozni a vágyak világának hatását. Belé kell olvasztani minden magasb érdeket, minden erény megismerését, minden jótétemény becsülését, minden áldás háláját. Nyelvben és nyelvvel kell rokonítani a múltnak szent emlékeit, annak nagyságát, dicsőségét, a jelennek minden áldozatait és élveit, a jövőnek minden számításait s reményeit. Nyelvben s nyelv által él a lelkesedés, a testvériség, a részvétel, a rokonszenv, — vele s benne forrad össze törvény, érdek és gyakorlati élet. Igen, így alkalmazva lesz a nyelv a nemzetiség s honszeretet leghathatós emelcsőjévé. A hont, mellynek szépségeit, áldásait idegen nyelven ismeri meg a gyermek, idegen érzellemmel — hidegen fogja szeretni, — a nemzetet, mellynek multját idegen nyelven halja előadni, idegenül mellék tárgy gyanánt tartandja keble szentélyében. Pedig meg van írva: „a nagy világon e kívül nincsen számodra hely, — áldjon vagy verjen sors keze, itt élned halnod kell!“ — Igen élni és halni e nemzetért, e hazáért, mellyel összeolvadni legfőbb emberi kötelesség.“ — És alább ugyanott: „Félszázad elég volt előkészületekre; most tenni kell. Senki sem vádolhat már ma minket; hogy ugrást akarunk elkövetni a természetben. Ha nem lehet magyar az anyai tej, legyen magyar legalább az első bölcsődal, — költsön nemzetiséget a nevelés zsengeje.“ —

ily körülmények közt a tudatlan konokságot, a durva nyersséget és titkos gyűlöletű ravaszságot, melly a jobb szándéknak minduntalan útjába gördül, megakasztván a legemberszeretőbb reményeket?

Hogy még egyet említsek népnevelésünk hiányai közül: nagy hiba a tanodáztatásnak szabad kényre hagyása. Nincs törvény, melly kötelezze a szülőket gyermekeiknek tanodába küldésére. Mig ez így lesz, ne remélljünk gyökeres javulást; mert tíz tanodaképes, de csavargó, henye gyermek képes száz mást megrontani, nem is említvén, hogy maga ama tíz, mint semmiféle oktatmányban nem részesülő, kétségtelenül szégyen-czimeres kolomposa lesz az erkölcstelenségnek.

Ezekbe gondolom leginkább pontosíthatni a hiányokat, mik a népnevelést körülözlönlik, s mellyeknél fogva többet valóban nem is várhatni tőle, mint mennyit általa jelenleg eszközöltetve látunk.

De tán azon ellenvetés érhetne: hogy hiszen ennyi s ily tetemes nevelési gyarlóságok mellett köznépünknek irtózatosságnak kellene lenni, mit pedig a főnebbi jellemzetek nyomán nem mondhatni, s e szerint tán a hiányok sem olly szörnyűek, minőknek itt festeni akarnám. — Erre rövid válaszul csak azt mondhatom, hogy, mint már a negyedik czikkelyben említém, nem csupán a czimeres vétkek sokaságáról kell itélni az erkölcsbirónak, hanem azon alapgyöngeségek szerint, mellyekből nagyobb vétkek minél könnyebben kifejlődhetnek. Egyébiránt tény: hogy csakugyan ott áll legrosszabb lábon az erkölcsiség, hol a néptanodák, legsilányabbak, s nem tagadhatni, hogy ha gát nem vettetik, folytonos sülyedésben levén, még nagyobb mélységbe merülend az. Hol pedig a nép valóban dicséretesb erkölcsiséggel dicsekszik, ott kétségtelenül — az aránylag jobb nevelés mellett — a faj, a vér eredeti romlatlanságának s azon századokról leszármazó hagyományyszerű erkölcsiesb szellemnek sokat köszönhetni, melly a népnek aránylag csekélyebb nyomatása s inség általi ritkább sanyargatásánál fogva tisztább, emberibb alakban tudta önmagát megőrizni. S ki áll jót róla, idők jártával, ha alkalmas gyógy- és óvszerekről nem gondoskodunk, ez is nem fog-e a maga ingatag alapjánál fogva, egy egy véletlen befolyásnak vesztegető ereje alatt roskadozni? Illy lehetőségnek világos példáját látjuk az alrendű nemesség szomorú sülyedésében, mellynek jelleme csak legujabb időben lön tetemesen megvesztegetve; ez pedig csak azért történhe-

tett, mert nem volt szilárd alap, nem állhatott ellen öntudatos független lélekerő. —

Összefoglalván a mondottakat meg kell vallanunk, hogy a népnevelés az alsóbb osztályok jelen erkölcsiségére tetemes hatást gyakorol, de még sem egyedüli tényező, miután mint láttuk, az élet, s a körülmények szinte nagy részben folynak be annak alakítására. Sőt legösibb fő alapúl a népfajok szerint különböző természetet kell felvennünk, melyre a nevelés, élet és körülmények által kifejlesztett jellem mintegy ráépítetik, s melly természet, mint évezredek óta megedzett s megszilárdult ősz elem a főnemlített három tényező közremunkálta által némi részben módosulhat ugyan, de végkép tán sohasem lesz elirítható. S azért azt mindenestre meg kell a tulajdonképeni okoktól különböztetnünk, miért is alapnak nevezem. Ugy tekintem ezt, mint egyénnél a veleszületett erőcsirákat, melyekből a tehetségek jó és rossz irányban, több vagy kevesebb belterjedelmiséggel fejlődhetnek. Minthogy ez azonban igen messze ágazó vizsgálatokra vezethetne, ezúttal csak úgy akarom fölvenni, mint olly természeti alapot, mellyen egyik vagy másik erkölcsi tulajdon nehezebben vagy könnyebben lesz fölépíthető, s valóságos okokul csak azon tényezőket vevém, melyek a tulajdonoknak az alapbóli kifejtésére egyenesen közre hatnak.

Láttuk mennyire vesznek részt az élet és körülmények a köznép képezésében; láttuk azt is mennyire foly be a tulajdonképeni népnevelés a jelen alantias néperkölcshiség előidézésére, s épen ez fejezi ki a népnevelés hatását. Hogy mindazonáltal összesítve állíthassuk fel a népnevelés egész hatását az alnép erkölcsiségére, következőkbe pontosítjuk nézeteinket. —

El kell ismerni, hogy az eddigi népnevelésnek egyik legkiünőbb iránya a vallásos irány. Ennek tulajdonítható, hogy a köznép általán véve kegyelettel s buzgósággal csügg vallásán, s életfolyamát gyakran a szerint szabályozza. De mivel nem ritkán hiányzik a kellő és elégséges magyarázat, leggyakrabban pedig az életviszonyok szerinti alkalmazásra észszerűen buzdító szellemibb erő, innen van hogy e vallásosság a népnek vér- és természet-szerinti fogékonysági különbözősége nyomán majd vakbuzgóság, majd babona alakjában mutatkozik. Egyáltalán a külsőség, a szertartások majd egyedüli legfőbb fokra állítása igen mindennapias. A nép inkább csak a templomban vallásos mint az életben. Inkább ősi megszokottság, mint bensőjéből fakadó hiterő hatalma tartja a

népet vallása gyakorlatában. Szóval e vallásosság nem annyira önméretet mint öntudatlan odaengedés gyümölcse. S ez oka, hogy némelly vallásparancsok és szertartások a legforróbb s néha leg-sanyarúbb megtartása mellett más vallásparancsokat az állati érzékiség vajmi könnyen legázol. A ravaszság, a mértékletlenség, a boszuállás, a bujálkodás, lopás, s több efféle mind annak bizonyosságai, hogy az Isten, önmaga, és felebarát iránti szeretet nincs kellő világosságra fejtve a köznép szívében. S így a hatás, melyet a népnevelés a vallásosságra, s az ebből legközvetlenebbül folyó erényekre gyakorol, irányában igen dicséretes, de valóítás tekintetében elégtelen.

Másik kitünő iránya a népnevelésnek, az engedelmes-ségi irány. Tudva levő dolog, hogy a népet féken tartani egyik legfőbb feladata s törekvése az álladalmi politikának. E célra, a polgári törvények, és rendőri intézkedéseknek hű szövetségese a népnevelés is. S nem tagadhatni, hogy azon békes, csendes szellem, melly néha legfőlebb egyes kicsapongásokban hazudtolja meg magát, nagy részben a jelen népnevelésnek szüleménye. Ki merné állítani, hogy ez eredmény, mint pusztán ilyen, nem örvendeztető. Ámde a hideg kéreg alatt sokszor még a láva forr; üss póznát belé, s ez azonnal lángra gyúl. Az okokat tekintve, mellyek ezen csendet eredményezik, nem engedhetem át magamat föltétlen örvendezésnek. A népnevelési eszközlés általán véve csak vak engedelmesség. Mellőzve azt, hogy illy engedelmesség emberre mindig lealázó, csak azt említem, hogy az gyakran veszedelmessé is lehet. A nép nem azért nem szegül ellen egyik vagy másik törvény rendeletének, mert jótékonyágát, hasznát állátja, hanem mert a tanodában a büntetéstől félni szoktatták. Nem szeretetből, hanem félelemből engedelmes, mi is némelly kétes időszakokban gyászos tüneményekben ront elő. Illy engedelmesség, mivel nem meggyőződésen, nem az erkölcsi és polgárzati jónak szeretetén, nem az okok világos tudásán, s e szerint nem az emberi lélekhez méltó erkölcsi szabadság öntudatán alapszik, hosszú időre, századokra nem lehet kielégítő s megnyugtató; miért is a népnevelés hatása a nép közbékéjére jelenben bár mi dicséretesnek lássék is, szinte elégtelen.

Harmadik kitünőbb iránya a népnevelésnek a megelégedési irány. Arra szoktatni és birni az ifju sarjadékok, hogy helyzetével azon korlátok közt, miket a sors számára kijelölt, megelé-

gedetten éljen, s magasabb fényesebb sorsra ne vágyakodjék, — ebben nyilatkozik a népnevelés egyik főbb munkássága. S ez ismét igen helyes és dicséretes. De ezen követelt megelégedésnek nem adja meg a kellő alapot. Az ingerlő vágyak keletkezését akarja leginkább vissza fojtani, a helyett, hogy magában a helyzetben s annak erkölcsi jó oldalaiban keresné s találatná föl a legméltóbb forrásokat. Innen van hogy a szegényebb sorsuaknál is csak addig tart a megelégedés, míg a kísértés alkalmá be nem áll, s miután a fölizgatott kedély a kellő világosságra nem fejlesztett vallásos érzelemben sem talál elégséges ellensúlyozó támpontot, könnyen tévutakra csapong. — Más oldalról, ha sikerül csakugyan a vágyak keletkezésének még lehetőségét is megbénítani, leggyakrabban olly balul értett megelégedés áll elő, melly annyira elégli sorsát, helyzetét, hogy még azon módokhoz sem akar nyúlni, mikkel ezen sorsát, ezen helyzetét javithatná, kellemesithetné a szabadság és törvényesség sőt emberi méltóság korlátai közt. S így szülemlik a tétlenség, a pangás, melly semmi nemesb ingert nem ismer cselekvőségre, munkásságra, iparkodásra. A megelégedésnek ezen fonák fölfogatása tehát egyenesen előli az emberben az öntökélyesítést, különösen a munkásság ingerét, s tunyaság hegyesség példányaival népesíti istennek e szép földét. E szerint az így kezelt elégedettségi irány dicséretes, de hibás, czéltévesztő.

S ezek azok, mikben a népnevelés hatása cselekvőleg nyilatkozik. Azokat, miket negative vagy is semlegesen látunk befolyjni a népnevelési eredményre, valódi hatás szülötteinek alig nevezhetni, s e három szóban: egyoldalúság, tárgyszegénység és hazafiatlanság, mikről már szólánk, eléggé vannak jellemezve.*)

*) A positiv és negativ tényezőket azon szempontnál fogva különböztetem meg egymástól; hogy amazok cselekvőleg czélozzák azt a mit elérnek, imezek pedig cselekvőtlenül érnek el valamit, s úgy, a mit s mikép tán nem is czélozták. A vallásos engedelmeségi, s elégtelési irányzat cselekvőleg lépnek fel, azt akarván, hogy a nép vallásos, engedelmes, és megelégedett legyen. — E czélt el is érik. De mivel ezek mellett olly tényezők is állanak, mik inkább visszatartólag, bénítólag, zsibbasztólag hatnak, vagy is mellyeknek hatása épen abban áll, hogy semmi hatást — magok részéről — kifejlődni nem engednek, innen van, hogy ama jó irányzatok, ama cselekvő tényezők is csak részben, csak félig érik el a kitűzött czélt. A nép vallásos, de nem a kellő bensőséggel, engedelmes, de nem az emberi méltóság szellemében, elégedett, de nem a közfejlődés, tökélesbülés

Ekkép feljutván azon álláspontra, melyről megítélhetjük: mi bir jó vagy rossz, tényleges vagy semleges hatással az alsóbb néposztályok erkölcsiségére a szorosan vett népnevelés körében s azon kívül, egyszersmind szembetűnő: min kell segíteni, min kell változtatni. Erről azonban részletesebben, s a segítségnek mi-kép-jéről jelen értekezésünk második részében adandjuk elő véleményünket.

érdekében. — Az egyoldalú szellem megakasztja a mindenoldalu, minden iránybani fejlődés lehetőségét; nem engedi a középsorú, hogy úgy mondjam legemberibb viszonyok teljes felfogását; esz-közi hogy egy felől csak a legmagasb, másfelől csak a legalacsonyabb pontokra — tehát minden viszonyban egyoldalulag — sze-gezi figyelmét a köznép, melly e szerint feledi, hogy ő nemcsak keresztény, nemcsak jobbágy, nemcsak egyén de mindenek felett ember is, — ki mint ilyen a vallás malasztjait nemcsak az égi üdv kiérdemlésére, de egyszersmind a földi boldogság eszközzésére használni köteles; hogy ember is, ki azért hű jobbágy maradhat, ha általános emberi jogok élvezhetésére képesíti is magát; hogy ember is, kinek valódi bűne, ha önzőleg csak azt tekinti, valjon ő maga megelégszik-e állapotával, de kinek erkölcsi kötelessége embertársai állapotán segíteni, s ha ez csak közjavulás által érhető el, tehát saját maga állapotán is változtatni, javítani. — A tárgy-szegénységnél fogva nem kap az ember elegendő tápanyagot lel-kének illő kifejlesztésére, s így az igaz szép és jónak meg-ismerése s megítélhetésében, miken pedig a legnemesb érzemé-nyek, és cselekvények egyedül alapszanak, egyenesen gátoltatik. — A hazafiatlanság iránya is mint valódi negatív tényező lép elő, s ön magában csiráztatja s növeszti nagygyá önbűntető ostorát. Ez irány nem azt czélozza, hogy a köznép rossz hazafivá legyen, de eléri azt, hogy semmies hazafivá lesz. Igen, mert az igazi hazafi-ságot meg nem ismertetvén, arról még csak eszmét sem költ, an-nál kevésbé az utáni vágyat a gyöngéd keblekben. A durva bánás-mód cselekvő tényező, de ben foglaltatik az engedelmisségi irány-ban, mert leginkább engedelmissé akarják általa szoktatni a nem-zedéket. A helyzet szerinti képzés elhanyagolása negatív tényező, de befoglaltatik a tárgy szegénységben, mert épen azon tárgyak nem adatnak lelki tápul, mellyek helyzet s élet-faj szerint legczél-szerűebben hathatnának. A tanodáknak elégséges számbani nem léte, a néptanító hiányos képzettsége, s tanodáztatási törvény hi-ánya, mind annyi negatív tényezőkül bizonyulnak, ha meggondol-juk, hogy mind ezek az emberiség nagy eszmé-ének, a köznép lel-kébeni könnyebb s gyorsabb kifejlesztését milly hatalmasan gá-tolják.

M á s o d i k r é s z.

A köznép czélszerűbb erkölcsi nevelésére kínálkozó módok.

Mielőtt a módokról és eszközökről gondolkoznánk, melyek által a népnevelés jelen alantias állásán gyökeresen segíthetni, némmely főelveket kell felállitnunk, melyekből kiindulnia kelljen a népnevelési eljárásnak. Ezen elvek olly szilárd alapokul szolgáljanak, melyeken a népnevelés nagy építménye bizton és lehetőleg ingatlanul megállhasson. Közöttök természetesen egynek olly legfőbb elvnek kell létezni, melyre mint ősforrásra a többiek mind visszavezethetők; s ez épen, mivel legfőbb elv, csak egyetlen egy lehet.

Első Czikkely.

Népnevelés elvei.

Első és legfőbb ő s elv: vallásos erkölcsiség. — Bár hová tekintünk e föld kerekiségén, az ő s- és ujkor bármelly nemzeteit vizsgáljuk, mindenütt vallásos eszméktől találjuk áthatva a népeket, miknek következésében az elme mindig és mindenütt bizonyos felsőbb, egy vagy több, s néha bármi gyarló vagy épen torz, de erőre s hatáskörre nézve az embernél mindenkor nagyobb hatalmasabb lényhez ragaszkodik. A mint az eszme tisztább, fényesb, vagy érzékibb, alantiasb: a szerint látjuk a vallás fogalmakat és szertartásokat is a magasztosság és durvaság különböző fokain: de az istenség eszméjének szükségessége mindezekből olly elvitázhatlanul kiviláglik, hogy ezt bizonyitgatni teljesen fölösleges! Igen, főbb lényekhez, isteni szellemekhez ragaszkodik a pogánynak is hódolata; az istenség jótevő eszméje az, melyhez mint horgonyhoz csatlakoznak a bármikép hanyatott élet minden

reményei. S mi, kik a keresztyénység szent szellemétől ihletve az egy és örökkévaló Isten létéről, nemcsak a bölcsелеm világa hanem a kinyilatkoztatás fényénél fogva is meg vagyunk győződve, mi akarnánk e tekintetben hátrább állani a pogány népeknél is? Csak hagymáz szülhetné azon álmot, mintha jöhetne kor, mely sokalandja vagy keveslendi az isten eszméjét, s más valamit állítand a világösszeg központjául, s mellyben lehetséges volna az emberi nem boldogsága isten eszméje nélkül is. De épen azon kötelességek, és érzelmek összege, mellyek által Isten iránti viszonyunkat tanúsítják, neveztetik vallásosságnak. Hol e kötélyek teljesítése, ez érzelmek élénksége csökken, ott a vallásosság csökken, s a nép, mellynek körében ez történik, boldog nem lehet. Olly szoros összefüggésben van ezzel az erkölcsiség, hogy egyiket a másik nélkül gondolni sem lehet. Mert valamint nem képzelhető vallásosság, mellyből erkölcsiség is ki nem sugározna, ugy viszont olly erkölcsiség, melly nem alapulna vallás szírtein, csak ingatag földi kohanány lehetne. Azért e kettő elváihatatlanul s együtt hevítse szívünket, s legyünk meggyőződve, hogy csak ugy eszközölhetjük a nép gyökeres javulását, ha erkölcsiségét vallásos alapokra fektetjük.

Égi viszonyaink dajkája a vallásosság: földi összeköttetésünk ápolója az erkölcsiség. Teljesíthetnők mi önmagunk és embertársaink iránti tartozásainkat csupa kényszerűségből, az egymás melletti megférhetés kényszerűségéből is, s így külsőleg bírhatnánk jó erkölcsökkel: de ezeket erényekké csak a vallásosság szent csókja avatja. De valamint az erkölcsiségnek támaszt a vallásosságban keresünk, úgy a pusztán elvont vallásosság földi viszonyainkban ki nem elégíthetne; s ez oka hogy önmagunk és embertársaink irányában a vallási eszmének gyakorlati oldalára van szükségünk, mi épen maga az erkölcsiség. — Átalánosságban tehát a legfőbb elv kifejezi azt: hogy legyen a nép vallásos és jó erkölcsű; hanem miképen törekedjék ezen követelt jó erkölcsiséget valósítani, az még nincs itt kimondva. Szükségünk van tehát még némelly elvekre; mellyek e nagy szó széles és messze ágazó értelmét közelebből meghatározzák.

S itt önkénytelenül is az ember mint egyén, s az ember mint testület áll lelkünk előtt, mint azon lények, kik irányában az erkölcsiség, az erény igényeinek eleget tehetni.

Másod fő elvül tehát a népnevelésben az öntökélyesi-

t és elvét, harmadikul pedig az ember- és honszeretet elvét állítjuk fel, mint az erkölcsiség legfőbb elvének szükséges kisugárzásait. — A nép, mellynek minden tagja egyenkint s összesen arra törekszik, hogy minden tetteiben, tulajdonaiban mind inkább tökéletesedjék, lehetlen hogy elmulaszsza valamelyikét a maga iránti lényegesebb kötelességeinek, s főbb vonásokban egyképen távol álland a renyhe tespedéstől, valamint az áltörekvések kicsapongásaitól is. A nép, melly embertársát s hazáját szereti, lehetlen hogy martalékul essék az önzés átkának, valamint más felől tartózkodni fog minden ollyas merényektől tömegesen, mellyek egyes tagjainak boldogulását lehetlenítik, vagy épen azoknak vesztére törnének! Szóval illy nép az erkölcsi törvénynek teljesítését mind maga mind felebarátja irányában hiven eszközölné.

Ha ezen három fő elvet közelebbről vizsgáljuk, azokból számos más elveket látunk leszármazni, mellyek így mind ben foglaltatnak e fő elvekben, de mellyeknek viszont egyike sem helyettesítheti, nem pótolhatja valamelyiket a fő elvek közül; miből következik, hogy koránsem szabad megelégednünk azzal, ha a népnevelés egyik vagy másik illy leszármaztatott elvre mint kizárólagos alapelvre fektettetnék — mi mindenesetre csak egyoldalú részletezéseket szülne, — hanem egyenesen a mindent átölelő főelveket kell a néperkölcsiség oszlopaiul üdvözölnünk.

Ugyan is: — a valódi vallásosság fő elvéből következik az isten imádásnak, a belső és külső, de méltó istenitiszteletnek elve, melly tehát a vakbuzgóságtól s babonától szintolly távol áll mint a káromlástól s esküszegéstől. Következik továbbá az isten iránti szeretet és hála elve, melly azonban a tulbizakodástól s dűrva anyagi módon kifejezett ragaszkodás- vagy köszönettől egyképen tartózkodik.

Az öntökélyesítés elvéből származik mindenefölött a munkásság elve, mert munka, szorgalom, erőáldozat nélkül nincs áldás földi pályánkon, nincs tökéletesedésnek lehetsége is.

De minthogy olly igen egyoldalú tökéletesülési szándok nem is képzelhető, melly folytonos és megfeszített munkával csak a test javát vagy az élet anyagi körülményeit akarná ápolni növelni, vagy ha ez történnék, önkényt megszűnnék e munka valódi tökéletesítés lenni, innen egyszerűen következik: hogy a tökéletesítési munkásságnak, ugy a lélek, valamint a test s földi körülmények művelésére kell kiterjeszkedni. A lélekerők nyilatkozatainak két fő

iránya szerint lesz tehát értelmiségi és erényművelési elv, mely a nép munkásságának körét közelebbről szabályozandja. Mert nem elég, hogy a nép gépileg szorgalmasan járjon el a reá szabott vagy helyzetéből folyó foglalkozásokban, hanem ezt öntudatosan, belátás és meggyőződés szerint kell tennie, ha általa az emberi nem sorsát valóban megneemesedve látni ohajtja az utókor. Kell tehát a népet értelmileg képezni, s pedig azon irányban, hogy a helyzetét érdekelhető tárgyakban az ok, és okozat közti összefüggést átlátván, nem pusztán szokásos módon és eszközökkel, hanem önlelkének sugalmaitól ösztönöztetve okszerű cselekvésekre buzduljon. Ne féljünk attól, hogy az értelmiség kifejtése rajoskodó országfelforgatókat szülend. Épen illyszerű merényeket gátol a valódi értelmi műveltség. Értelmi fejlődés nélkül nincs, nem lehet öntökélyesítés: de az öntökélyesítéstől a népet, embertársainkat, az egy isteni atyának gyermekeit eltiltanunk, vagy azt nekik lehetlenitnünk nem szabad. Arról, hogy az értelmiség önbálványzóvá, s ekképen mások boldogságának eltiprójává ne korcsosítsa az embert, arról a lelki művelés másik elve, az erényművelés elve kezekedik, mely azt kívánja, hogy nemcsak értelemben de erényben is mindinkább tökéletesedjünk. De épen ennek teljes létesíthetése teszi szükségessé az értelmiségnek — körülmények szerinti — lehető legnagyobb művelését. — S itt félre ne értsetek! Nem azon értelmiségről szólok, mely csak ismeret-szerzésben, ismeretek gyűjtésében áll, mely csak arra törekszik, hogy minél többet vagy épen mindent megértsen, s mindennek, mit meg nem érthet, okvetlenül harczot üzen. Illy erőtetett, dölyfös értelmiség, valamint egyes felvilágosultaknak szüntelen gyötrő szellemévé lesz, úgy a népnek valódi átkává, kísértő csábító ördögévé, földi s tulvilági ügyekben egyiránt valóságos kárhozat forrásává lenne. Illy álműveltségü, tévedt irányu értelmiség, mihelyt a megérthetés, felfoghatás kapcsai megszakadnak, legott kész az ellenkező tulajdosságra, a mindent tagadásra vetemülni. Illy értelmiség előli a hitet, alá ássa az ember benső méltóságát, megfosztja őt az ég legszebb friggyelétől, a b i z o d a l o m szívárványától. Illy értelmiség anyagbálványzókat, szellem-gunyolókat, Isten-tagadókat nevel. Neki csak az létezik, mit érzékeivel megfoghat, minek részeibe bonczolólag behatolhat, mit anyagilag taglalhat; e határvonalon túl nincs semmi az ő számára, s mivel önmagánál magasabbat nem ismer el, önmagát teszi a mindenség központjává; az „én“ az is-

ten, az „én“ minden! Illy értelmiségtől népünket menten tartani főköteyle. Erről tehát nem szólok nem szólhatok. De szólok igen is azon értelmiségről, melly az ember saját körét érdeklő tárgyakban az ok és okozat, s viszont okozat és ok közti szükséges összefüggésnek elismerésében, s ezen összefüggésnek, hasonlítás, okoskodás, és következtetés segedelmével józan és higgadt kutatásban nyilatkozik egyfelől, — de más felől ott hol az okozat és ok közti összefüggés miképpen világosan föl nem található, vagy éppen az oknak lényege s mivolta be nem látható, ott, mondom, megnyugszik, s a legfőbb ok, mint mindennek ős forrása felé fordul csendes hódolattal. Szóval azon értelmiségről szólok, melly az imént említett értelmi munkálatok fokozatain keresztül a legfőbb polczig, az észhez küzdi fel magát, az emberi lélek ezen legfenségesb, hogy úgy mondjam legistenibb tulajdonához. Igen is észkifejlés azon feladat, mellyre az értelmiségi elvnek törekednie kell. Tudományra, ismeret halmazra csak egyesek, észre mindenkinek van szüksége. S éppen az ész legritkább főleg a köznépnél. Csudálatos. Azon ész, melly már a gyermekkel majdnem vele születik, melly az első életévekben is ösztönszerűleg működik, és nyilatkozik, ezen ész, melly a tulajdonképeni értelmet, a megértés tehetőségét, gyöngéd érzelem alakjában gyakran megelőzi, ezen ész olly ritka az emberek között! Igen, mert vagy a pusztá érzelem túl terhelésével elhanyagoltatik fejlődésében, vagy álokoskodások mételyével megvesztegettetik. Az érzelemnek lázas önhittsége, s fagyos kétségbeesése egyképen halálos ellene az észnek. Ész anyagilag nem, csak alakilag lehet képezni, erősíteni. Midőn a realizmus csupán tényleges s kézzel fogható ismeretek halmazában keresi az embernemzet földi üdvét, akkor az értelmet kiáltja ki a világ egyedüli bálványául, és sárral dobálja az észet, melly egyedül vezérelheti az életet. Ész nélkül nincs erkölcsiség, nincs erény, észképzés nélkül nincs, nem lehet erényművelet. Az ész valódi s leghatározottabb feladata: jóvá tenni az embert. A valódi jószág csak észnek eredménye. Ész állítja fel a legfőbb erkölcsi törvényt; csak az jó, mi e törvénnyel megegyez, s minden mi ellenkezik vele, az határozottan rossz. De éppen ezen egyezést, vagy meg nem egyezést ismét csak az ész ítéli meg. Az ész törvényhozó is bíró egyszersmind. A cselekvés hőse az akarat. Midőn tenni akarsz, ész szól hozzád: tedd, vagy ne tedd! — Miután cselekedtél, ismét az ész ítél: ezt jól vagy rosszul tevéd! Akkor mint tiszt-

ta ész, most mint lelkiismeret közlé szent sugalmait! S a hol kutatasz, vizsgálasz, fürkészed az okokat, s már elhagy értelmed, elméd eláll, ott ismét az ész szóllal meg: higgy, mert véges emberi elméd meg nem foghatja a végtelent! — Hit és lelkiismeret az észben gyökereznek: képzelhetni-e tehát jó, erényes embereket képzett, kifejtett ész nélkül? De mikép fogjuk az embert, a népet az értelmiség legfőbb fokáig az észhez emelhetni, ha az oda vezető lépcsőken nem vezetjük, ha fel nem ébresztjük az értelmi munkálatok élénkségét? S vajjon ész volna-e az, melly mindent csak hisz, melly ott is hisz, hol érthetne és tudhatna? Vajjon az észnek virága-e a vak hit? — Valódi erényművelés csak ész uralma alatt lehető, mert ez mondja meg, mit kell kerülni mit cselekedni, — de az ész csak úgy ismeri meg a jót és rosszat, ha az értelem ismeretei kitarják a szükséges bélyegeket. Így az ész mintegy összefoglaló kapocsul áll az alsóbb értelmiség és erkölcsiség között, mintegy híd, mellyen át az igaz és jónak kincsei az élet gyakorlati mezejére szállítatnak. Az ész megismeri az erény mivoltát, az akaratnak gyakorlatba kell ezt tennie; de az akarat mi jót sem tehet, ha nincs ki megmondja neki: mi a jó. Az ész tehát olly elválhatlan levén az erény lehetőségétől, lényege szerint pedig az értelmiség köréhez tartozván, elvitázhatlanul következik: hogy az erényművelési elvnek eleget tenni akarván az értelmiség művelését elhanyagolni semmi esetre nem szabad. Csak is így költethető fel az ember lelkében az erényművelés és gyakorlat első és multhatlan föltétele: az ö n t ö r v é n y h o z á s. Mert mikép hozzon ön élete szabályozására alkalmoszerű törvényeket az, kinek lelkében nem él az észnek legfényesb szüleménye: a legfőbb erkölcsi törvény?

A mondottakból alkalmasint kiderül, hogy értelmiség és erényművelet elválhatlanul s karöltve eszközölheti csak népünk erkölcsi emelkedését, miért is az értelmiség ép olly jótétemény, mint az erkölcs maga, mellytől a népet megfosztani akarni valódi kegyetlenség.

Az ekkép válhatlanul összeforradt értelmiségi és erényességi elvet az emberi nemzet legfőbb jótévőjeül kell tisztelnünk. Ebből folynak azon az eddigi népnevelésben főfő cselekvő szerepet játszó elvek is igen egyszerűen, mellyekről főnebb emlékezem, t. i. az engedelmisségi és megelégedési elv, de nem viszont ezekből amazok. S már ebből eléggé kiviláglik, mennyire van eltévesztve, midőn azon alelvek majd egyedüli fölvekké emeltetnek. — Nézzük

a dolgot alkalmazásban. Ha csak azt mondom a gyermeknek s majdan az ifjunak, sőt a férfit is olly korlátok közt tartom: hogy engedelmeskedjék, meglehet sőt valószínű, hogy az engedelmisségben — főleg külsőleg — mindinkább tökéletesíti magát, s végre az akarat nélküli engedelmisségnek valódi tökélypéldánya leend. S ha főleg azon irányban vezetem a serdülő nemzedéket, hogy legyen elégedett mindennel, hogy elégedjék meg bár minő sorssal is, meglehet hogy a megelégedésnek majdnem hihetlen és mesés bizonyítványai fognak felmerülni a népéletében, mik tán magával az emberi méltóság érzetével is inségesen szemközt állandnak. Illy engedelmes, illy megelégedett lény legfőbb gondja lesz mások kedvében járni, mások előtt lealázódni, világért sem tenni semmit, mi engedetlenség színét viselné, de nem lesz gondja arra, hogy saját lelke erejéből végezhesse azt, mit most csak mint más akaratának v a k eszköze elkövet; vagy ellenkezőleg csak szín és máz, csak külső kényszerűség lesz minden alázata s engedelmissége, de annál dühösebben forrand belsejében a mások hatalma általi elnyomatás miatti keserűtség. Illy lény, meglehet, mindennel megelégedve levén, magasabb fényesb sorsra, mások javára, anyagi jóra nem vágyakodandik, de az erkölcsileg jobbra sem érzend ingert magában, még azon eszközökre sem vágyand, mellyekkel saját erejéből, mások sértése nélkül megjavithatná, emelhetné sorsát, élete módját, körülményeit. Röviden: az engedelmisség és megelégedés elve mint fő irányzatu elv nevelhet igen csendes, de gépies, igen szerény, de tespedő, igen alázatos, de ravasz, igen együgyű de gyáva, igen egyszerű, de szegény, igen szemlesütő, de boszszura kész, vagy épen ellenkezőleg igen makacs, mindenesetre pedig szerencsétlen önérzetű, vagy renyhe érzékellenségű népet. S gyakran az első ügyes bujtotató kész fülekre és szívekre találand, ha így állítja fel a tételt, hogy a nép illyszerű engedelmissége és megelégedése csak másoknak önző érdekeit mozdítja elő. S mit várhatni illy néptől az emberiségre nézve, mit a köz, a haza irányában? — Mi egészen másképp áll a dolog, ha az ö n t ö k é l y e s i t é s i m u n k á s s á g n a k két fő kerekét, az é r t e l m i s é g és e r é n y e s s é g művelését indítjuk mozgásnak. Ekkor a nép szinte engedelmes leend, de nem pusztán azért, mert ez követeltetik tőle, hanem mert saját meggyőződése szerint mindig és mindenütt szükséges az engedelmisség, jól tudván, hogy kiknek ő engedelmeskedik, azok viszont mások iránt vannak illy tartozással

lekötelezve. Mit előbb csak rá parancsoltak, most szíve önkényt adandja; — igen mert ő most nemcsak ért, de átlát, nemcsak ismer de ítél, nemcsak hisz, de tud is. S e nép megelégedve is leend sorsával a nélkül, hogy másokat jogos állapotjokból kajánul kizavarni akarna, de a nélkül is, hogy minden bármi aljas és nyomoru helyzetben tétlenül vesztegeljen, szándékosan visszalökve a javíthatásra kínálkozó becsületes eszközöket. S e megelégedésnek ismét ott leend alapja, hogy átlátván, mikép e földön minden embernek, egyenlő erők és tehetségekkel egyenlő helyzet s vagyonnal birni teljes lehetetlen, s tudván, mikép az emelkedetésnek jogszerű utjai előtte sincsenek elzárva, megnyugvandik az élet-viszonyok elrendezésében, mert a vallás szentségétől gyámolított ész is azt sugalja: hogy Isten bölcs intézkedése mindenkinek alkalmas helyet jelölt ki e föld zarándok útain. De illy nép engedelmes és megelégedett kedélye mellett bíránd önérzettel is, melly az emberi méltóságban alapszik, s valamint nem alacsonyítja le önmagát barommá az állati tétlenség s renyhesség fertőiben, úgy mások által nem engedi magát barommá, ebbé lealáztatni, eltipratni. S ennek természetes következménye: önbecsülés. Hol nincs miért becsülje önmagát az ember, legyen az akár saját erején szerzett jó tulajdon, akár mások emberségéből nyert jogállapot, ott csak gyászt fődözhet fel a jövőndő kárpítja. Vagy tán épen az önénzet és becsülés volna azon csodás angyal, melly ha népköntöst ölt, rémül tün fel előttünk? Nem, nem lehet. Hisz épen az értelmiség és erény-érzet áldásaitól magasztosított ezen önénzet és önbecsülés, valamint meg nem szenvedí az emberi méltóságot gúnyoló bilincseket, úgy veri vissza sértett büszkeség fegyvereivel, a hon és felségárló csábitót, a zavarban halászni szerető bujtogatót. Az önbecsülés, az erényességre czélzó öntörvényhozásnak legszebb gyümölcse, az erényt pedig csak zsarnok vagy bűnös rettegi.

Áttérhetünk immár az öntökélyesítési munkásságból leszármazó ama másik elvnek megismerésére, melly a test és földi körülmények ápolását s művelését czélozza, s ez nem lehet egyéb mint egyfelől a mértékletesség, másfelől a takarékos-ság elve. Alig van szó, melly jobban kifejezze azt, mit a köznép testi nevelésére nézve tenni szükség, mint a mértékletesség. Minden egyebet a testnek ápolása irányában úgy szólván maga a természet, a helyzet és életnem követ el. A test erői folyvást fejlődnek, a tagok izmosulnak a munkássági elv hű életbe léptetése által

követett szakadatlan munkagyakorlat nyomán, s így az egészség és épség eszközlése önkényt következik. De van egy hatalmas el-
lensége az egészségnek, a testi erőnek, magának az életnek, s
ez a mértékletlenség. Ezt tehát minden módon fékezni, kiirtani fő-
kötelesség. Első látszatra úgy tetszik, mintha ez semmi tevőleges-
séget nem igényelne, mert távoztatván a mértékletlenséget, ennek
ellenkezője a mértékletesség önkényt előáll. S így véve inkább ne-
gativ mint positiv alakban tűn fel ez erény. De ha tekintetbe vesz-
szük, hogy köznépünknel a mértékletlenség annyi csábingerrel ki-
nálkodik, melyek legyőzésére folytonos küzdelem kíváztatik, nem
szenvet kétséget, hogy a mértékletességi győzelem kivivására a
léleknek örök éber munkássága szükséges.

A takarékosság elve egy részt a munkássággal szoros
kapcsolatban áll, mert ha mit munkánk által szereztünk, az csak
ugy szolgálhat tökéletesülésünk eszközeül, ha azt okosan és józa-
noul használni tudandjuk; — más részt a takarékosság gyakorlata
a léleknek folytonos résen állását s cselekvőségét igényli, nehogy
egyik vagy másik oldalról martalékaul essék az ólálkodó ellensé-
gek. Fukarság és pazarlás egyiránt ellenségei a tökéletesedésnek.

Ide sorozható némileg a tisztaság elve is, a mennyiben
a test és külső állapot tisztaságát érdekli, a mennyiben mindazáltal
a léleknek, szónak és gondolatnak, szándék és tettek tisztasága
értethetik itt, sokkal szellemibb irányzattal is bír. Mindkettő szük-
ségeskép helyet foglal a nevelés céljai közt, s akármellyiket ve-
gyük, szép sugárzata az öntökéletesítési törekvésnek; munkásságot
pedig szinte mindegyik megkíván, mert a külső tisztatlanságnak
anyja legtöbbször a lomha renyheség, a belső tisztatlanság pedig
legbizonyosabb jele annak, hogy az ellenszegülni, támadást visz-
sza verni nem tudó tespedő lélek az erőt vett bünszellem rabbin-
cseiben sörvadoz. —

Vége az ember- és honszeretetet fő elve igen szép
részletes aleveket tartalmaz. Mert mit érne az ember, bár mennyi
jó tulajdonnal felgazdagítva, ha mindezek csupán mintegy magá-
nak megdicsőítésére céloznának? — Azon istenimádás nem töké-
letes, melly csak kérni s hálálni tud, mert legforróbb szavai is tán
csak a jótéteményt csókoló önzést leplezik; így azon erény, mely-
lyel az ember egyedül ön magát szolgálná, törpe sarja csak ama
nagyszerű erényczédernek, melly enyhe árnyat osztó ágait az
összes emberiségre kiterjeszti. Lehetne valaki munkás, értelmes,

engedelmes, megelégedett, mértékletes, takarékos, tisztaságkedvelő, s ezek szerint kétségtelenül szép erényekkel felruházott, a nélkül, hogy mindezen jó tulajdonok más valakinek tényleges javára szolgálnának. Igen, mert a munkásság például csak ő neki magának gyümölcsöz, értelmességével csak magának ad jó tanácsot, elégedettsége csak őt boldogítja, mértékletessége és takarékosága, tisztálkodása az ő egészségét biztosítja, neveli vagyonát, kellemesíti helyzetét, s engedékenysége legfőleg azt eredményezi, hogy romboló dühre nem fakad mások ellenében. Mindezen tulajdonok tehát igen szépen közremunkálnak az öntökéletesítés megalapítására, de a világ irányában csak negatív körben mozognak. Sőt még az öntökéletesítés is csak úgy állhat meg ezek mellett, ha az embert elszigetelten, elzártan minden emberi érintkezéstől képzeljük. Illy öntökéletesítés még nem állta meg a tűz-kísérletet; — csak akkor lesz való és szilárd, ha mások irányában is hasonló életerőt tanusít. Az erénynek mező kell, hol felvirágoztassa elvetett magvait, hol gyümölcsöztesse törekvéseit. E mező a szeretet mezeje. A szeretet nem elégteli a negatív magában valótlanságot, melly másoknak ártalmára mit sem tesz — noha ez legfőbb jelszava — hanem cselekvőleg lép ki az élet bonyodalmiba, használnál a hol lehet, jót tesz a hol lehet, szóval: meg nem elégszik az erkölcsi törvény meg nem sértésével, hanem azontul még tényleges jót művel embertársain. Igen a szeretet azon mennyei lény, Istennek azon küldöttje, melly egyedül képes a süker csókját nyomni különben csak meddő fáradozásinkra. Midőn ennek harsog fel szózata, akkor tűnik ki: vajjon csak magunknak vagyunk-e jók vagy másoknak is; vajjon azt, a mit tudunk, csak magunk akarjuk-e birni, vagy mással is közölni? — Itt válik ketté az ösvény, mellynek aztán egyik ága a szikla falaktól korlátozott szűk völgyébe az önérdeknek kanyarodik, másika a közérdek mérhetlen messzeségű virányain húzódik keresztül, isten egének végtelen boltozatától körülmosolygva; — itt válik meg, vajjon egész vagy fél erény lángja hevíti-e keblünket. A szeretet szellemétől ihletett ember, ha munkás, másért is szívesen áldozandja munkáját, — ha értelmes másnak is juttat felvilágosító szikrát elmekincseiből; ha érzi az elégedettség boldogító hatását, másokat is buzdítandó boldogság elérésére; a mértékletesség, takarékoság, tisztálkodás áldásait minél többekre ohajtja kiterjesztve látni; szóval, a szeretet embere nem örvend annyira a maga erkölcsi tökéletesülésén, mint

másoknak hasonló polczra emelkedésén, sőt fáj neki, ha magát mások felett jobbnak kell tudnia, s annál inkább, minél nagyobb az erkölcsileg elvetemültek serege, — mert ő azt szeretné, hogy minden ember egyiránt inná ama gyógy-folyamot, melyet isten a maga egének legszentebb kegyforrásából fakasztott; s pedig épen saját magának annyi más fölötti kitünősége mutatja legvilágosabban: milly csekély terjedelmű az igaz erény országa e földön. Ez szomorítja egyfelől, de buzdítja másfelől a szeretet emberét, hogy minél többet vezessen be, bár mi erő feszítéssel is, az ön maga által tisztelt és gyakorlott erények boldog honába. — Milly különbség! Mi egészen más illy ember, mint az, ki a maga tökéletesítésében fáradhatlan ugyan, de tán irigy szemmel nézi másoknak hasonló iránybani működéseit. S noha lehetlen az erény uralma egyes erényes emberek nélkül: de az elkülönözve, elszigetelten álló erényfi mit sem teend annak közös megállapítására. Szeretetteljes, társas összefogás a köz célra, köz értelemmel együtt munkálása az emberbarátoknak tűzheti fel csak a világ diadal-oszlopára az emberiség diszjelét, az erény zászlóját. — S mi ne akarnók oly elv alapjain nevelni köznépünket, mellynek nyomán ő is felküzdhesse magát ama tiszteletes magasságra? Sőt igen, ezt tennünk kell; mert az erény szintolly égi öröksége a népnek mint bár kinek: ez örökségét tőle elfogni, vagy a hozzá-juthatást gátolni nem szabad; tennünk kell azért is, hogy ama szent parancsnak eleget tegyünk: „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!“ — Így azon erényművelés, melyet az öntökélyesítés parancsa szerint, saját keble szent-helyében megkezdett az ember, kilépend az életbe, — így lesz valódián élő erény, holott e nyilvános pályázat nélkül csak holt erény maradna!

De a felebaráti szeretet cselekvősége kétféle körben, egy tágasabb, s egy szűkebb körben mozoghat. Mellyikbe állítandjuk köznépünk neveltetését? — Kétséget nem szenved, hogy ezen szeretet, melly minden embert egyenlő hévvels egyenlő szelidséggel ölel, a lehető legmagasztosb, legfelségesb; de köznépünknel tán épen azért nem egészen valósítható. Ellenben sokkal elérhetőbb a pályacél, ha azt nem tűzzük oly igen magasra, vagy is, ha nem követeljük a szeretetnek az egész világra kiáradó egyenlő munkásságát, hanem azt ohajtjuk tőle legfőkép, hogy a közelebből érintkező embertársak körében fejtsse ki minden lehető hatályát. Amaz angyalibb, ez emberibb, s épen azért lehetőbb. Korántsem

szabad ugyan kitárnunk a szeretetnek bár kire is, — alkalomszerűleg — kisugárzó jótékonyágát, de főleg és folytonosan mégis egy bizonyos kisebb körben ohajtandjuk látni az ő áldásos munkásságát. Így lesz legfőbb törvény az általános emberszeretet, de különösebben kötelező lesz azon törvény, melly a hozzánk közelebb álló véreink javáért parancsol áldozatot gyujtani, vagyis a honszeretet törvénye.

Megállapítván ekkép a szeretetnek kétfelé ágzó, de mégis azon egy alapelvét, belőle mint kútfőből kitünőleg három alevserkedező, u. m. az ösztinteség, békeszeretet, és idegenjószág tiszteletének elvei. — Ki felebarátját, honfitársát valóban szereti, az nem fogja őt hazudással ámitni, csalással kárba ejteni, hizelgéssel vakítani, álnoksággal csábítani, cselszövénynyel körülfonni, ármánynyal kijátszani, hanem őszinte, igazmondó, hű leend iránta minden alkalommal. — Ki ember s honfitársát igazán szereti, az nem boszantandja őt negéddel, botránnyal, szemtelenséggel, s netán általa megbántatva nem forrand engesztelhetlen haragot, nem ápolandja magában a bosszúállás lángjait; hanem szerény, szelid, engedelkeny, szemérmes és békülékeny kedélylyel mindenkép iparkodandik fentartani a közegyetértést, mint a szeretetnek külső zálogát. — Ki vérei, nemzetbeli rokonai iránt szeretettel viseltetik, az nem fogja azoknak tulajdonát akár ravaszul, akár erőszakkal, orul vagy nyilván megtámadni; s ha már a felebarát jószága is szent előtte, mennyivel sérthetlenebbül tisztelendi annak életét, egészségét, becsületét, jó hírnevét, hogy azok ellen nemcsak maga nem követ el merényt, hanem szükség esetén azt oltalmazandja, védelmezendi is. — S emlitem-e még külön a rokonérzeménynek, a jótevőség és háladatosság ezer alakban feltűnedező erényszikráit, mellyekből az emberszeretet mintegy az élet látkörét körülövedző szivárványszalagot alkot? S emlitem-e a polgári tartozások mennyei báju kötelékeit, mellyekkel a szeretetet körülfüzi a melegkeblű honfi szivét? — Oh nincs helyzet, nincs körülmény, mellyre a szeretet tizszeres bájta ne lehelne! A csak magának élő kebel hideg és rideg, mint a havasok égbe nyúló sziklája, hol növény nem tenyész, nem fészkel madár; — ellenben a más javának virágzását ápoló szív valódi gócza az erény napsugarainak. Ne elégedjünk meg azzal, hogy a nép önmagán tudjon erkölcsileg segíteni, hanem vezessük be a társas erények szentélyébe is. De viszont ne higyük, hogy

eleget tévénk, ha szeretve tanítjuk, s szeretetet követelünk tőle, — mert így csak a jó szándokot adjuk még neki, mely szerint akarna ugyan embertársa javára dolgozni, de nem tudván mikép eszközölje ezt saját értelmi s erkölcsi fejletlenségében, haszontalan lesz minden erőködése.

Az alapelvek tehát, melyekre a népnevelést fektetni kelljen, következők: vallásos erkölcsiség, öntökélyesítés és ember- s hon-szeretet elvei. Ezeknek származékai: a belső és külső de méltó isteni tisztelet, szeretet, és hála elvei; — az értelmiség, erényművelés, munkásság, mértékletesség és takarékoság elvei, mikkel ismét az öntörvényhozás, önbecsülés, engedelmesség, megelégedés és tisztaság elvei függnek össze; végre az őszinteség is hűség, békeszeretet, más hírneve, becsülete, élete és jósága tisztelésének elvei. Mindezeknek életbe léptetésére saját nevelési eszközök szükségesek, melyek részint tanodákban, részint tanodákon kívül kínálkoznak.

Második Czikkely.

A czélszerű nevelésre szükséges módok és eszközök tanodákban.

A. Ezekről általánosan.

A mint az előbbi czikkelyben kifejtém, csak határozott elvek s pedig meggyőződéseim szerint az említettem elvek alapjain eszközölhető alsóbb néposztályaink czélszerűbb erkölcsi nevelése. Sőt a mondottakhoz még azt is tűzhetném: hogy a teljesebb siker reményében még a szépérzelmi elvet is kellő tekintetbe kell venni, vagy is arra törekedni, hogy köznépünk lehetőkép szépérzelmileg is műveltessék, csak az illy körü érzelmek szelidítő hatásától várhatvan az erkölcsöknek egész simulékonyságát. Azonban mindezeket szivesebben mondanám el ott, hol az összes népnevelésnek miképeni elintézéséről tűzetesen fognék szólni, s nem szabad felednem, hogy e nagy tárgyak teljes felkarolása jelenleg nagyon messze elvezethetne célomtól, miután itt legszorosabban csak arról kell értekezmem, mit tartok a nép erkölcsi nevelésére szükségesnek. Részletesebben tehát a testi és lelki nevelésnek különböző ágazataira kiterjeszkednem ezuttal nem lehet. Mennyiben mindazáltal mind ennek, még tán egy egy bukfencznek is van befolyása az

erkölcsiségre, többféle tárgyakat legalább érintenem kelltek. Fő gondom lesz még is, hogy a felállítottam népnevelési elveket szemügyön tartsam.

Azon meggyőződésben, — hogy népünk jelen erkölcsi fejletlensége miatt nem igen bizhatván a családi, különben legáldásosabb nevelés hatályosságában, majd egyedüli hely a tanoda, hol bármi gyarlóságok mellett már eddig is, de ha jobban rendeztetik ez ügy, ezentul még inkább várhatni erkölcsi magvetést, — szólok

1. Az elemi tanodák nagyobb közönsségítéséről.*) Ugy hiszem, abban mindenki egyet értend velem, hogy czélszerűen rendezett, minél nagyobb számu tanodák kiszámíthatlan hasznót áraszthatnak a fiatal nemzedékre, miért is kívánatos, hogy az elemi tanodák minél inkább szaporodjanak. Ama hasznok érdekelhetik a testi és lelki, s itt különösen az erkölcsi, szellemi és izlési fejlődést. Mind ezeket együtt véve nevelés eszközli legszélesebb értelemben. Szorosan véve még is az erkölcsi fejlesztést illeti, a tulajdonképeni nevelés díszneve, — mintegy ellentétben a szellemi s izlési műveléssel, a testi idomitással. Erőket fejteni s irányozni minden nevelés feladata; idomitás és művelés különösen a tehetségek szélesbítését, a tehetségi tőke gazdagítását tűzi czélul: a szoros értelemben vett vagy is erkölcsi nevelés pedig különösen a tehetségeknek — habár szűkebb körök volnának is — jó iránybani működtetését tárgyazza. A testi nevelés vagy is idomitás ép,

*) Meggyőződésem az: hogy tanodákban s tanodák által, kivált népet, teljesen s minden tekinteteknek megfelelőleg, nem fogunk nevelhetni. Nevelni csak család, vagy családirag rendezett intézet képes. Azon kellene lennünk, hogy az egész álladalom egy nagy nevelő családot képezzen. De miután ez egyszerre nem lehetséges; a családirag rendezett intézeteknek pedig országszertei felállítása az eddigi mind szellemi, mind anyagi alapoktól egészen különböző rendszeresítéseket kívánna, mi egyáltalán nem remélhető: legalább azon legyünk, hogy a gyakorlatilag valósíthatót léptessük életbe. Mert a bár legszebb elméletek fölöslegesséké válnak, ha nem található a gyakorlatiség mezején olly kerti föld, mellyben gyökeret verhessenek. Azért én azt gondolom, a lehető és valósíthatót megtesszük úgy, ha a tanodákat (néptanodákról szölok) annyiféle vonatkozásban, a mennyiben csak lehetséges, nevelő intézetekké alakítjuk, mellyekben a növendékek ne csak tantárgyakat, de élni, erkölcsileg élni tanuljanak és arra szoktattassanak.

erős, ügyes állatot képez, a szellemi nevelés vagyis művelés tanult, sima társas lénynyé, az erkölcsi nevelés legnemesebb értelemben emberré képezi az embert. Nekünk nem annyira művelt, mint nevelt köznépre van szükségünk. A testi fejlődést a népnél megadja leginkább az élet, segítheti a tanoda; a műveltségi fejlődést főképp csak a tanoda adhatja meg, segítheti az élet is; a valódi neveltséget az élet és tanoda karöltve idézheti elő legjobban, vagy is a növendéknek tanodában s azonkívüli viszony minősége. Az erkölcsi nevelésből tehát csak egy, de még is hatalmas rész illeti a tanodát, a miért is csupán az erkölcsiség megalapítása szempontjából is szükséges a tanoda. Kétszerte szükséges pedig nálunk hol a nép saját belátása szerint csak igen keveset tud nevelni, — hol tehát nevelési munkálatban a szokott résznél még jóval tetemesbet kell elvállalnia a tanodának. De hogy ezt kellőképp véghez vihesse, szükséges

2. Az elemi tanodák jobb rendezése.

Midőn a tanodák jobb rendezését emlitem, hivatkozom e munkácska első részének 5-dik cikkelyében, az egyoldalu rendszert érdeklőleg, mondottakra. Mivel azonban nevelésre, s különösen a növendékek erkölcsiségére minden mi őket környezi, néha a legközbösebbnek látszó dolog is befolyással bír, szükség a rendezést illetőleg — noha a kitűzött feladathoz képest nem szólhatok a népnevelési rendezés egész terjedelméről*) — némellyeket különösebben kiemelni, mik is a következők lehetnek: tanodai épület, tantárgyak és kézi könyvek, módszer és modor, tanszerek, gyűjtemények, fenyítéki rendszer, tanítási s nevelési szellem.

a) Az épületre nézve következőket kell megjegyeznem. — A tanodai épület legyen elég tágas, világos, száraz, tiszta, könnyen szellőztethető, birjon csinos udvarral, ha csak lehet, kertcskével is. S mind ezt nem csupán egészségi tekinteteknél fogva, hanem erkölcsi érdekből is. A gyermek midőn a társas élet kellemeivel, a felebaráti szeretet ezen hódító gyakorlatával meg akar ismerkedni s illetőleg megbarátkozni, ne találkozzék mindjárt annak nyűgeivel is. A milly szükséges az embernek a társas érintkezés, hogy igazán emberré fejlődjék, ép oly nyomasztó, ha mindjárt az első küszöbön korlátokkal, a szabad mozgást lehetlenítő bi-

*) Ennek külön álló munkát szentelhetni legóhajtottabb örömeim közé tartoznék.

lincsekkel találkozók. Ha annyi gyermeket tömünk egy aránylag szűk szobába, hogy egymást nemcsak a mozoghatásban de még a kényelmes ülésben is akadályozzák, mikép szeressék meg egymást, a társ a társban csak saját szabadságának elorzóját szemlélvén? S milly fogalmat nyerjenek a jövődö társas életről, melly az egymás melletti megférhetés eszméjének valósíthatása miatt már a gyermekekre is szabadsággyilkoló lánczokat ver? Szokjék a gyermek egymás mellett engedékenységgel megférni, de hagyjunk neki is elégséges tért, hol lelke és vére ártatlan vágyai s ingereinek szolgálhasson. S ellenkezőleg épen a heringszerű összetömöttség adhat alkalmat a túlszoros érintkezésnél fogva, olly erkölcstelenségek kifejlödésére, mellyek különben tán örök titokban maradandottak. — Hát ha később megtudja azt is, mennyire egészségtelen az aránytalan szűk, dohos, nedves, sötét, szellözetlen lakás, — milly szörnyü, lassan de bizonyosan gyilkoló, méreg a romlott levegö, vajjon minö érzéssel fog visszatekinteni tanodában töltött éveire? nem fogja-e utólag megutálni azon helyet, hová mint vágó hidra szánt barmot, szándékos gyilkolás, elmérgezés czéljából csöditették? kelhet-e tisztelet illy hely iránt az ö lelkében? nógathatja-e jó lelkiismerettel a maga gyermekét annak szorgalmas látogatására? Söt a jó és lelkes tanító — ha tisztének híven akar megfelelni — nem is bízhatja a pusztá véletlenre illy igazságoknak növendékei tudomására jutandását; ö köteles már a gyermekeket is a romlott levegöben rejlö ártalmakra figyelmeztetni, részint, hogy már most is lehetőleg vigyázzanak magokra, részint, hogy majdan családfők leendvén a hatalmukban álló minden módhoz nyuljanak lakházaik és szokásaik e nembeni javítására.*) S milly arczczal mondaná el ezt növendékei előtt, ha a rosz, romlott légü tanodai épület hangos gunyt kiált üdvös intéseinek szemébe? Bevallandja-e ez épület ártalmasságát, — vagy megnyugtataná-e a tanítványokat az iránt, hogy tanszoba nem, csak lakszoba lehet ártalmas? Nem fogják-e öt szükségkép kétszinünek, ámitónak, csalónak bélyegezni szívökben? vagy nem fognak-e épen irtózni töle mint ollyantól, ki jobb meggyözödése daczára sem szánja öket a lassu halálnak áldozni? S lehetnek-e akkor bizodalommal iránta? S ha nincs bizodalom, mi fog megfogamzani a tanításból, s mi érle-

*) Gondoljunk a falusi nép apró, ki sem nyitható ablakaira, borzasztóan erős fűtésére, s nedves falaira.

lend gyümölcsöt az ő szívekben? S ha nem lehet bizodalomuk a tanítóhoz, nem fognak-e ő benne minden távolabb álló embert meggyűlölni, vagy legalább idegen szemmel tekinteni? Oh illy körülmények vajmi könnyen tönkre verik az emberszeretet egész jövőjét! De azt mondjátok: a fiatal növendék nem fog illy módon okoskodni? Meglehet; de azért meg lesz szíve fenekén a homályos érzet, melly minél megfejthetlenebb, annál veszélyesb. A különbség legfőlebb alaki lesz: de lényegében a dolog ugyan az marad. — A csínosság s tisztaságnak, idővel erénynyé magasúlható érzetét a környületek szinte nagyon kifejtik; miért is csint és tisztaságot leheljen a tanoda-épület minden szöglete. A munkásság ébresztésére egy czélszerűen használt kertecske igen jó szolgálatokat tehet. — Már csak ezen érintésekből is kiviláglik: hogy a tanoda czélszerű építkezési elrendezése erkölcs-fejlesztő szempontból is figyelmet érdemel.

b) Sokkal fontosabbak ennél a tantárgyak, mint azon emelcsők, mellyek a gyermekek szellemi, s nagy részben erkölcsi élet-erejét kellő mozgásba hozzák. Ezeknek segítségével eszközölhető jobbra mind az, mit a vallásos-erkölcsi, s öntökélyesítési fő elv magában foglal. Legtöbb sikert remélhetni, ha az erkölcstani igazságok olly tárgyakhoz is vannak hozzá s mintegy beléjük szöve, mellyeknek egyenes rendeltetése inkább az értelmiség gyarapítását illeti, s itt van aztán helye annak, hogy kerüljük az egyoldalú félszeg rendszert, melly mindig csak fél, szerencsétlen kezek alatt pedig épen semmi emberekké képezi a növendékeket.

Első helyen minden tantárgyak közt a hittan áll. Vallásosnak kell lenni az embernek, ha rendeltetésének meg akar felelni. Ezen vallásosság — a már értelemmel bíró növendéknél — positiv tanítmány segítségével nélkül el nem érhető. De ne legyen e positiv tanulmány csupa szótudomány, ne követeljen nagyobb súlyt a betűnek, mint a belső éltető szellemnek, ne tapadjon elengedhető külsőségekhez mint mulaszthatlan dolgokhoz, ne áldozza fel a lényeget az alaknak; mert ha ez történnék, könnyen vakhitté, s vakbuzgalommá, babonává, türelmetlenséggé fajúlna az ember vallása. Irányozza fő hatályát a vallás-tanítmány a szívnek legnemesb értelemben emberivé képezésére, mellynek legtisztább érzeményei az istenségen s az emberiségen függenek; legyen a vallás-tanítmány egészen az, a minek lennie kell: — legyen a túlhon fénytengerébe vetett horgony, legyen az élet minden vi-

szonyait, bármí sanyaru körülményeit virágokkal körülkoszoruzó füzér, legyen napsugár, melly bevilágít a legsötétebb agyba is, melly átmelegíti a legjegesebb keblet is, — legyen egyszersmind azon termő föld, hol gyom vagy mérges fű nem, ellenben csak hasznos illatos virág és szellemi gyümölcs teremhet, — legyen a vallástanítmány azon csudatevő malasztja a földi életnek, melly midőn a jelent átszellemíti, a jövőnek határozott alakot kölcsönöz. Legyen a vallás-tanítmány első szülője a bizalom és szeretetnek, legyen első serkentője a tökéletesítési váagnak. De illyenné a vallástan csak úgy lehet, ha ihlet lengi át, ha kenetség vezérli. A csupán fekete festékekkel bemázolt betűk és sorok ezt nem eszközölhetik, valamint azoknak egyhangú száraz ismétlése s eldarálása sem. Legyenek a vallástani alap-igazságok és kötélyek rövid, erőteljes s könnyen érthető mondatokba foglalva, ez helyes és szükséges; ezeket felgyűjteni s megtartani — az emlékezet dolga, — de lelket, szellemet, életet önteni beléjük s alkalmazásokat irányozni, vezérlni, ez az ész és érzelem körébe tartozik. Ehez járul, hogy az alapigazságokkal öszhangzó gyakorlati példák minden oldalról megerősítsék a vallástan tekintélyét. — Így kezelt vallástanítmányt már előbb is hallhatna a gyermek, mintsem az olvasásban teljes jártasságot nyer, a mikor tehát az emléki rész melly különben is csak rövid lehetne, a tanító szája szerinti utánmondogatás által volna megszerezhető. Később az olvasás s illetőleg utánolvasás kiegészítő segéd eszközeül szolgálna a már hallottaknak részint önerőszerinti további megtartására, részint bővebb megszerzésére.

Ugyan ez áll a szent történetek vázlatáról is, mert meggyőződéseim szerint a gyermeknek már előbb kell élőszóbeli előadás nyomán erkölcsi, — szívképző történetkéket elmondani tudnia, mintsem képes azokat magának könyvből kiolvasni; sőt, akkor is, midőn olvasásban már teljes készséggel bír, csak az ügyes, meleg, lelkes szóbeli előadás adhatja meg az efféle történetkének azon fűszert, mellynél fogva ellenállhatlan bájjal tapadnak nemcsak az emlékezetbe, de a szívbe is. Minthogy pedig a szent történetekben is illyszerű erény-rajzok foglaltatnak, azokat is az elemi tárgyak közé soroznám, annál is inkább, mivel itt a valóság, a tény alapjain mozoghaíván a tanító, nem kénytelen költött s csupán valószínű erényjelenetek után kapkodni, s épen azért a nemes hév, mellyel előadását fűszerezi, annál határozot-

tabb s igazabb lehet. Azonban, midőn elvben a bibliai történetek használhatása mellett nyilatkozom, mint olyanok mellett, mik az erkölcsi, különösen vallás-erkölcsi nevelést tetemesen támogathatják, — egészen más véleményben vagyok az alkalmazás részleteire nézve. Ugyan is határozottan roszalom a bibliai ó szövetségnek eddig szokott taníttatását. Vannak az ó történet e szakaszában kétségtelenül olly nagy jellemek, mellyeknek fényoldalai igen képesek a fiatal lelket lekötöni, elragadni, utánzási vágyra költeni; de e jellemek árnyoldalokkal is bírnak; sőt magán k e történeti szövegnek egyik nagy árny-foltja az: hogy alig van egyellenegy nagy jellemű ember, ki legalább egyszer ne bukne. A kis gyermek illyszerű eseményekből lelki emelkedést nem merithet. Mikép bizzék a saját énjében működő jobb szellemenben — mit még is felköltöni benne mulaszthatlan kötelességünk — de mikép bizzék mondom, e jobb szellemében, ha a legderekabbakat is elhagyá néha jobb szellemök? ha a legjelesebbek is megbuktanak? s pedig olly történet folyamában, melly szentnek mondatik. A gyermek még nem tudja megfogni, hogy itt „a szent“ az irányt, a célzást, nem pedig az egyes események és jellemeket illeti. Az ő, még csak szürkülő agyában összekeverednek e fogalmak, s a bünt is, mint illyet, a szent történet egyik kiegészítő részének tekintendi. Hiába erőködünk azt neki fölvilágosítani, mikép az Isten a rosszat is megengedi, hogy annál jobban kitünjék a jó, az erény, — vagy pedig ezt: mikép az ember saját gyarlósága szerint is kényszerül elismerni egy magasabb hatalomtól függését stb. Mind ezek s hasonlók fölötte magas eszmék a gyermek gyöngé értelméhez képest, s vagy kétes homály, vagy vakhit alapul meg lelkében, melly ugyan nem mindjárt a gyermek-években, hanem később midőn az álokoskodás és világi csábítás hydrája emeli fejét, vészjóslólag özőnli el az észfény mellett fölmelegült hit által meg nem szilárdult kebelt. — De a szentkönyv egész terjedelmében, ugy a mint van, nem is gyermekek, hanem érettkorúak számára volt írva, s ama mély bölcséleti szellem, melly az egészet átlengi, valóban érett meggondolást, vagy ezt helyettesítő érett és alapos magyarázatot föltételez. Azonban bármi jó legyen a magyarázat, soha sem lehetünk biztosak az iránt, nem fogamzik-e meg egyik vagy másik téveszme a gyermek agyában, ha a szabad kényeszerinti átolvasásra az egész szöveg száraz egyszerűen fekszik előtte? Minek olly bűnökre figyelmeztetni a gyermeket, mellyeket tán épen csak bibliából tanul

megismerni, melyekről e nélkül tán nem is álmodott volna? Nem mondom, hogy e szigorú óvatosságot a serdülő suhancz irányában is meg kell tartanunk. De a gyermekre nézve bizonyára elkoraitás rejlik a dologban. — Véleményem tehát az: hogy a bibliai események közül szemeljük ki azokat az elemi tanodák számára, melyekben aránylag legtöbb tiszta erénysugarak villognak, a bűnt pedig lehetőleg mellőzzük, vagy lehetőleg kiméletesen érintsük csak e rajzokban, ha valódi erkölcsi hatást akarunk reményleni. Az új szövetség történeteit is ott hol a vallási felekezet tantervével meg-egyeznek, csak úgy kellene előadni, hogy minden felekezeti keserűség, gyűlölködési kísértés legszorosabban eltávolíttassék.

A mondottakból önkényt következik, hogy én az eddig említett két tárgyat t. i. a hittant és szent történetet illetőleg saját szerkezetű, alapos s az említett tekintetek szerint czélszerű kézi könyveket tartok a jó elemi tanoda egyik legfőbb kellékeül.

Az olvasás és írás tanulását czéломhoz képest csak anynyiból említem, a mennyiben embernek, ki az öntökélyesítési fő elvnek eleget akar tenni, csakugyan olvasni és írni tudnia kell, — az olvasás levén az eszmevevés, az írás pedig eszmeközlés eszköze. Mivel pedig annak, ki magát tökéletesíteni, különösen erkölcsi-
leg is tökéletesíteni akarja, értelmiségét mindenkép nevelnie kell, önkényt világos: hogy az olvasás — melyet mint magában véve pusztán gépies ügyességet csak a czél tekintetéből nézhetünk magasabb szempontból — az értelmiséget gazdagítható és fejthető ismeretek megszerzésének egyik leghathatósb s kényelmesb eszköze levén, minden, bármi szegénysorsu embernek is közkinceseül tekintendő. Az írást — mellőzve itt az életben előfordulható hasznavehetőség száz meg száz alkalmait — főkép erkölcsi szempontból azért tartom szükségesnek mindenkre nézve, mert azon ügyesség birtokában az ember megszabadul egynemétől a gyámoltalanság s másoktólí kényszerű függés érzetének, mi az önbecsülést, annyi szép erény anyját, hathatósan fokozza. — Ha pedig legkülönösebben azon szempontból tekintjük az olvasást, hogy segítségével egyenesen vallási s erényi oktatmányokat, buzdításokat meríthet az ember, — az írást pedig úgy, hogy általa egyenesen erkölcsi, javító, és néha üdvmentő tanácsokat, tanításokat, intéseket oszthat ki, — ha mondón, e szempontból tekintjük: úgy e két különben tán csak külső ajánlatul szolgálni látszó ügyességnek becse véghetetlenül emelkedik, olly annyira, hogy azok az erényország ter-

jedhetésének mulhatlan tényezőiül tűnnek fel. Ne említsük itt azt: mennyi visszaélés és bűn, mennyi károsítás és aljasodás segítettik elő vagy követték el egyenesen épen az írás és olvasás által. Ez ellenvetés az ő szükségük és hasznuk, — s jól vigyázzunk: erkölcsi hasznukról kimondott alaptételemet teljességgel meg nem ingathatja. Az írás és olvasás által okoztatható veszedelmeket — ha minden egyéb népnevelési eszközök alkalmazása kellő öszhangra olvad — épen ezen említettem öszhang ellenmunkálásánál fogva könnyen elháríthatni, megsemmisíthetni: ellenben — s itt figyelmet kérek — azon jókat, miket csak és egyedül az olvasás és írás által eszközölhetni, más módon valószínű képesek nem leszünk, bármi tökéletes, s hogy úgy mondjam eszményies legyen is az öszhangzás és kézfogás minden egyéb nevelési eszközök között. Mert mi itt a gyermeket nem úgy tekintjük, mint a tanoda látogatóját, hanem mint azon majdan felserdülendő ifjút és embert, ki az életbe lép, megküzdendő annak sanyaraival, és csábjaival. Fegyvert kell kezébe adnunk, mellyel védhesse magát a bűnnek rém- és szyrén-alaku kísértései ellen egyiránt. Mi legyen e fegyver? — Mindig máshoz folyamodjék-e, s tán épen olyanhoz kit hasonló ingerek izgatnak? Ott csak viszhangra találand bűnös gondolata, s tán épen akkor lobog fel a végrehajtás gyász lángja két kebelben egyszerre, midőn külön külön egy-egy jó barát könnyen lefojthatá a lángzatot. Mi legyen e fegyver, e jó barát? Egy jó könyv! Igen de mikép szivandja magába annak szent titkait a hányatott elme, ha a tudatlanság éjhomálya lepi a szemet, ha az ismeretlen jegyek miatt zárt könyv marad? — Azért tanítsunk olvasni irni minden gyermeket — ne vonjuk meg kajánul a szegény néptől az önjavíthatásnak egyik hathatós eszközét!

A számvetésnek gyakorlati hasznai és szükségei közönségesen elismert dolgok; de van neki közvetve erkölcsi érdeme is. Hogy azt megérthessük, nem kell anyagi hasznavehetőségét, hanem csak alaki képző erejét tekintenünk. A számvetés igen jó értelemfejtő, elmeélesztő eszköz. Általán fejtén az értelmiséget, fejti annak észszé magasodhatását is, s e szerint elősegíti alakilag az erkölcsi igazságoknak belátását. Ugyan ez áll az alaktanról is. E kettőt tehát mint az értelmiséget, következőleg öntökélyesítést alakilag hathatósan előmozdító tényezőket nevelési szempontból sem szabad mellőzni, — mindig ide értvén azon terjedel-

met, mely a zsenge növendékek erőfokozatához képest ajánlatosnak mutatkozik.

Ezek azok, mik a néptanodákban, az alaktant kivéve, eddig is rendszerint helyet foglalnak, de miket én ezentul fejtőbb, a lélek szabad önérzetét jobban előmozdító módon szeretnék használtatva látni. Most azonban azon tárgyakról kell említést tennem, melyek eddigelé az alsóbb néptanodákban vagy teljességgel nem, vagy csak itt ott kivételkép s egyenként adattak elő, s melyeket még is a népnevelésnek nem pusztán művelési, hanem szorosan véve erkölcsi érdekénél fogva is elengedhetlenül alkalmazandóknak vélek.

S ezek közt első helyen az éneklést ajánlom. — Nem titok, milly hatalmas erkölcs-szelidítő, figyelem-ébresztő, lélekvidámitó eszköz a zene és ének. Az orpheusi s egyéb hasonló mesék csak alakjukra nézve mesék, — a lényeg bennök alapos és való. A vad állatokra kétségtelen hatással van a zene, némelyekre andalító, másokra félelmitő hatással, — de az eredmény mindig egy t. i. szelidülés, ha csak pillanatnyi is. Minél vadabbak a népek, annál zordabb az ő zenéjük és énekük, — de mindenütt ünneplésséget fejeznek ki vele, a mikor tehát a legdurvább állatiság — aránylag — háttérre vonul. A zenét és éneket kiválólag kedvellő népek aránylag szelidebbek amazoknál, kik érzéketlenek ez isteni művészet hangjai iránt. S egyénileg is való, hogy a legádázabb indulat is engesztelődik valamelly kedves hangszer vagy emberi hang nyájas-bájos szózatára. S mi éppen a zene megkedveltetését akarnók elhanyagolni, s éppen köznépünknel? mellynek bizony valljuk meg, sok tekintetben szüksége van a szelidülésre, annyira, hogy az e cél elérésére kínálkozó minden eszközöket kétszeres hévvel kell felhasználnunk. Noha tehát nem ollyszerű tantárgyul kívánom fölvetetni az éneket, mely már az elemiek közt hangjegy és hangnem elméletén kezdődjék: de ollyanul igen is, mely a mindennapi gyakorlat szárnyain fölemelje a fiatal lelket az élet eszményiesb légkörnyébe. S ezt annál mulaszthatlanabbul, mert elnézve a zene és éneknek főnérített erkölcs szelidítő, kissé távolabb eső hatásától, egyenes és közvetlen erkölcsi hatálya magában a tanoda életkörében kétségtelen. Vagy nem fűződik-e mélyebb, bensőbb áhitat az ima szavaihoz, ha azokat megható, komoly dallam hangjai kísérik? S más oldalról nem fogékonyabb-e a lélek az ismeretek és erkölcsi igazságok befogadására, ha illő vidámulás fo-

kára emelkedett egyegy nemesen zengő dal lejtései által? S maga valamely erényszabály nem maradandóbb kincsévé lesz-e az emlékezetnek és szívnek, ha költészet és zenészet köntösébe öltöztetve kétszeres lelkesedéssel harsogtatja a kedves alakban ajánlkozó jóra kétszerte hajlékony növendék nyelve? Hozzájárul az is, hogy mintegy több tekintély munkál közre az erkölcsi igazság megalapítására: — a bölcs, ki azt kimondá, a költő, ki azt versbe foglalá, a zeneszerző kit dallam-ötletre ihletett, a tanító, ki azt így közli növendékeivel, s végre magok a gyermekek, kik azt az összhangnak; az egyetértés és együttérzés e hathatós közvetítőjének segítségével egy szívvel lélekkel ismétlik, s megújra ismétlik. — Ennyi tekintet — noha csak vázlatosan érintve — eléggé ajánlja a tanodai éneket, s kimutatja annak szükségét.

Következnek most azon tantárgyak, melyek főképp csak ismeret-gazdagító szempontból szoktak méltányoltatni, s noha már mint illyek is az értelmiség tárházában közvetve — csupán az ész alapjain igazán megszilárdulható érkölcisiség érdekében is figyelemre méltók, — különösebb fontosságot mégis egyenesen erkölcsileg is fejlesztő hatásuknál fogva tulajdonítok nekik. — Isten műveinek egész nagyszerűségét csak az fogja illőleg érteni és érezni, ki a természetleírásnak legalább főbb vonalaival megismerkedett; — teljes gyakorlati cselekvőségre csak az fog buzdulni, ki a természeti kincsek miképeni feldolgozását a műtannak legalább vázlatában érintve látandja; — a babonától csak az szabadul meg tökéletesen, ki a vallás parancsai mellett a természeti erőknél munkálkodásairól bármilyen egyszerű természettan útmutatásai nyomán meggyőződhetik; — életére, egészségére csak az viselhet teljes méltó gondot, ki részint testének szerkezetéről az ember tanban, részint élete s egészségének barátjai s ellenségeiről az egészség-tanban legalább némely általános ismereteket szerez: — az önbecsülésnek magasabb polczára csak az emelkedik, ki lelkének nemesebb erőit, tehetségeit a lélektan világánál vizsgálhatja; igazi honfi-erényre csak az buzdulhat, ki hazájának áldásaival, kincseivel a földleírás segítségével, hazájának nagy emberei s eseményeivel a történetírás csarnokában megismerkedik: különösen a mezei munkásság abban fog leginkább kifejlődni, ki az okszerű munkásságnak mikép-jét a gazdaságtan alapelvei szerint lerajzolva látandja; — helyzetét kelőleg méltányolni, észszerű engedelmesség és elégedettség karjain

megnyugodni csak az tudand, ki jogait s kötelességeit az ő köréhez mért rövid törvényt an b ó l alaposan megismeri; — a bár legjobb szándéku felebaráti szeretetet csak az viendi át sikerrel a gyakorlat mezejére, ki a jó szándéknak miképeni legczélszerűbb valósíthatását az illedelem szabályaiból meritendi; — a kölcsönös megérthetést csak úgy alapíthatja meg az ember, s következőleg számtalan félreértésnek, balramagyarázásnak, ármány és erőszaknak, csalás- és visszatorlásnak elejét veheti, ha magát szabatosan, illőleg s világosan kifejezni tudja, azaz ha a nyelvtannak szabályait mind beszédben mind írásban helyesen megtartani képes. Mind megannyi erkölcsi szempont, mik az elsoroltantantárgyaknak legalább kivonatos, s főbb czikkek szerinti előadását ajánlatossá teszik.

Elemi tanoda, s ennyi tárgy! kiáltand fel valaki. — De meg ne ijedjünk! Egy az, hogy mind ezeket csak a lehető legvelősebb legtömöttebb kivonatokban ohajtanám érintetni, — miszerint az illető kézi könyveknek is illy szerkezetűeknek kellene lenniök,*) —

*) De ezen velős és tömött szerkezet mellett a főirányzatokról soha sem szabad megfeledkezni. — Nem lehet ugyan kívánni, s nem is valósítható, hogy akármely tárgynál szorosán vett vallási irányzat feltűnő s kitesztző módon tüessék ki, de annál kívánatos és valósítható is, hogy az erkölcsi irány mint valamely vörös fonal akármely s akárminő tantárgyan is keresztül szövődjék. — A vallási irányzatra nézve úgy vagyok meggyőződve, hogy minduntalani vallási észrevételek által dogmatikai finomságokra, felekezeti eltérésekre figyelmeztetni annyi volna mint megannyiszor felekezeti harczvályra tüelni a fiatal nemzedéket; mi nem kívánatos; — másfelől meg azt érnök el ez által, hogy pietisticus ábrándozókká képeznök a nemzedéket, s magokra a tudományokra külön külön vallási színezetet ömlesztzenék, úgy hogy végre a protestansnak még földleírása vagy természetrajza stb. is más lenne, mint a catholicusnak, mi magában is képtelenség, s ez okból szinte nem kívánatos. De nem is valósítható, mert illy kitérűngés mellett magát a tant hanyagolnók el, mit közleni akarunk, azt a kellő idő — s tərből mintegy kiszorítván. De egészen másképp áll a dolog az erkölcsi irányzatra nézve. A tiszta erkölcsiségnak minden emberre nézve ugyanannak kell lennie; s azért ha az erkölcsiség — vagy határozotabban szólva az erényesség szelleme átlengi az egész tan-szövetet, végeredményében ez nemesak ismereti de erkölcsi hatást is fog szűlni, s e mellett az általános vallásosságot is emelni fogja a nélkül hogy specialis vallások egymástóli eltéréseire fordítná a figyelmet. S csak így gyarapulhat az erény országa, különbösöknök

más az, hogy nem is csupán három év alatt gondolom én ezeket elvégeztetni, miről alább; — végre körülmények és helyzetek szerint majd egyik majd másik tárgy nyerhetne kissé nagyobb vagy szűkebb terjedelmet, mit szinte még pár szóval érintenem kellend.

látszó tantárgyak segedelmével is. Hogy e célra mind a fő mind a mellékelvek határozottan életbe lépjenek, megtörhetlen kapocsúl a következetesség szolgál. Hogy nyiltabban fejezzem ki magamat, elmondom mikép gondolom ezt. Tágas értelemben véve maga az öntökélyesítés és szeretet is két nagy erény, s így mi-helyt e két főelvnek elég tétetik, közvetve már az erkölcsi sőt vallás-erkölcsi elvnek is elég lesz téve; a főelvekből leszármazó alelvnek pedig majd egyike majd másika fog inkább valósi-tatni e vagy ama tanban, a szerint a mint azt a tannak tárgya és anyaga engedi. Már maga az, hogy valamelly tantárgy ismeretkörébe lép az ember, öntökélyesítés műve; így lépezvén magát szellemileg önként megny.lik a szeretet, a nemesb önszeretet és önbecsülés varázskapuja, mellyen át egyedül juthatni a hon- és embersze-retet édenébe. Ezekből azután a többi hogy úgy mondjam fiók-e-rények észrevétlenül de biztosan úgy fejeledeznek, mint a rózsá-bimbó kelyhéből a számtalan egymásután feselő s mintegy egy-másból szülemelő illatos szírmok. — Gyakorlatilag így veszem fel a dolgot. Például: a természetrajz bevezeti az embert a termé-szet lényeinek ismeretébe; ez ismeret által gazdagabb lön az ember, értelmileg tökélyesbült; de e lények közt önma-gát is közelebről megismeri, s kitünő szerkezetét a többi lénye-kétől megkülönbözteti, — így szeretetre hivatik fel önmaga iránt; végre arra eszmél hogy mind e lényeket egy fel-sőbb kéz tartja együtt illy magasztos öszhangban, s önmagának végokát is e szent kézben leli fel, s így tanulja szeretni az is-tenséget. S mikép ne melegülne szíve hálára azon főlény iránt, ki ennyi javakkal megáldá a földet. De nem elég, hogy a termé-szeti lények itt vannak s hogy az ember azokkal megismerkedik; vannak ezek közt különösen az emberre nézve hasznos- és ártal-masak. E hasznok és ártalmakkal is megismerkedik; sőt azzal is, hogy az ártalmakat el kell távolitnia, a hasznokat szaporitnia ha önmaga akár fogyatkozás miatt, akár eltipratás által elveszni nem akar. Tétlenségben ezt nem nézheti; erre munka, m u n k á s s á g kívántatik. De az ember ereje nem végtelen, s bár mennyit fárad-jon, munkája gyümölcseit tékozlással csakhamar elvesztegetheti; tehát takarékosnak is kell lennie. Valamint ő fáradoz úgy más is munkálkodik, valamint ő úgy más is szereti fáradozása gyü-mölcseit, ha más lerontaná az ő nyert eredményeit, hamar kipusz-tulna örömeiből, de más is úgy van vele: — tehát tisztelnie kell más jó s z á g á t, s így szeretnie nemcsak saját művét, de másét

Itt berekesztésül csak annyit még : hogy a nevelés eszközeit mennyiben egyenesen az erkölcsiség szilárdítását érdeklik, megvonnunk senkitől sem szabad; mi éppen nem idézheti fel a tudálékosság vádját. A nagyobb terjedelmű tudás, a tudományos műveltség körébe

is, nemcsak magát, de felebarátját is. — Mind ez befoglaltatik a természetrajz bölcselmében; de mindenki, főleg a növendék ezt saját elméje szerint rögtön ki nem szedheti; erre tehát rövid újmutatások kellenek, hogy e tan ne csak pusztá száraz leírások halmaza, hanem egyszersmind erkölcsi czélzatok üdvös tárháza legyen. — Így kell szerkeszteni természetrajzot — főleg nép számára. — S így megy ez minden egyéb tanon keresztül. — Vegyük fel még például: a föld leírását. A gyermek megismeri lakhelyét, környékét, megyéjét, hazáját; sőt megismeri mindezeknek kincseit, áldásait, szépségeit, kellemeit. Ez ismeret, e tudás a tökélyesbülés lépcsőjén egy fokkal magasbra emelte őt. De itt az ő lelke még csak féluton van. Ha itt megállapodik, nincs e tudásnak valódi czélja. Minek neki ismernie a haza azon részeit, hova tán soha sem vetődik? Minek ismernie a dúsabb, áldottabb vidékeket, melyek utáni sovárgásban csak hasztalanul emészkedni fog? — De felszólal a kölcsönösség szelleme. Valamint egyik vidék kiválólag szépségével bájolja s deríti a honlakót s útazót, úgy a másik szívesen juttat fölöslegéből a mostohább termékenységűnek. Tehát szeretni talál okot, szeretni a távolabb vidéket is, a hazát, melly közvetve s közvetlenül táplálja s vidítja. De a haza földén nemcsak erdők, hegyek, folyók, és mészők vannak, nemcsak ezeket ismeri meg, de emberek is vannak mindenütt, bármerre tekintsen. Ezek mind embertársai, honfitársai; ezeket mind táplálja a dús föld, s viszont mindezek mivelik e földet, melly közvetve és inség idején a bár legelhagyottabb zúg lakóját is táplálja, elteti. Ujabb ok szeretni a haza földjét, a haza emberét, — a honfitársakat. Ámde bármi termő, bármi művelt legyen a föld, a természet, melly alkot de ront is, örökös harczban van az ember művével. Földiratilag jelentetnek ki nyomai annak, mint pusztított itt a sáska, amott a fürgeteg, s ismét amott az áradás, a tűzvész mennyi várost és falut tön hamuvá, az éhínség mint tizedelte itt vagy ott a népet, az öldöklő járvány hol dühöngött leginkább stb., — mind megannyi intés, hogy megfeszített kettőz'etett munkával lehet csak pótolni s némileg helyre hozni a szenvedett károkat, hogy vigyázat, és örködés, mértékletesség tisztaság és takarékosság sok bajnak elejét veheti stb' — Mind ez befoglaltatik a földleírás bölcselmében, de a kibányásztatást nem lehet éretlen s értetlen gyermekelmére bízni, hanem fel kell tárni a felsőbb megismerés, az erkölcsi irányzat megismerésének kapuját előtte, hogy ne csak em-

tartozi; a szűkebb körű s töredékesebb tudás csak úgy lesz tudálékossággá, ha hamis vagy ál-alapokon nyugszik: — a józan és igaz elveken felépült tudás, bármi csekély tartalmasságu legyen is, helyzet- és körülmények mértékéhez képest csak üdvös lehet, holt a tudálékosság, birjon bármi bő terjedelmű anyaggal, mindig csak töredék halmaz, s mindig veszedelmes.

De ha szinte a legszerencsésebb szerkezetben volnának is egymás mellé sorozva s összeállítva a tantárgyak, mind csak külső máz és vakító zománcz volna az, melly legfőlebb a papiron fényledez a világ ámitására, a növendékek lelkébe pedig cseppnyi szellemi s erkölcsi tökélyt nem szivárogtat, — ha nem találjuk meg azon utat mellyen a zsenge elme és szív rejtek-ajtaít legbizonyosabban megnyithatni. — Ez okból érintenem kell

c) A módszer és modort. — Módszer alatt értem az ismeret-közlésnek azon módját, melly a tárgynak megkedveltetése, átadására nézve legcélszerűbb s legsükeresbnek bizonyul. Van általános módszer, melly némelly alapelveket minden közlendő tantárgyakra kiterjeszt, s van különösen módszer, melly minden külön tárgyra nézve kijelöli a közlésnek legjobb módját, a fő módszeri elvnek részletes alkalmazásaképen. Módszert sokfélét követnek, de önkényt értetik: hogy valódi jó módszer csak egy lehet — azaz az ismert módszerek közt aránylag legjobb; s ez, valamint az általános módszerre nézve, úgy a külön tárgyak különös módszerére nézve is igaz. A módszer a közlendő tárgyak minőségétől föltételeztetvén igen természetes: hogy e módszer kitalálását a tanító egyéni önkényére bízni nem lehet üdvös; — miért is az e tekintetbeni összhangzás kivására hathatós lépéseknek kellene tétetniök országszerte. Nincs itt helyén a módszerekről külön értekezni — mert ez egy önálló terjedelmes munka feladata leendne; — annyit mindazáltal meg kell említnem, hogy a jó módszernek min-

léki szóhalmaz, hanem eleven lelki biatokká legyen a hazának ismerete. — Így szerkeztett földleírás csak üdvöset munkálhat. —

Természetesen ide értendő, s minden más tárgyakra nézve is, hogy az előszóvali magyarázat a könyvnek rövid intéseit, vázlatait célszerűen kiszélesítheti. sőt az előadó egyéni tehetsége szerint átszellemítheti. — S minta-irányzatul legyen elég e keltőnek említése. Külön külön minden tantárgynak illy módóni, s pedig még részletesh kifejtése egy külön módszeri munkámnak lehetne tárgya.

denek felett a növendékben már meglevő erők és tehetségi kifejttséghez mért kiindulási pontot kell megválasztania, legyen azonfelül hézagtalannul fokozatos, érthetőségre törekvő, természetszerű, összefüggő, az erőknek egymás melletti egyenlő kifejtésére czélzó, érdekes, figyelem-edző, foglalkodtató, ovatosan haladó, s a növendékek nagyobb részének szükségait szemben tartó, de azért egyének szerint a tárgyat egyéníthető is. Melly tárgyaknál alkalmazhatóbb például az érzékeltető, vagy párbeszédes, mellyeknél ismét a taglalgató vagy összerakó módszer stb. ezt fejtegetni épen a módszertannak feladata; de hogy az erkölcsiség a módszer által is lehetőkép előmozdítassék, arra kell ügyelni: hogy az említett tárgyak mindegyikében rejlő erkölcsi erő kellőleg kibányáztassék, hogy soha ne mellőzze a tanító azon irányt, melly a tantárgyat nem csak értelemmívelővé, hanem közvetlenül szívképzővé is teheti, vagy is röviden: hogy a tanítás ne csak egyik vagy másik erőt és tehetséget, hanem az összes emberi erőalapot, értelmet, érzelmet, vágyat, egyiránt képezze. — Ehez járul hogy a módszer lehetőleg könnyítse az ismeret megszerzését, mert a nehezítő módszer előli az ön-erő iránti bizodalmat, de még se könnyítsen az alaposság rovására, mert így elenyészik később a megszerzett ismeretnek anyagi becse, — alaki vagyis általános képző ereje pedig minden esetre kétes.

A milly nélkülözhetlen a jó s különösen erkölcsiséget fejtő módszer, ép olly elválhatlan attól — bár mikép akarnók is eltávolítani — a modor. Modor alatt értem az előadást vagy közlést kísérő külső segédfogások összeségét, mellyek a módszer hatályát gyakran hatalmasan fokozhatják. Ember, mint ember, soha nem vetközhetik ki annyira magából, hogy minden modori fogásoktól teljesen megszabaduljon. — Nem is olly veszedelmes dolog a modor, mellyet föltétlenül kárhoztatni kellene; csak magát a módszert ne támadja meg, azaz ne hatalmasodjék el annyira, hogy a módszer egészben véve csak modorozott csinálmánynya legyen. — Módszer a tárgyban, modor az emberben fekszik, s ekép a személyesség különbözése szerint annyiféle lehet a modor, mennyi a tanító egyén. Modorra nézve nem állithatni fel általános szabályt, mellyhez mérve egyik vagy másik modort legjobbnak bélyegezhetnők; aránylag jobbnak mégis azt kell vallanunk, melly a külön tárgyak módszereihez legjobban símul és alkalmazkodik. Ha a modor olly merev stereotyp mintákba van öntve, mellyek befolyása magát

az ellenkező módszerű tárgyakat is egy kaptára szorítná, azt kétségtelenül rosznak kellene neveznünk. Legtökéletesebb tanító az volna, kin olly kevésbé volna észrevehető a modor színezete, hogy a tárgy változtatával ő maga is mintegy megváltozni látszatnék a tárgyhöz simuló forgékonyságánál fogva; mivel azonban illy ember csak ritka tünemény, főkép a falusi tanodák mezején, be kell érünk, s bizvást be is érhetjük azzal: ha a tanító nem aljasul rabszolgájává saját modorának, mellynek bilincseiből bármi körülmények között is sehogy sem tudna kibontakozni. — A modernak változatosságára tehát befolyása lesz az egyéni élénkség és vidámság, vagy lanyhaság és komolyságnak, de befolyása lesz az ismeretek kisebb nagyobb terjedelmének s az ezen alapuló gyöngébb vagy erősebb önbizalomnak, s a hosszabb vagy rövidebb ideig tartó gyakorlottságnak is. De bárminő legyen ezen egyéni modor, az erkölcsi ségre csak úgy hathat üdvösen, ha a tanító személyességében minél szélesebb erkölcsi alap van, mellyből meritvén az egyes fogásokat is alkalmasszerűleg erkölcsi fűszerül használhatja.

Tegyük fel, hogy a leghelyesebb módszer s legügyesebb modor a lehető legnagyobb változatosságot igyekszik a hasznos anyagokul szolgáló tárgyakra ruházni, mégis neme a majdan unalmassá válható egyhanguságnak fészkelni be magát ott, hol az egész változatosság csupán a szónak határai közé szorúl, ha nincs egyéb segédeszköz, melly az élénkséget, s az ennek nyomán felviruló erkölcsi hatályt fokozni segítse. Illy segédeszközökül tekintendők

d) A gyűjtemények s egyéb tanszerek. Nem csak nagyobb s kisebb fekete tábláknak, betűzési s olvasási lapoknak, s legfőlebb olvasó s kézi könyveknek, s írásminta-füzeteknek kellene az elemi tanodák falait s padait ellepniök; szükség volna még ezeken felül más tanszerekre és gyűjteményekre, mik az előadást támogassák és világosítsák. Minél több érzék segítségével észleli a gyermek a megszerzendő ismeretet, annál mélyebb és tartósabb annak benyomása. Ha tehát láthatja, tapogathatja is azt, a mit hall, kétszeres, sőt háromszoros lesz az értelmi nyereség, s ennek nyomán közvetve az erkölcsi súly is növekszik. Számológépnek mindenütt kellene találtatni; alaktani minták és rajzok, mag-, szárított növény-, kagyló-, csiga-, ásvány- gyűjteménykéek-, növény- és állat-ábrák, szerszám-minták, műhely-ábrák, földképek, néhány történeti arczkép s eseményrajz, némelly egyszerű természettani szerek, áttekintési s összeállítási lajstromok, s

több efféle, mind olly tárgyak, mik nemcsak az ismeret száraz körét, hanem az erkölcsi érzélem gyümölcsöző vetéseit is tetemesen gazdagítják. Hogy csak egy példát hozzak fel: mennyivel magasabb képzetet nyer a gyermek Isten mindenhatósága, jósága, s világhalkormányzása felől, ha az elvetendő búzaszemet, valamint az abból őrlött lisztet is maga előtt láthatja, ha hallja, mennyi munkába kerül annak termesztése, ha látja az e munkára szükséges sokféle szerszámot, de egyszersmind megtudja, hogy mind ez hasztalan volna, ha Isten napfénye s esője nem árasztaná reá a termékenyítő áldást, — mennyivel magasb képzetet nyer, mondom, illy gyermek, s mennyivel bensőbb érzemény gerjed szívében Isten iránt, mint hogyha mind ezt csupán néhány szóval hallotta volna előadatni! — igen, mert a sok segédeszköz fölélenkítelte figyelmét s érdekét. Így van ez minden dolognál, mi azt bizonyítja: hogy nemcsak az értelmi, hanem erkölcsi hatályt is magasítják a c z é l s z e r ü *) taneszközök és gyűjtemények.

*) Czélszerűséget említvén önkényt értődik, hogy nagyszerűséget nem követelek. Mert nem szükséges, hogy néptanodákban teljes tudományos rendszereknek kimerítőleg megfelelő gyűjtemények létezzenek; sőt a czélszerűség épen azt kívánja, hogy egészen sajátos, körülményszerinti rendszer alapján a gyűjtemények épen azon ágakra vonatkozzanak leginkább, melyek körül a gyermek ismereteinek hely — s leendő életfaja szerint kiválólag forogniok kell. Mi hasznát vegye például a falusi növendék egy tökéletes, tudományos rendszerű állat-, növény-, ásvány-, vagy kövületgyűjteménynek? De viszont ebből következik-e: hogy épen semmiféle illyes gyűjteményt ne lússon, hogy épen csak a faluja határábeli állatot, növényt stb. ismerje, s hogy ne is tudja minő az a kövület általában? — Én azt hiszem, közép utat tartani igen üdvös, s hogy ez nem is olly nehéz és költséges kivitelű, mint első tekintetre látszhatnék. Legyenek csak néptanítóink valódi népnevelők képezve, önkényt felgyuland bennök a buzgalom szikrája, melytől hevitve ha csak csekély anyagi erő gyámolítja is őket felülről, önmagok, növendékeik közre munkáltával alapítandják meg a körülményekhez illő gyűjteményeket. Illy az ügyért lelkesülő népnevelő — ismeretszerzés és munkásság ébresztés érdekében egyiránt — növendékeivel együtt gyűjti, szárítja a növényeket, szedi a magneműeket, mossza, rendezi a kővecseket, csigákat, állatfogakat, fogja és tatarozza a pilléket s egyéb rovarokat, faragsálja a szerszámmintákat, gyűjtögeti a különféle színű papir- selyem- posztó- vászon- bőrdarabkákat, stb. Mi egészen más élet ez, mint a jelen tanodai kaloda-élet! Valóban gyakran a mostani tanodák csak — kalodák.

Az eddig említettek szorosabban véve a tanítás ügyét érdeklik, hol a nevelési érdek, noha karöltve járó, s ha nem épen alárendelt, de mégis másod szerepü. Kell tehát szólnom még azokról, mik egyenesen s közvellenül a nevelési, tehát legszorosabban véve erkölcsi érdeket illetik, s ezek

e) bánásmód és fenytéki rendszer. Nem szükség közelebbről értelmeznem, hogy mit értek ezek alatt: — mindenki előtt tudva levő dolgok. Itt tehát csak azt kell kijelentenem: mikép a bánásmódnak a szelidség és szeretet alapelvéből kell kiindulnia, ha azt akarjuk, hogy tanítványaink, intéseink, oktatásaink fogékony földre találjanak. Vagy hallotta-e már valaki, hogy félelmités és rettegtesítés bizodalmat, gyűlölködés és durvaság szeretetet, ragaszkodást szül. S pedig mire megy a tanító s illetőleg népnevelő növendékeinek bizodalma, ragaszkodása, szeretete nélkül? — Itt áll a tanító a valódi nevelés gyakorlati terén, holott minden más inkább csak elméleti előkészület. Bánásmódja által nyerheti meg nevelendőinek szívét, sőt ezek szülői és rokonainak is szívét, bánásmódja által tehet valódi foglalatásokat a népnevelés parlag országában. A népoktatótul tehát megkívánom, hogy szelid, szeretetteljes, komolyan nyájas bánásmód által hódítsa magához a zsenge kedélyeket, így azután könnyen fog boldogulni minden kísérleteiben, miket nevelendékei üdvére szükségeseznek ítél. Így lesz a mindennapi szoktatás készséges megtestesítője az elméleti elveknek és szabályoknak; — így lesz rendszeret, pontosság, tisztaság-kedvelés, testvéri kézfogás s több más erény tetteleg meghonosítva. S pedig főleg két szempont ajánlja ezt; először az általános ember-szeretet tekintete, mert hiszen ember szeretetet akar ébreszteni a növendék szívében; de mikép hiszen szavának a gyermek, s mikép érezze magát utánzásra felhívatva, ha soha szeretettel nem találkozik, ha nincs mit utánozzon? Másodszor a szegényebb sorsuak iránti kimélet tekintete, mi nem egyéb, mint a közszeretnek különyszerű alkalmazása, mire pedig annál nagyobb szükség van, minél inkább van az kitéve a nép bizalmatlanságának épen ez oldalról. A nép a durva vagy épen kegyetlenkedő bánásmódot igen könnyen következteti a szegénység gyanított megvetéséből — (mert hiszen — így okoskodik — az uraság gyermekét nem ütik verik úgy, nem merik úgy nyúzni) mit azután kajánkodással, gyűlölködéssel viszonz. S e szerint a néptanítónak meggondolatlan de egyszersmind észszerűtlen és lelkiismeretlen bánásmódja

által vettetik meg alapja ama boldogtalan viszonyoknak alsóbb és felsőbb ranguak közt, melyet mint hamu alatt lappangó örökös parázs jellemez a könnyen lobbót vethető visszavonás s elfojtott dühnek átka. Oh népnevelők, ha a nép valódi javítása igazán szíveteken fekszik, már csak ezen egy tekintetből is fordítsatok minden gondot a bizalom megállapítására! — Azonban midőn a bánásmód szeretetteljes szelidségét mulhatlan kelléknek ismerem a népnevelésben, ez korán sem zárja ki az alkalom és egyéniség szerinti szükséges szigort és következetességet, melynek eredménye az egyes hibák és vétkek, rossz szokások vagy rögzött bűnök kiirtását célzó fenyíték. De a fenyítékben is bizonyos arány, fokozatoság és mérték tartandó, úgy hogy a legszélső korláton túl csapongni egyáltalán tilos. Alapelve a fenyítéknek: hogy legyen mindig ember i; az egyes fenyítéki szabályok és eszközök összege képezzen olly fenyítéki rendszert, melly bármilly keménysége mellett se feledtesse soha, hogy a tanító büntetve javít, s javítva szeret. Ne undokítsa baromi vadság, örült szenvedély, és örvöngő indulat, bösz kegyetlenkedés, esztelen boszúvágy, vagy gyáva megtorlási káröröm soha a fenyítőnek kedélyét s eljárását; ne feledje a népoktató soha, hogy nem rabszolgákkal, hanem szabad emberekkel van dolga. Csak így hozand művére áldást a fenyíték, csak így hozand áldást a népszerűtetet viszhangja az összes népnevelés munkájára, s a közerkölcsiség országa így alapuland meg az őszinte rokonszeretet ápoló karjai közt.

Hogy azonban ez annál bizonyosabban eléressék, szükség még mind a tanítás, mind a nevelés ügyét közösen érdeklőleg

f) a népnevelési szellemről röviden emlékezni. — Látuk e munkácska első részének végső cikkelyében, mikép az eddigi népnevelés szelleme leginkább a korlátozásban, a minél kevesebbet tétetésben nyilatkozik: én ellenkezőleg jövőre épen a szabad fejlődhetés, a minél ébrebb cselekedtetés szellemét ajánlom. Legyen e szellem összege, központosítója, képviselője az alapelveknek, mi tehát a lanyha pangó állapotot önkényt kizárja, miután — mint láttuk — csupa szenvedőlegesség sem öntudatosan szilárd vallásosságot, sem értelmi s erkölcsi öntökélyesítést, sem tiszta nyílt embert — s hon szeretetet nem alapít meg. Legyen a népnevelési szellem az összes emberiségi nemesedés szellemének lehelete, s lobogjon áldásos angyalként a kunyhó felett ép úgy mint a dúsak palotáin. E szellemből indulva ki a népnevelő tekintse az alsóbb

osztályu nemzedéket összesen olyanúl, melly az isteni eszme — az erkölcs nemesedés valóítására, nagy számánál fogva aránylag legtöbbet tehet; minden egyes tagját e nemzedéknek pedig nézze úgy, mint kiből tán mind az ész mind az erény birodalmának igen kitünő bajnoka válhatand. Semmi elővélemény, semmi balítélet, vagy épen előleges kárhoztatás ne foglalja el a népoktató szívét; s legyen ő az egyedül üdvös szellemnek hű apostola. E szellem nem türendi a gépiességet, a méltatlan megalázódást, az erőszakolt együgyűséget, hanem gondolkozó, bátorlelkű, önbecsét érező, de nem tulbecsülő, nyíltszívű, engedelkeny, embertársát kegyelettel ölelő, hazáján szent hévvel csüngő, istenét pedig benső igaz hódolattal imádó s minden erényre kész fogékonyságu népet nevelend a világnak, a hazának, az emberiségnek. Illy népre van szükségünk különösen nekünk, hol a százados nyög és bilincs már már elölt minden rugalmasságot a nép lelkében, azt pedig mi megmaradt belőle a balszokások özöne üdvtelen kárhozatos irányban kezdé működtetni. — Bár hová tekintsünk, mindenütt nagy mozgalmak lepik el az országokat, s ki tudja mit hozand ránk a kétes jövő. Elnézve a hazaszeretet szent érdekétől, csupán általános emberiségi érdekből sem lehet közönös: mellyik nép, mellyik vér nyeri el a tulsúlyt, az uralmat az évek folytatában. Az emberiség minden esetre csak akkor nyer, ha olly nép, olly vér víjja ki, ha nem is a túluralgást, legalább az egyensúlyt — mellynek hogy úgy mondjam magvában több nemes csira, több erény-bimbó szendereg; de bár mennyi illy csira és bimbó gazdagítson valamelly nemzetet, az még nem mentendi meg őt a nagy érdekek összeüt-közésekor. De csupa bármi roppant tömegek mennyisége sem víjja ki a diadalt, s nem is épen fegyverek gyilkoló romboló ereje bír eldöntő súlylyal: — a szellem az, mi lelkesit, mi százszorozza a hatalomsúlyt, az erőhatályt, de ellenkezőleg a szellem — ha boldogtalan irányban indul — megtöri a látszatra legerősb hatat is, még mielőtt rabszíjra fűzné azt a dühöngő elem. Nekünk tehát azon kell lennünk, hogy összes köznépünkben a szendergő erények üdvös szellem napmelege által minélőbb s hatályosabban föléb-resztessenek. E szellem eszméket használjon mozdonyokul, eszméket, mint mellyekre egyedül biztosan épithetni a hon s emberüdv jövőjét. Érdekek inkább anyagi természetűek, eszmék a szellemek honában fogamszanak. Érdekek elpárolognak, eszmék az öröklét trónja körén virulnak. Érdekek az állatiságot tüzelik: em-

bernek emberhez legméltóbb harcza eszmékért lángol fel. Minél magasztosabbak, minél szentebbek az eszmék, annál dicsőbb a viadal, annál bizonyosabb a győzelem, ha t. i. árulójokká nem lesz az eltörpített, eltorzult szellem. De eszméket csak cselekvőség karol fel, eszmék mellett csak cselekvőség áll ki a küzdőhomokra: innen múlhatlanul szükséges, hogy már a nevelés szelleme is, a cselekvőség és cselekedtetés zászlóját tűzze ki a pályafutás buzdító jeléül. Van egy eszme, melly a nemesebb érzeményekre képes embert ellenállhatlan bájjal ragadja meg, a szabadság eszméje. Valamint nincs halálosb ellensége az ember fejlődésének a rabszolgaságnál, úgy nincs hathatós bédangyala sőt teremtője az észszerű józan szabadságnál. A magyar vérű népben most is hathatós erkölcsi tényezőül tudjuk a szabadság szeretetét; ezt józanul ápolni s a többi néptörödékekre is lehetőleg ki kell terjeszteni, mi csupán a népnevelésnek szabadságfejlődési szelleme által eszközölhető. Ne féljete, hogy az ekkép ápoltság szerető boldogtalan kinövésekkel elégtelenül rendbontó túlságokra ragadja az embert, hogy a sokáig békóba szorított tömeg a puszták ménjének, a sivatag oroszlánának szilaj, féktelen, pusztító szabadságára vetemüljön. Hogy az ne történjék, annak titka éppen a követeltem összhangban rejlik, abban t. i. hogy a nevelési eszközök és módok valamennyien, mind tanodában, mind tanodán kívül összhangzatosan együtt munkálkodjanak. Ha ez következetesen, és hízagtalanul történik, igen szépen el lesz érve az ohajtott cél, mert mindenik fölvé annyira vivandja ki önállóságát, hogy a többiektől magát elnyomatni ne engedje. Ki embertársát igazán szereti, az a józan szabadság élvezetét, mellyet maga annyira szeret, mástól sem fogja elvonni, s így a szabadság szeretete nem egycdűli s legfőbb, nem önző irány, hanem egyik jelesebb iránya lesz a minden nemes tulajdonokat ölelő általános szeretetnek. De okvetlenül szükséges, hogy éppen ezen szabadsági irány is helyt foglaljon a népnevelés szellemében, mert törpe lelkű, rabszolga szellemű néppel — ha szinte ember-erőt haladó megfeszítéssel akarnánk is minden egyéb erényeket beléje tölcsezni — semmire sem mehetni, semmi nagyot, dicsőt, maradandót, s az emberiség századaiban figyelemre méltót nem eszközölhetni. Nem, nem, ez teljes lehetetlen. E nélkül akármit ohajtunk is kezdeni, mi az embert isteni eredetéhez közelebb vigye, mindenütt és mindenkor a nép álland utunkban elgördíthetlen szikla-óriásként az ő gyávasága, fé-

lénksége, butasága, és lelkesülésre képtelen rugalmatlanságával. Ellenben a szabadság szeretetétől átmelegített nép csudákat művel ott is, hol mármár a végenyészet órája kong.

Igaz, hogy a rögtöni változtatás a népnevelés szellemében, főkép a balul érthető szabadságnál fogva, veszedelmes lázt és forrongást idézhetne elő. A szemevilágát visszanyerő vak a napfénybe rögtön tekintvén ismét megvakul. De hiszen épen ezért szólunk népnevelésről, s nem nép-helyzet változtatásáról. A már élő nemzedék irányában csak előkészítő némelly javítások történhetnek czélszerűen; az egész népnevelési rendszer reformja csak a még születendő nemzedéket illetheti. S itt is ovatos lépcsőzetességgel kell eljárni, nehogy a régi és új mód közti igen éles ellentét olly szembetűnővé legyen, hogy holmi éretlen remények izgassák a már felnőtteket azon állapot erőszakos siettetésére, melyet mi a serdülendő nemzedéknek erkölcsi alapokon akarunk előkészíteni és megszerezni. Azonban azon hiú hit se ringasson bennünket utópiai álmakba, hogy már az első nemzedékben valósitva láthatandjuk az új irányu szellem és elvek egész jótékonyosságát. E nemzedék még sokkal inkább lesz környezve a régi elvek képviselőitől, sokkal szorosabb s gyakoribb érintkezésben lesz a korábbi megcsontosult nemzedékekkel, hogy sem az új irány teljes önállóságát várni lehetne. Kétségtelen késleltető hatással lesz reá az eddigi bénító szellem eredményeinek szemlélete; de viszont némi hatással lesz a fiatalság is a vénekre, mint az új irány neveltje. Így kölcsönösen mérséklendi egymást a két ellenties elem, mi az észrevétlen öszszeforradásnak üdvös előjele. S épen ebben fekszik egy biztosítékkal több, hogy minden forrongási félelem nélkül bizvást megkezdhetni az újabb haladást, de természetesen a hágcso legalább fokán. — A megnyugtatasnak isteni bája fekszik azon öntudatban: hogy jót eszközölhetünk a jövőségnek a nélkül, hogy a jelent aláásnók. Azért csak rajta! húsz év múlva sokban változott nemesebb jellemű nép lependi e szép hazát, — ötven év már új időszakot nyitand köznépünk erkölcs-történetében; egy század múlva pedig, ha Isten kegyelme menten tartja ez országot romboló vésztől — a történetbuvár csupa ismeretlen alakokat látand jelen állapotaink szomorú rajzaiban. —

Az előbocsátott hétféle részletnek megemlítése után szólhatunk 3-szor a tanodai osztályok és évekről.

Némileg ugyan ezek is kiegészítői a tanodai rendezésnek;

annyiban mégis önálló rovatot igénylenek, mennyiben különösen nevelési szempontból fogom fel a tárgyat. A jó tanodai rendszer megkívánja ugyan az elégséges osztályokat és éveket: de nem következik viszont szükségleg a különben tán elégséges osztályok és évek számából, hogy a jó rendezettséget bélyegző minden egyéb kellékek is megvannak, mikről épen imént szóllottam. Hogy mind-ezen kellékek lehető leghathatósban erkölcsi irányban működjenek, arról előadtam véleményemet; de hogy e működés fogatos is lehessen — ahhoz idő kell. Épen ezen időmennyiséget kell szem előtt tartani, ha az oktatmánynak sikerét várjuk. — Legfőbb baja köznépünknek, hogy nem neveltetik eléggé, hogy t. i. elégséges időt nem szentelünk e fontos tárgynak. A polgári pályára vagy épen magasabb körökbe lépendőknek már több időt áldozunk neveltetésükre; mintha bizony neveltségre kevesebb joga volna az alrendűnek, mint más ember fiának, s mintha a nevelést, azaz az erkölcsiség megszilárdítását épen a szegényebb sorsuaknál hamarabb volnánk képesek véghezvinni, mint a jobb móduaknál! Itt vagy önámítás, vagy emberiség-gúnyoló álnokság rejlik. A nagyobbkörű műveltség, dúsabb tudományosság több időt igényel mint a szűkebbkörű tanultság és képezettség, ez kétségtelen; e szempontból az alsóbb rendűek beérhetik a kevesebb számu évekkal, — de a valódi erkölcsi neveltség megalapítása — általán véve egyenlő terjedelmű időt kíván, sőt az alsóbb osztályoknál aránylag még többet, miután minden egyéb körülmény közrehatása valóbszínűvé teszi az egyszer másszor megépített erkölcsi oszlopszatnak leromboltatását. Ezeknél fogva ohajtom: hogy a 6, 7, 8, éves gyermekek az elemi tanodák alsó osztályát legalább két évig len járják, hol olvasás, írás, vallás, bibliai, számvetés, alaktan elemei, gyakorlati éneklés, azonfölül természet föld- és történetírás legelemibb érintései, egészségi s erkölcsi rövidke élet-szabályok tárgyalatnának. Ezután mennének át a két két éves két felsőbb osztályba, hol a mondottak már bővebben, a többi tárgyak pedig szintén előadatnának. Az első két éves osztály képezné a valódi elemi iskolát, mellynek sehol sem szabad volna hiányozni; a két felsőbb osztály képezné a felsőbb elemi tanodát, mellynek, az alsóbb osztálylyal kapcsolatosan minden népesebb helységben kellene létezni. Hol a közlekedés és közelség megengedi, a kisebb helységekből illy nagyobb helységekre adatnának a gyermekek, egyszersmind élelmezési és szállásolási gond alá: hol pedig ez tel-

jességgel kivihtlen volna, ott magának az alsóbb elemi folyamnak legalább négy, ha lehet öt évre kellene kiterjeszkednie, a mikor aztán a szükséges összes tantárgyaknak legalább nagyobb része s lehető pontossággal folytattatnék. Így mintegy 12—13 éves korukig maradnának a gyermekek értelmes, nevelésileg tanítói felügyelet alatt, s még akkor aztán mulhatlanul következének a vassárnapitanodák, hogy a megkezdett képzés legalább rögtön félbe ne szakadjon, üdvös ismétlések, s alkalmoszerű bővebb felvilágosítások adassanak.

De éppen az elemi összesen véve négy vagy hat éves folyam alatt erkölcsi érdeknél fogva úgy szeretném elintéztetni a dolgot, hogy a gyermekek tanodán kívül alig számolhatván alapos erkölcsi vezéreltetésre, minél több időt töltsenek a tanító körében, — miért is a pusztán tanulásra szánt négy órát naponként véghetetlenül kevesellem. Ha a tanító e négy óra alatt bár a lehető legnagyobb buzgósággal és ügyességgel iparkodik is célját megközelíteni, mikép győződjék meg mégis, hogy a gyermek valóban az ő kiskörű életében is már gyakorlatilag alkalmazza a tanulmányok, elméletek, intések és szoktatások irányzatait, mikép győződjék meg mondom, éppen ezen néhány óra lefolyása alatt? Azért kívánatos, hogy a gyermekek mulassanak, játszszzanak, éljenek is, ne csak tanuljanak a népnevelő szemei előtt; kívánatos, hogy minden tanoda némileg képét öltse magára egy-egy meghitt családkörnek, egy-egy családszerű intézetnek. Csak így lehetővé a különben is rövidre szabott, s annyi ellenséges elemtől környezett erkölcsi-nevelési eljárásoktól biztosabb sükert reményleni.

S midőn így fejezem ki ohajtásomat, éppen nem feledkezem meg azon körülményről, melly olly nagy súlylyal bírónak ismertetik közönségesen, arról t. i. hogy a szegényebb sorsú népnek már egy kis munka-bíró gyermekére, házi és gazdasági okoknál fogva, mint segédre szüksége van. Méltánylom ezt, de nem annyira a munkára fordítás szempontjából, — mi egyébiránt a munkásság erényének megalapítására szinte üdvösen hathat, — mint inkább egy magasabb erénynek, a szülők iránti gyermeki ragaszkodás és szeretet kifejlésének érdekében. Olly gyermek bizonyára nagyobb hévvel fog csügni szülőjén vagy annak helyettesén, ha azon érzettől melegítettik, hogy csekély ereje szerint már ő is segít rajta, könnyít terhein. Éppen ezen egymásoni segítés, ezen kézfogás és vállvetés eszméje érdemel különösebb figyelmet, a nép erkölcsi

körében, mint a testvéri felebaráti szeretetnek legszélesebb leggyakorlatibb alapja. De más oldalról sehogy sem tudok megbarátkozni azon gondolattal, hogy holmi mindennapi pepecselés miatt — mert ugyanmi nagyot képes végezni a gyermek? — egy magasabb cél a több oldalról erkölcsi fejtés célja egészen elhanyagoltassék, — vagy tán e mellett a gyermek nehezebb sanyarúbb munkával valóban elcsigáztassék. Oh, ki lehetne olly szívtelen, hogy a gyermeki vidorság ártatlan éveit illy módon elkésértve látván, azt helyeslő ítélettel kísérje? Illy esetekben a községnek, az álladalomnak kellene segéd módokról gondoskodnia, nehogy a különben tán legszebb fejleményekre képes fiatal lelkek ekkép elsanyaríttassanak. Lehetne tán, hogy az egyik cél, s a másik is előmozdítottassék, bizonyos időközöket határozni, mellyek alatt a gyermekek egészen szülőik segítségének szentelhessék gyöngye erőiket, olly időközöket t. i. mikor azoknak illy segedelemre kiválólag szükségök van p. o. aratás, szüret ideje s több efféle.

De nem feledkezem meg azon körülményekről sem, hogy épen a téli időben szokta leginkább elvonni gyermekeit a köznép a tanodától, tehát olly időben, midőn munka-segédre nincs szüksége. — Épen a téli idő volna pedig a legalkalmasb, csendesebb, egyenlőbb szoba-életi folyamánál fogva az erkölcsiségi elméletnek megalapításása; a nyár azután szabad ég alatti sürgölékenyebb életével inkább az erkölcsiségi gyakorlatnak lehetne szentelve. Ez lehetne próbaköve a mennyire megfogamzott tanoknak. S ezt mint nagy fontosságu okfőt különös figyelembe ajánlom. Igen de miért fogják el télnék idején a gyermeket a tanodától? Többnyire azért, mert nincs ruhácskája, melly megvédje az időjárás zordonsága ellen, — vagy nincs miből megadni a fapénzt, vagy azért hogy a tanodához juthatás fenektelen sár által gátoltatik. Mind olly okok, mellyeket az illető községek gondoskodásának el kellene távolítani.

Összefügg a tanosztályok ügyével s annak mintegy kiegészítője

4-szer, a helyzetszerinti előkészítés.

Erről röviden csak azt jegyzem meg: hogy tanulmányilag igen czélszerű lesz az előadásokat, ismeretközlést, és kézi könyveket, mennyire lehetséges, a növendék leendő valószínű életpályához alkalmaztatni. A gazdaság körébe menők számára — tehát mező-gazdászati vidékeken — kitünőbb gond fordíthatnék az e

körü tanulmányok elvei s elemeire, — iparos helységeekben az ipar előnyeinek fejtegetése érdemel különösb figyelmet.*) De erkölcsileg épen itt találunk hatalmas alapot, mellyre a nevelési munkásság lehető sikerét fektethetni. Helyzeti különbözőzés mint általános bélyeg alá foglalhatni nemcsak a vidék és leendő élet-nem, de a népiség szerinti származásnak, a vérnek tekintetét is. Ezt tudva a nevelési munkásságnak különösebben arra is kell irányulnia: hogy főképen azon vétkek és bűnök kifejlődésének gát vet-tessék, mellyekre a nemzedék egyetemesen és egyénileg a népjel-lem feltünőbb gyaroltságai szerint hajlandóbb, vagy mellyekre a választandó élet-nem körében több s hatalmasb csáb és kísértés ki-nálkozik. Mik legyenek ezen figyelmet érdemlő specialitások, mely-lyekre a különösb nevelési vagy is erkölcsoltó gondnak irányulnia kelljen, e munka első részének első és második, némileg harmadik

*) Hogy helyzeti körülmények különbözősége miatt egyik vagy má-sik tantárgy egészen elmaradjon, nem kívánatos, miután az áta-lános képzés főszempont; de hogy egyik inkább háttérbe, másik viszont előtérbe lépjen, ez mulhatatlan. Azon tárgyak tehát, mely-lyek okvetlen s közvetlenül össze függnek a valószínűleg vagy épen bizonyosan bekövetkezendő helyzettel, vagy arra egyenesen céloznak, nagyobb, szélesebb terjedelmet, mások viszont szű-kebbet nyerhetnek; mi eléggé mutatja, hogy ugyanazon egy szer-kezetű vezér-könyv nem illik az összes hazai nép fiatalságának ke-zébe. Tovább fejtven a fenérintett viszonyokat például azt mond-hatni: hogy a földmivelés jelöltjére nézve a természetrajz és ter-mészettanban, földleirat, s történetírásban, mű- és törvénytan-ban egészen más tárgyak, cikkek és pontok igénylenek külön-ösb kiemeltetést, mint a műipar, vagy kereskedés jelöltjére néz-ve és viszont. Egészen más szerkezetű leendő cselédnek menő szá-mára az erkölcs-tan az elvek alkalmazásainak specialitásait tekint-ve, mint például a leendő napszámos vagy kézműves inas számá-ra. Részletes és legrészletesb figyelmeztetések tekintetében külön-böző lesz a műhely szorult levegőjében dolgozandó számára az e-gészségtan szerkezete, mint a szabad égalatti munkás számára. Írás és számvetésben több ügyességi alapot kell adni a leendő kézmű-vesnek mint a napszámosnak, alaktanban amannak szinte többet mint a földmivelőnek, nyelvtanban a cselédnek többet mint akár a földmivelő akár napszámosnak, és így tovább. Egynemű s állandó-an öszhangzó szerkezetű mindnyájokra nézve leginkább csak a val-lástan (ugyan azon vallásuakat értvén) a szent történet, egyenfoku ügyességi fejlettségű még azon fölül az olvasás és éneklés le-hetne.

czikkeinek bővebb fejtegetéseiből eléggé kitetszik, mire tehát ez-
 uttal csak hivatkozni bátorkodom. Így például az oláh köznépnél,
 főkép a tunyaság és pálinkakór, a zsidóköznépnél a tisztatlanság és
 ravasz csalárdság s több efféléknek kiirtását s lehetőleg eleje véte-
 lét czélozandják a gondos népnevelőnek intézkedései.*)

S most már eljutottunk oda hogy szóljunk

5-ször, az elemi tanítókról.

Mert a legüdvösebb eszközök és intézkedések is csak holt
 lelketlen anyag maradnának, ha nem volna, ki beléjük lelket le-
 helne, ki a fenérintett elveket életbe léptesse, s a kívántam szel-
 lemet megtestesítse. Az, kitől mindezen, az álladalom és emberi-
 ség közjávára olly fontos szolgálatokat várjuk, a tanító, a népne-
 velő, — s épen ezért ő személye szerint is sokkal fontosabbnak
 tekintendő, mint a hogy az közönségesen történni szokott. Azon-
 ban nem elég, hogy a tanító a maga állásának jelentősége felől vi-
 lágos, vagy tán épen hiuság-ébresztő öntudattal birjon, hanem
 megkivántatik, hogy azt tetteivel valóban ki is vijja, s megérde-
 melje, s viszont az ekkép kiérdemlett jelentőségét mások is illőleg

*) Tovább folytatván ezt, következőleg fejezem ki gondolatomat: —
 Olly vétkeknek, melyek bizonyos népfaj vagy életfajnak mintegy
 kebeléből fakadnak, kiirtása vagy gátlására nem szabad elégel-
 nünk a vallástant, bibliát és erkölcsant, hanem irtó és gátló esz-
 közöket, sujtó okföket, vagy is, ha szabad magam így kifejez-
 nem, irtókapát, sarlót, ellenmérget, pallost mindünnen, a nép-
 nevelés körébe eső és eshető minden tantágyak és gyakorlatokból
 kell kölcsönöznünk és segédül felhínunk. Minél több oldalról s mi-
 nél nagyobb eréllyel rontunk az ellenségre, az erkölcsi roszt, an-
 nál hamarébb és könnyebben fogjuk azt kipusztíthatni vagy visz-
 szanyomhatni. Így a pálinkakór, bujálkodás ellen nemcsak vallás-
 és erkölcsant fegyvereivel harczolandunk, hanem még különösen
 az egészségtan, az ember- és lélektan, a történet-írás, az oksze-
 rü gazdálkodás köréből vett fegyverekkel is. A babona ellen a ter-
 mészettant, a lopás csalás ellen a büntető törvénytant, a ravaszság
 ellen az emberméltóságot festő lélektan, különösb haszonnal is
 fordíthatjuk. S így önként kitetszik, hogy némelly pontoknak
 például az egészségtan- és természettanban, némellyeknek ismét a
 történetírás- és törvénytánban (s így tovább) sokkal élénkebb s
 meghatóbb színekkel kell festetniök a szeszbalványzó szláv és oláh,
 a csalárd zsidó, a vakmerő daczos magyar irányában, mint kü-
 lönben történnék.

elismerjék. — Ezekre nézve főleg négy dolog szükséges, ugymint: a néptanítók kellő képeztetése, helyes megválasztása, illő becsültetése és jutalmaztatása.

A képeztetést illetőleg szükség van olly intézetekre, hol a leendő néptanítók nemcsak elméletileg, hanem főkép gyakorlatilag is képeztesse. Mert a bár legtökéleteseb elmélet sem adhatja meg a néptanítónak azon forgékonyságot, melyre hivatali föllépésénél mulhatlan szüksége van. E forgottságot, ezen otthonosságot nem lehet eltanulni, s elsajátítani a bár legszebb gyakorlati működésnek csupa szemlélése által: tettleg részt kell venni a magát képezni akarónak a gyakorlatban, s minél többször lép ki a cselekvés tereére, annál inkább magáévá teendi az ohajtott tulajdonokat.

Mostani képezdeinknek egyik fő hiánya abban áll: hogy inkább tanult, mint gyakorlott egyéneket bocsátnak szerte a hazába. Azon kevés kísérlet, melyet egyegy növendék tanító a gyakorlat mezején tesz, csak néhány csepp azon folyamhoz képest, melynek később mintegy lelkéből kell kiözönlennie, s pedig nem is annyira azon oknál fogva, hogy tán nem nyer elég jártasságot a leendő tanító a módszerben, tartom én a kevés kísérletet veszedelmes dolognak, mint inkább kitüzött célomhoz hiven — a tanítói hivatal erkölcsi érdemének csökkenhetése miatt. Igen természetes, hogy a képezdében nem tehetvén elégséges, a teljes gyakorlatot megszerezhető kísérletet, majdan tanítói állomásra menvén folytatja, vagy is inkább megkezdi a valóságos kísérletek sorát, miből igen könnyen következhetik, hogy ezen újabb kísérletekbe egyik másik, senki által meg nem igazított balfogás csuszván be, az megrögzik a tanító módszerében, vagy is inkább modorában. De még mindez inkább csak a tanítás ügyességét csonkítható veszély. — Ellenben az innen származható erkölcsi veszedelem kezdetét ott látom: hogy illy tanító látván, milly könnyűszerüleg löketik a kísérletezés örvényébe, tán az egész népnevelési munka nem fog elötte olly lelkiismeretes dolognak látszani, mely fölött folytonos és ernyedetlen éberséggel örködni legszentebb kötelessége, — s ezen első önkényszerü tapogatódzás után tán soha többé nem eszmélend rendeltetésének nemesebb céljaira, csak sodortatni engedvén magát a szokásos közfolyam áraitól, holott pedig annak irányát, fonalát ereje szerint megváltoztatni egyik szebb teendője volna. — Tanító, kinek kötelessége mindenben jó erkölcsi irányt sürgetni és ajánlani, semmiben a kétes erkölcsiségnek még csak árnyékát sem he-

lyeselni, illy tanító mondom tartozik mindenek fölött a maga állásának erkölcsi becsét érezni és tudni, hogy a gyermekek leendő üdvének egyrésze egyenesen az ő kertészkedő kezeitől függ. Ha ezt nem tudja, nem érzi, akkor úgy is veszve van keze alatt a bimbózásnak indult nemzedék gyümölcsöző jövője; ha pedig tudja és érzi, de egyszersmind szigorú önbírálat után a maga gyakorlati elégtelenségéről meg van győződve, akkor olly elfogult majdnem kétségbeeső módon induland meg pályáján, hogy már e miatt is aránylag kevés üdvöset művelendhet. Ez okból azt kívánnám, hogy a pályára kilépendő tanítók az elméleti éveken felül egy teljes évet csupa gyakorlati foglalkozásban töltsenek, — minek részleteiről azonban tán más alkalommal emlékezendem, — csak így lehetvén remény a tanítói hivatal erkölcsi tekintélyének felvirágzására. — Egyéb, a tanítónál megkívánt testi és lelki tulajdonokról, e helyt nem emlékezem különösebben; csak azon egyet kell hangos szavakkal kiemelnem: hogy a néptanító inkább lehet kevésbé ügyes, gyöngébb tudományu, vékonyabb elmetehetségű, mint gyarló erkölcsű. Épen az ő erényessége azon mulhatlan sajátság, mellynek minden egyebeket túl kell rágyognia, az ő példája levén ama leghathatós emelcső, melly nemcsak a gyermekekre, de azoknak szülőire is indítólag s buzditólag hatni fog.

Ámde a legjobban képzett tanítók közt is lehetnek egyéniségek, kik egyik vagy másik vidékre, bizonyos okoknál fogva, inkább vagy kevesebbé illenek. Azért a helyes megválasztásra olly szerencsés tapintatot ohajtok, melly a tanítói személyesség s a helység közti összhangzásnak titkos kulcsait mindig kitudná találni. Példát mondok rá. Teszem valamely tanítónak — mert külön kedvencz tárgya hihetőleg mindegyiknek van — sajátlagos vonzalma van a gyáripár fejlesztésének ajánlására, s olly vidékre jő, hol gyáriparra sem a nép hajlamai, sem a körülmények minősége szerint távolról sem gondolhatni — vajjon szerencsét csinálend-e a nép között, ha kedvencz tárgyával lép elő, — vagy ő nem érzendí-e nyüzgöttnek magát, ha mindent kellőleg megfontolván, nem léphet elő vele? Ellenben egy másiknak kedvencz foglalkozása a gyümölcsnemesítés, s olly vidékre vetődik, hol ehhez ugyan mitsem értenek de ellenszenv sem uralkodik ellene, sőt némi előleges fogékonyság is mutatkozik, vajjon nem kétszerte kellemes és hatásos lesz-e ennek helyzete? Mert igaz marad az, hogy a tanító

erkölcsi iránya is fogatosb lesz, ha egyik másik kedvenc-tárgyban vagy rokonszenvében a néppel találkozik; ellenben megbénul bármi szép erényi törekvéseinek erélye, ha egynémelly tán egészen ártatlan nádparipája homlokegyenest neki szágúld a nép rögzött ellenszenvének. —

A becsültetés tárgyában igen szép és keletes beszédek lehetnek halhatni gyakran, mik jobbadán mind abban pontosulnak, hogy a tanítónak önmagának kell kivínia a becsültetést, tudománya, magaviselete, hajlékonysága által s többféle. Ez mind igen szép. De hátha minden megkivántató tulajdon — arányos mértékben — megvolna a tanítóban, s a nép valahogy még sem akarná őt úgy becsülni s tisztelni, mint kellene, — hol keressük a hiányt? Én azt hiszem, a pusztá „medice, cura te ipsum“féle tanácsok néha igen kegyetlen tanácsok lehetnek. A becsültetésnek anyaga, — főleg mai fogalmaink szerint — nem csupán bennünk, hanem kívülünk is fekszik. Közre kell tehát munkálnunk mindenek előtt, hogy a néptanítónak valóban szüksége legyen többet tudni, mit a javasolt tanulmányok előadása által eszközöndünk. Ez emelendi némikép tekintélyét a nép előtt, kétségtelenül. Azonban sokat nyereend ennek szemeiben a tanító az által, ha magunk is illő becsüléssel s részint bizodalmas nyájassággal viseltetünk iránta, értem az előljáróságot, s minden egyéb papi, megyei tisztviselői tekintélyeket. Hathatósan emelendi becsültetését az is, ha semmi aljas eljárásokat — a mennyire helybeli körülmények szerint csak lehetséges — nem kötendünk hivatalához, melyeket a nép valósgos szolgálatoknak tekint, — minők például a harangozói, orgonási, ministránsi, vagy tán épen ünnepélyes alkalmaknál inasi (!) szolgálatok. Végre mindezeknél tán többet nyomand a tanító tekintetének szilárdítására ha becsületesen megjutalmazzuk őt fáradozásaiért, s nem hagyjuk mintegy szomszédjának szemétdombján tengődni. Hogy pedig ezen becsültetést minden módon kell elősegítnünk, már onnan is kitetszik, hogy maga a tanítónak becsülése nemcsak a gyermekek, de egyáltalán a község részéről, már egy magasabb fokát képezi a gyakorlati erkölcsiségnek.

S valóban a néptanító jutalmazása nagy figyelmet érdemel. E jutalmazás lehet szellemi és anyagi. Szellemi jutalom, ha a tanítót, érdeme szerint, némelly ritkább kitüntetésekben részesítjük, vagy legalább bizonyos foku kitüntetésekre képesnek nyilváníthatjuk, például közönséges polgári, vagy tán külön tanítói ér-

dempénzekre, diszoklevelekre, egyéb hivatal nyerhetésre meghatározott évi buzgó hivatalkodás után s több efféle. — Az anyagi jutalom illetheti a jelent, vagy jövőt. Igaz, némileg közelebb állítja a nép bizodalmaéhoz a tanítót azon körülmény, ha életmódja (élelem és egyebekben) nem épen kiáltólag vagy fényesen tér el a nép vagyonosbjainak életmódjától, s ezáltal erkölcsi simulás eszközöltetik; de más oldalról még sem tanácsos a sanyarnak martalékul hagyni őt, úgy hogy vagy pusztá kegyelméhez kelljen folyamodnia a jó akaróknak, vagy tán tanítás-érdeki ajándékokat elfogadni akkor, mikor tán jobb volna azokat vissza utasíthatni, — mert ez által egyenesen a nép erkölcsé rontatik. Azért hivataloskodása ideje alatt úgy szeretnék megjutalmaztatni minden tanítót, hogy a helyszerű körülményekhez képest egyszerűen ugyan, de becsületesen élhessen. S ezt nem szeretném termési véletlenre bízni, mi néha csüggedést, néha nyerészkedési vágyat költhetne benne, mi ismét az ő erkölcsiségének, s így közvetve a növendékekének is ártalmára lehetne. Földet legfőlebb kertre valót adnék a tanítónak, hol megpihenhessen, felujulhasson, s növendékeiben is ébreszthesse a kérdészkedést, a munka szeretetét. Egyébiránt meghatározott összegű készpénzben volna az ő jutalma kiadandó, vagy ennek egy része mellékesen ép annyi terményi javadalomban, mennyi házi szükségeinek fődözésére elég lehet, nehogy ekkor is kénytelenüljön a fölöslegből nyerészkedővé, vagy vesztéséges kalmárrá válni. — Hivatalévei lefolyta után pedig az imént említett szellemi vagy inkább erkölcsi jutalom remélhetése mellett olly nyugdíjjal látnám el, a becsületesen fáradozott tanítót, melly megóná őt az inség vagy kegyelem-kenyér keserűségétől.

Végül ide tartozik annak megemlítése: hogy már az alsóbb elemi osztályban is a tanító mellett rendszerint segédet, a felsőbb osztályokban pedig legalább két, ha lehetne három tanítót vélek szükségesnek. Ha mindezek így lesznek, akkor alaposabban remélhetni, hogy tehetségesebb egyének is szenteljék magokat a nehéz, de szép pályára. Hogy pedig tehetség nélküli, mindennapi emberekkel mitsem fordítunk a jelen állapotokon, önkényt értetik.

Ezek után már megemlékezhetem pár szóval

6-or, az elem-tanodai igazgatóságok és felügyelőségekről is.

Nem czélom ezen hivatalok miképeni elosztása és rendezéséről e helyen értekezni, mert bármilly szerkezetűek, akár

egyes személyekben központosulók, akár testületekre, kerületenkint, conventenkint, s így tovább, bízva legyenek azok, az itt szóban forgó dolog érdemére, t. i. a nép erkölcsiségére nézve az igen kevés befolyással lehet. Azonban közelebb érintik a kijelelt tárgyat azon elvek, mik szerint a szerkezetnek meg kell alapulnia, miért is az utóbbiakról röviden ide iktatom véleményemet.

A jó iskolai felügyelőség vagy igazgatóságnak — akár egyes akár testület legyen — főbélye: lelkiismeretesség és buzgóság, tárgyavatottság, részrehajlatlanság, felvilágosultság és méltány. Akármellyike hiányzanék a tulajdonoknak, csak kára következne a tanodának. Maga a tanítási ügy milly lábon állhat ott, hol a felügyelőség nem bír a kívántam jellemmel, magában értetődik, ha csak valamelly tanító, de mi igen ritka eset, saját keble istenétől ihletve, kettőztetett szorgalommal nem üti helyre azt is, mit az előjáróság elmulaszt. Azonban sokkal nagyobb veszély fenyegeti felügyelői hanyagság esetében az erkölcsiséget. Mert ugyan mikép lehessen kívánni a néptől, hogy a tanodai ügy iránt kitünőbb buzgalommal viseltessék, ha látja és tapasztalja, hogy azok sem törődnek vele, kiknek ez sajátlagos feladatuk volna? — S gondolhatni e bujább termékenységgű anyját az erkölcstelenségnek, mint hidegséget, vagy épen megvetést azon ügy irányában, melly a nevelést, azaz, az erényesség terjesztését nagy részben képviseli. Hol egyszer a nevelésnek, a tanodának megvetése foglalta el a kebleket, ott igen könnyen be fog következni az egyháznak, a vallásnak megvetése is. — Azért a felügyelőségi részvétnek, s ellenőrködésnek lelkiismeretes pontossággal, s példás buzgósággal kell bebizonyulnia, s pedig nemcsak titkos csendben, hanem mennyire lehet, ünnepélyes nyilvánossággal: hogy ez által a nép is buzgóságra és tiszteletre serkentessék a tanodai ügy mint olly fontos ügy iránt, mellyre a kitünőbb állásuak is méltónak tartják figyelmet, időt s fáradságot szentelni.

A tárgyavatottság által értem nemcsak az egyes ismeretekbeni jártasságot, hanem azt is, hogy a felügyelő személyek a nevelésnek valódi szentebb céljaiba beavatottak legyenek; hogy egy felől a néptanítót, ha e tekintetben gyöngébb volna, illőleg vezérelhessék és serkenthessék, s ne hogy más felől ha t. i. a tanító mulná őket felül e tekintetben, csökkenjen tekintélyök ő előtt. Mindkét esetre nézve főleg az erkölcsi hatást tartom szemem előtt. Első esetben, ha sem tanító sem felügyelők nem méltatnák kellő

figyelemre az ügy nevelési oldalát, szükségkép csonkulni fogna mindinkább a nevelés érdeke, — második esetben pedig, ha a felügyelőség legalább szintolly magas szempontból nem bírná vagy nem akarná azt tekinteni mint a tanító, az ellenszegülés akaszthatná meg a tanító fáradozásait, vagy ezek legalább az előljáróságnak úgy nevezett vis inertiae-jén fognának előbbutóbb hajótörést szenvedni. Mindkét esetben pedig a nép erkölcsiségének haladására hárulna pótolhatlan veszteség.*)

Harmadik szép erénye a felügyelőségnek az elfogulatlanság és részrehajlatlanság, mellynélfogva nem enged helyet szívében a tanító személye ellen irányzott ellenszenveknek. Mert ha illyek foglalnék el az előljáróság kedélyét, könnyen balra magyarázná a tanítónak legjobb törekedéseit is, mi könnyen elkeserültséget szülhet ennek lelkében, — vagy tán éppen keményebb dorgálásokra s megszegyenítésekre hagyná magát ragadtatni ok nélkül is, mi aztán a tanító tekintélyét hatalmasan alább szállítja a nép, sőt magok a növendékek előtt is. Mindkét eset a nevelés lehető sikere ellen intézett valóságos merénnyül tekintendő. Mert a tanító elkeseredettségében soha sem fogja azon tiszta és zavartalan kedvvel és buzgósággal vezérlni a gyermekek nevelését, mellyel azt különben teendhetné, s ha szinte tova űzi is őt a méltatlan bánásmód, egy nemzedék már mégis sinylené a kezei alatt töltött évek fonák

*) A tárgyavatottságról szólván nem hallgathatok el egy észrevételt a méltányosság érdekében. A népnevelés körében intézendő hatalmak közé számítandók kétségtelenül az országgyűlésre adadni szokott megyei utasítások, a mennyiben ezen utasítások nyomán épülhet fel az újabb czélszerűbb népnevelési alkotmány. S ime, ezen utasítások készítésére nevelési szakemberek vagy éppen nem vagy csak annyiban folynak be, a mennyiben a papság is a nevelés egyik képviselőjeül áll fen. De világiak részéről valódi szakemberek soha sem kérdeztetnek meg a megyében. Ez nincs rendén. Nem mintha a megyei kk. és rr. a népneveléshez éppen nem értenének, de annyi csak kétségbe vonhatlan, hogy nevelési szakember a népnevelés némelly pontjaira s ágaira — főleg elmélet de gyakorlat mezején is — olly felvilágosításokkal szolgálhat, minőket egyéb sokféle és szinte nyomos tárgyakkal elfoglalt tisztviselők vagy birtokosoktól hiába várnánk. A miért is kívánatos, hogy ne csak a már megalapított vagy még megalapítandó népnevelési intézkedések végrehajtása, hanem a miképen történendő megalapítás körül is, a legszorosabb értelemben vett tárgyavatottság emberei egészen ki ne rekesztessenek a részvehetésből. —

befolyását. A nyilvánosan megszegényeiteit, vagy legalább köztudomásra jutott megszegényítés után kevésbé becsült tanítónak szavait s erőködéseit, — ha szinte angyali erények rendjeleivel aggatná is be mellét — semmibe sem veendi a nép, sőt fitymálándja is azokat. S így a czél mindkét esetben veszve van. — Ha csakugyan érdemel helyreigazítást a tanító magaviselete, történjék az kimélettelt, a javíthatlant pedig távolítsa el zaj nélkül a felügyelőség: de holmi aprólékos ármányok, faggatások és szurdalások meg nem férnek a tanodai előjáróság fogalmával. —

Vége a felvilágosultság alatt a felügyelőknek azon tulajdonát értem, mellynélfogva nem ragaszkodnak konokul holmi megkövesült özönviz előtti eszmékhez, hanem az időszellemével haladni akarnak is tudnak is a nemzedékek erkölcsi javára. Ezek szerint nem utasítandnak vissza föltétlenül minden ujitást, minden koreszmét, hanem ha azt kellő vizsgálat után czélszerűnek találják, alkalmazásba is veszik. Ezen felvilágosultsághoz csatlakozik a méltány, melly az újabb eszmét vagy gyakorlati könnyítést akkor sem utasítja vissza föltétlenül, ha az nem valamelly elismert tekintélytől, hanem tán magától a helybeli tanítótól származik; mert meglehet hogy bizonyos vidéki népiségre, vagy épen s legkülönböbben egyegy helység lakóinak kedélyi s erkölcsi állapotára nézve a helybeli néptanító találhat fel valami igen czélszerűt és üdvöset. Ezt tehát fel kell használni, érdemhez képest közzé tenni is, mi által nemcsak hogy közvetlenül javára dolgozunk a nép erkölcsiségnek, hanem közvetve még akkép is, hogy a tanító kedve, buzgalma s nép előtti tekintete emelkedvén ő azontúl még inkább mivelhetendi a nagykörű diszes erény-mezőt.

Mindezeknek koronáját képezi

7-szer: A népnevelést érdeklő törvény.

Távol legyen tőlem itt egy külön törvényjavaslattal föllépni, mit netán más izben szívesen teendek, — de annyit minden esetre bátor vagyok kimondani: mikép a bár legszebb intézkedések is törvény nélkül — főleg a mi köznépünk ellenében — holt malaszt maradandnak. Fenállhatnak a tanodák a leggyönyörűbb tantárgyakkal felékesítve, uralkodhatik bennök a legjobb módszer, a legemberségesb bánásmód, körülülengheti őket a legtisztább emberszerető szellem, lehet buzgó ügyes tanítójok, lelkes és tapintatos előjáróságok: s a nép még sem küldi fel tanodába magzatait. S ezt

mostani körülmények szerint nem is csudálhatni. A tantárgyak? nem érdeklik, mert nem ismeri; a módszer? fogalma sincs róla; a bánásmód? nem bizik benne: mert őt is iskolában agyalták legtöbbet; a szellem? mikép emelkednék ő illy magasra! Szóval, az egész tanoda-nevelési ügy olly tömkeleg a nép lelke előtt, melyet fel nem fog, át nem lát, és mellynek — n e m h i s z. Itt rejlik a fő baj. A nép nagy része eddigi nyomott helyzetének következtében annyira elbutult, elvadult, elbizalmatlankodott, hogy nem képes elhinni, mikép a népneveléssel a z ő j a v a céloztatik, sőt gyakran ellenkezőleg azon szerencsétlen bal hitben sinylődik, hogy mind ezen szorgoskodás — már csak az eddigi rendszer mellett is! — csupán arra való, hogy a szegény emberből még ügyesebb dolgozó gépek idomitassanak a gazdagabbak és nagy urak számára. Oh boldogtalan agy-sötétsége a mult időknek! — A nép tehát nem tanodáztatja gyermekét, s ki lesz játszva a legfenségesb cél. Mi segítsen itt? csak törvény vághatja ketté a veszedelmes csomót. Ha a jövő nemzedéket meg akarjuk menteni és szabad emberhez illő bánás megértésére képessé tenni: a szülőket most a jóra kényszeríteni kell. Itt nincs más mód. Törvény kell tehát, mellynek ereje szerint minden tanképes gyermek tanodába adandó. Csak arra ügyeljünk, hogy ezen törvénynek szelleméből, még kényszerítő módjából is kitűnjék: miszerint az a nevelés érdekében hoztatott.*)

B. Némelly külön észrevételek.

Némelly tárgyakat külön rovatra tartottam fen, hogy rólok annál rövidebben s mégis elég szembetűnően mondhassam el megjegyzéseimet.

Eddigelé szorosan véve az elemi tanodákról, s az azokat illető körülményekről szoltam, nem tekintve azt, hogy vannak némelly tárgyak s intézkedések, mellyek ugyan szinte az elemi rovatba tartoznak, de még is különösb figyelmet érdemelnek. Illyenek a különálló intézetek, s a lánynevelés. Végre nagy fontosságú kérdés a szükséges pénz előkerítése.

Tudjuk, hogy nemcsak a jobb módúak, hanem a szegény-

*) Igazat szólva, a mostani népnevelési rendszer nem igen érdemli meg, hogy kedveért kényszerítő törvény hozassék; — de bizzunk Istenben! tán már csak jobbra fordul valahára.

sorsuak közt is számos árva, vak, siketnéma találkozik, kiknek mind szükségök van legalább elemi nevelésre, de kik, fájdalom, mostoha körülményeiknél fogva abban leggyakrabban nem részesülhetnek.

Oh az emberbarátnak majdnem szive szakad, ha végig nézve e gyönyörű hazán, ezerekre menő illy szerencsétleneket talál, kik majd minden nevelés nélkül nem mondhatom fölnevekednek, hanem inkább fölparlagulnak! Ezeken is telhetőkép segíteni a valódi népnevelés egyik szebb feladata.

Azok kik intézetbe juthatnak, rendszerint a nyolczadik életévben szoktak oda fölvétetni, a hol is aztán az elemieken is keresztül vitetnek egyéb későbbi tanulmányaikat előzőleg. De már ezekre nézve is látunk néhány elhanyagolt, hogy ne mondjam elveszett évet, míg t. i. intézet-képesek lettek. Hát még azok ügye hogyan áll, kik illy intézetekbe soha sem juthatnak!! Pedig illyek száma vajmi tetemes. Mert a fizetni bírók számára csak inkább találkozik hely, de a szegényi alapítványok vajmi csekély számuak. — Tehát csakugyan abban maradjon a dolog, s ezek nevelésére mi se történjék? Nem, ez így nem maradhat! hiszen, ha minden egyéb a legjobb rendben volna is, csupán ezen szegények sorsa is lemosathallan folt az emberiség történetkönyveiben.

Igen is, intézkedni kell, hogy legalább az elemibb tárgyakkal foglalkozó minél több hacsak kisszerű intézetke létesíttessék is, hol ama külön-nemű szerencsétlenek ápolást s nevelést nyerjenek. A mennyiben pedig még sem lehetnének illy intézetké elégségesek, a közönséges elemi tanodák gondjának kell reájok kiterjeszkedni. Ez ugyan szükségessé teszi, hogy az elemi tanítók erre nézve is külön utmutatásban s némi gyakorlati fogásokban részesüljenek, de valóságos intézeti külön képeztetést nem tesz mulhatlanná. És pedig mindez az általános erkölcsiség érdekében van. Mert igen fanyar vigasztalás vagy is inkább önámítás volna az, hogy hiszen épen illy gyámoltalanokon gyakorolhatják az emberek leginkább a részvétet, könyörületet, segíteni készséget s így tovább. Sokszorta gyakrabban gúny, megvetés, elnyomatás, sanyargatás, s mindenféle visszaélésre szolgáltatnak alkalmat illy szegények, s így midőn az erkölcsiség általában romlik, különösen ők a szegény érdeklettek, egyénileg valóban folytonos erkölcsi kinpadra-feszítés gyötrelmeinek vannak kitéve az embertelen szívtelenség ezer alaku feltűnedezéseikor, és majdnem Isten csudájának mond-

ható, ha egyik másiknak kedélye végkép el nem fásul minden jobb iránt, vagy éppen a legélénkebb romlottságnak nem esik martalékul. Oh ne hagyjuk a pusztá véletlenre illy gyermekek neveltetését, öleljük szivünkre az ő gyámoltalan sorsukat! Fogadjuk be őket is az elemi tanoda áldásos körébe, s így tegyünk áldozatot nem csupán az ő személyes, de közvetve az összes erkölcsiség érdekében. Legyen a néptanító valódi atyja az árváknak, igaz barátja a vaknak és siketnémának, ki megtalálja a kulcsot lelkök rejtekéhez.

A néperkölsre hathatós befolyást gyakorolhatnak, más külön álló intézetek is, például, olly gazdaképző intézet, hol az elemi tárgyak mellett legkülönösebben gazdaságban oktattatnak a leendő földmivelők; mesterinas-iskola, hol pályájokhoz képest czélszerű oktatást nyernek a leendő kézműves legények. De mindezek és hasonlóknál főbb tekintetnek kellene lenni arra, hogy az egész oktatásnak szelleme az erkölcsiség fejlesztésére irányuljon, azok szerint miket főnebbi czikkeimben érintettem.

Azonban valamennyi illyes intézetek és tanodáknak, úgy szinte az elemi tanodának is gyökere és alapja a kisdedovó intézet vagy is óvoda.*) — Nincs tárgy melly iránt annyi rokonszenv nyilvánulna ha bár csak szerény módon is, mint a kisdedovás iránt, és még is nincs egy is, mellyet olly kevésbé értenének, főleg hazánkban mint éppen ezt. Némellyek valóságos tanodát, mások csupán játékhelyet látnak az ovodában, s a kellő közép utat csak igen kevesen tudják eltalálni.***) Mellözve most azt, mennyi mindenféle áldásokban részesíti a kisdedeket illy intézet testi s lelki főkép megóvatási tekintetben, e helyen csak azt akarom említeni: mikép az én belátásom szerint az óvointézeteknek a majdani elemi oktatmányokra előkészíteni s az erkölcsiségre fogékonyabbakká tenni a gyermekeket, egyik főbb s legnemesebb feladatuk. S csak is így

*) Ezen elnevezésre nézve a Társalkodó 1847-ki 21 és 22-ik számaiban adtam elő kimerítő véleményemet.

**) Némellyek a kisdedovót oktatónak, mások tanitónak, némellyek éppen csak férfi-dajkának tartják; de kisdedovó-nevelők tartani és czimezni mintegy tartózkodnak. — Azonképen az ovodát nevelő intézetnek elismerni a felsőbb rendelmények szintúgy mint a köznapi vélemény, vonakodnak. Pedig ha van általános nevelés, felsőbb és elemi nevelés, miért ne lehetne legelemibb zsengekoru nevelés is? Sőt van, ezt még az úgy nevezett gyermekszobák, vagy dajkaszobák legzsengőbb nevelése is bizonyítja.

létesíthető a követeltem öszhang és egység a nevelés nagy munkájában, ha már a legalsóbb fokozaton is elvszerűleg s tekintettel a végcélra kezdünk eljárni. De viszont véleményem szerint csak így tulajdonítható ezen intézeteknek egy, a pusztá megovátáson felül emelkedő s összefüggő hatályosságra irányuló hasznosság, ha innen a gyermekek öszhangzatosan czélszerűleg rendezett elemi tanodákba léphetnek át. Szóval csak az észszerű összefüggés és folytonosság hozhat oly és annyi üdvöt, mind az óvodákra, mind az elemdékre (ha szabad úgy neveznem az elemi tanodákat) melyet és mennyit tőlük várni jogosítva vagyunk. Mert a hatodik vagy hetedik életévig folyvást parlagon hagyott gyermeki lelket egyéb szerencsétlen körülmények mellett, annyira elburjánozhatja a majdan valódi romlottságot előidézhető rossz szokások sokasága, hogy elemi tanodákban csak a legnagyobb, s tömérdek idővesztegetést igénylő erőfeszítésnek sikerülhet, vagy néha ennek sem, a sok gyomot kiirtani, — ellenben ha az óvodák a lehető legjobbat művelnék is a gyermek lelkével, különösen kedélyével, mindaz ismét elenyészhetik, megsemmisülhet, ha épen ellenkező elvekből, a nevelési semlegesség szelleméből kiinduló elemi tanodák fogadják majdan be a serdülő növendékeket. Azért ismétlem, folytonosság és öszhang, az egyedül üdvösen nevelhető együttműködés e két tényezője mulhatlanul szükséges az óvó intézeti és elemi tanodai nevelésben. — Ide tartozik annak is megemlítése; hogy óvó intézetileg kellőkép előkészített gyermekek irányában épen nem lesznek tulterhelők vagy létesíthetlenek a felállított tanterv többféle tárgyai, de viszont az is igaz, hogy csak az ekkép előkészített gyermekekkel remélhető a követeltem tárgyakbani sikeres haladás, miután a legelemibb ismereteknek oly gyűjtelékével lép felsőbb osztályba a gyermek, melly a további építést és rendszeresebb fejtegetést könnyűvé, s majdnem játszilag mulattatóvá teszi a már ekkor szükséges komolyabb tárgyalás mellett is.*) Így tehát az ösz-

*) Oktatási szempontból — mert minden józan nevelés oktatással párosul, — leglényegesebb különbség a tanoda és óvoda közt az: hogy az óvoda apró anyagot gyűjtöget a nélkül, hogy tudományos rendszerezésre gondolna; a rendezés és rendszerezés pedig az iskola dolga. Száz meg százféle tárggyal találkozik a kisded a maga bár csak szűkkörű életében, — s e tárgyak mind ismeretlennel előtte! mennyi alkalom milly tágas mező az ismeret-közlésre, az anyagok és alakok elemeinek bonczolgatása s összerakosgatásá-

hang, a folytonosság eszméjének létesítése nemcsak a közvetlen erkölcsi nevelésre, hanem az erkölcsiséget közvetve szinte előmozdító ismeret közlési vagy is tanítási ügyre nézve is igen igen jótékonyan hat.)*

Szólni akarok még ezuttal a leánynevelésről. Hazánkban a leánynevelés nemcsak az alsóbb de a közép osztályoknál is tetemesen el van hanyagolva. Ez nem titok. De titok s pedig igen boldogtalan titok sok elfogultnak lelke előtt az: hogy a köznépi nőnem nevelése, szintolly fontos tényezője az álladalom s emberiség lehető boldogulásának, mint akármeltyik főrangú hölgyé. Erre egy némelly tán fel is kaczag; s pedig nincs különben. Csak arra figyelmeztetem: mikép én a nevelés alatt nem művelést, tanulmányos képezést, hanem örökké csak erkölcsi tökéletesítést értek.

ra! Mikép juthatna itt eszünkbe a csupán szorosan összefüggő alkatok és rendszeres egymásutánok — gyermekre nézve hideg és száraz taglalgatásával sanyargatni a kiseded elméjét, midőn az ő kíváncsisága, öntudatlanul fejledező nemes tudás vágya, mint himes szárnyu pille ide s tova csapong, s mindenütt új virágra, új mézre talál?

*) Helyén lenni vélem itt némellyeket még általánosságban megérinteni. — Hazánkban a kisededová s eddigelé majd kizárólag férfiak által vezéreltetik, holott Németországban gyakran nőszemélyek, Olaszthonban majd kizárólag csak nők vezérlik azt. Nincs kétség benne, hogy az anyai neveléssel sok tekintetben rokon kisededovási nevelést nők is sikeresen és áldás-teljesen intézhetik; sőt kívánatos, hogy e mód hazánkban is — főleg a kisebb helységekre nézve — minélelőbb lábraköpon; miután kétségtelen, hogy egy nevelőnő — aránylag kevesebb szükségei mellett — kevesebb költséggel tarthatná fen magát, mint a néha feleséges ovó-nevelő. De ez ismét szükségessé teszi, hogy ovó-nevelőnőket képző intézet minélelőbb állittassék fel; csakhogy ne német szellem és irányban, mikép a szepességiek tervezik. Ez intézet kiterjedhetne az intézeti dajkák, sőt egyáltalán a dajkák és pesztonkák képezésére, mire bizony kiáltó szükség van hazánkban, mi e munka első részének fejtegetéseiből is alkalmasint kiderül. — Legyen szabad még némelly a kisededová s érdekében közlött dolgozataimra hivatkozni, csupán úgy iránti figyelem gerjesztés szempontjából. Illyenek a kisededovási Nefejejts 2-dik kiadás, 1846. Különféle czikkek az Életképek 1844. II-dik f. év 6-ik sz. B. P. Hiradó 1845. 112; 113; 114; sz. Társalkodó 1846. 34; 70; 77; 1847. 11; 12; 21; 22; 1848. 8; Pesti Divatlap 1847. 18; 50; 51; 1848. 21; és Hetilap 1847. 108; 201; 202; számaiban.

S ezt tán csak nem akarjuk a szegénysorsu némberektől elvitázní. Hiszen ők is anyákká leendnek: s pedig azon nagyszámu tömeg anyjaivá, melly bizonyosan sokat tehet az emberiség ügyének javulására, de még többet s még bizonyosabban ronthat, ha elhanyagoltatik. A legelső nevelés, a csirák első kifejtése az anyák kezében van. Oh neveljünk mindenenk előtt anyákat, de anyákat a szó nemesebb értelmében, neveljünk anyákat a népnek is! — Hogy ezt tehessük, hiven kell ragaszkodnunk a leánynevelésre nézve is a kijelöltem főelvekhez, a vallásos erkölcsiség, az öntökélyesítés és szeretet elveihez, csak azon módosítással, hogy itt a részletes alkalmazásban egyre több, másra kevesebb figyelmet kell fordítunk. Így például a vallásos buzgalmat lehetőleg még jobban s több gyöngédség kíséretében kell kifejteni a nő szívében, mint a férfiban, mert ő vezérelheti e tekintetben az egész háznép szellemét. Az öntökélyesítést inkább kedélyi alapon az erényművelésre, mint az értelmiség fejlesztésére irányzandjuk; miért is a tantárgyak sorából mind azokat, mellyektől távolabb esik a közvetett erkölcsnemesítő erő, minők például az írás, embertan,*) nyelvtan, műtan, törvénytán elemei, vagy egészen kihagyhatni vagy a fiugyermekek tanulmányaihoz képest még egyszerűbb s gyakorlatibb módon adhatni elő. Az általános emberszeretet mellett azonban a honszeretet kifejlését szinte élénken elő kell segítnünk, s azért némelly noha csak közvetve idevonatkozó ismeretek elemeit, minők földleírás és történeti vázlatok, a nőnem sem nélkülözheti egészen. — De legkülönösebb gond fordítandó a háziasság, házi munkásság és egyszerűség fejtésére és ápolására, mert ez azon legfőbb tengely, melly körül a nőszemély rendeltetése forog. Ennek sikeres előmozdítására különösb és szorosan vett nevelési eljárás kívántatik, s pedig olyan, melly ne csak szavakban, utmutatásokban, hanem gyakorlati példákban és életszerű alkalmazásokban álljon. Ez okból a nagyobbacska leánykákra nézve — ide tudva még némelly csak a fehérnépet illető kézmunkai ügyességeket is — igen üdvös volna, ha a fiukkal együtt töltött ovóintézeti és alsó elemdei évek után bekövetkezni kellő elkülönítés alkalmával egy férfitanító is-

*) Itt az embertannak egyik részét — a testtant — értvén különösebben, nem pedig a lélektant is, mellynek elemeit a nőnemnek sem szabad nélkülöznie, ha emberi méltóságát illően felfogni akarja. —

meretközlési fáradozásai mellett egy nőnek nevelési gondja öröködnék s vezérelné a fejledező külön leányi erényeket, és megszo-
kásokat, csak így reménylhetvén a köznevelési épületben a teljes
alaposságot, összhangot, és aránylatot. Azon észrevétel, hogy a
leányok úgy is legtöbbször anyjok kezén vannak, s így megta-
nulják ezektől s megszokják mellettök a nőszemélyt kiválólag illető
tulajdonokat, — ezen észrevétel mondom, ki nem elégítő. Mert
mindenek fölött azt feltételezi, hogy magoknak a mostani anyák-
nak kell azon erényekkel birniok, mellyekkel a nőnépet ékeskedve
láttni szeretnők, mi azonban fájdalom, nagy részénél épen nincs
úgy; s ha tehát azon föltevés, miszerint a leányok a tanodai ta-
nítottatás mellett anyjaik oldalán eléggé neveltethetnek, egy pár
nemzedék letünendése után netalán igaz lehetne is, de épen most
teljességgel nem az; s ha szinte ezen pár nemzedéki korszak mul-
tával fölöslegessé válhatnék is, — mit nem hiszek, — a tanodák-
ban külön női felügyelet, — jelenleg mindazáltal azt mellőzni any-
nyi volna, mint erőnek erejével azt akarni, hogy a jövő nő —
nemzedék ne legyen jobb a mostaninál; mert hiszen számtalan oly
gyarlósággal bir az alsóbb rendű fehérség, mellyektől leányaikat
minden áron meg kellene mentenünk. E megmentést nem bízhatni
most magokra az anyákra, mert melly erénynyel valaki nem bir,
azt mással nem közölheti. — S ezek szerint a leánynevelésre for-
dítandó különösebb gond méltán megérdemli az ország komolyabb
figyelmét. —

Sok mindenfélét ajánlottam már ez értekezés folytán, s lesz
ki kedvetlenül elfordul mindezekről, mert hiszen úgy is csak jám-
bor ohajtás maradhat az egész, miután minderre pénz s pedig sok
pénz kell! — Igaz pénz nélkül nem is gondolható egy jól rendezett
népnevelés létesítése. De hogyan? olly annyira elkedvetlenithet-
ne valakit ezen igazságnak érzése, hogy az egész ügyet okvetle-
nül kárhozatra szánja? Hogyan? mulatságra, pompára, fényke-
désre sőt vesztegetésre, lélekvásárlás és fertelemre, ocsmányság-
ra és bünre van pénz? — de arra nincs, hogy embert neveljünk,
hogy népet neveljünk, hogy boldogságot vegyünk rajta egy egész
hazának, becsületet, diszt az emberiségnek! Oh gyáva szelleme az
elkorcsosulásnak, oh szörnyű kérlelhetlen fátuma a nemzeti ön-
gyilkolásnak! De nem, nem! ocsúdjunk fel, tegyünk, fáradjunk,
áldozzunk és — fizessünk, különben nagyon is megérdemeljük
a végenyészet átkát, melly már is fenyeget, s ha majd elnyelen-

dett bennünket a semmisülés örvénye, a száanalomnak egy könnyűjét sem hullatandják sírunkra a világ nemzetei, — mert hiszen embertől tagadtuk meg a lélekápoló fillért, midőn kutya hizlálásra bőkezűen pazarlánk, — embernevelési célra fukarkodunk a garassal, míg egy kártyára aranyokat tevénk, s egy egy syrénnek tölt erszényeket dobánk jutalmul! — Sötét e szín, kemény e szó? Meglehet. De éjjelt még senki sem feste arany-sugárral, — s a maglaszickláról az aczél kopja is vissza pattan. — Vagy tán csak költői ábránd, rajongó képzelődés műve e beszéd? Vajha úgy volna! Czáfoltatok meg, ám ne szavakkal hanem tettekkel, czáfoltatok és szívesen lesznek állításom vértanúja! De eddig az illy czáfolás lehetőségének igen kevés vagy semmi jelei nem mutatkoznak. — Még van idő, noha nem sok; siessünk és cselekedjünk. Muld felül tenmagadat nagylelkűség- és bőkezűségben, oh nemzetem! áldozz, ne csak akaratot, de erőt és pénzt is, s mentve lesz néped, mentve vele tenmagad.

S most már azt várja a nyájas olvasó, hogy kimutassam azon forrásokat, melyekből a népnevelés alkotmányára szükséges pénz merithető. Ezt tenni nem fogom ezúttal. E munka célja csak azt megmutatni: mimódon lehetne több és jobb erkölcsiséget a nép szívébe önteni; e módokat belátásom szerint kijelöltem. De azoknak létesítésére pénz kell; ha tehát a módok elfogadhatók, el kell fogadni azon igazságot is, hogy pénzt reá nem ajánlva magát a czélt lehetlenítjük. A józan ész az igazság előtt mindig meghódol. A dolog erkölcsiségi oldalát tekintve itt csak azért kellett szót emelnem, hogy megmutassam: mikép a népnevelés mellett nem csak szónokolni, hanem arra pénzt is áldozni valóságos erkölcsi kötély. S hitem szerint a legundorítóbb pulyaság volna akkor mikor a köznépet erkölcsösebbé vagy is inkább erényesebbé tenni kívánjuk, azon erkölcstelenségen kezdeni a munkát: hogy a követeltük erényesebbé lehetést minden módon gátoljuk, vagy is a sürgetett változást egyenesen lehetlenítsük.

Mi módon fog tehát előteremtetni a népnevelésre szükséges pénzerő, az a törvényhozás bölcseségétől függend. Csak azon egyre kívánnám figyelmeztetni a törvényhozókat — ismét az erkölcsiség érdekében: hogy midőn a népnevelést a néperény terjedésének szempontjából rendezi, ne adjon alkalmat épen az ezt lehetővé tevő pénznek előkerítésével újabb erkölcstelenség fejlődésére. Van két szélsőség, melly közt középútat tartani igenüd-

vös. Ha egészen magának a népnek nyakára rójuk a terhet — föltéve, hogy azt anyagilag megbírná, bizonyos neme a keserűségnek foglalandja el kedélyét, látván, hogy midőn lelkileg akarunk rajta segíteni, anyagi jóllétének szívébe verünk tört, egy olly adóztatás által, melly tán végkép kiszijja véré; s ez elkiserültségében mire lesz képes az uj terv szerint még nem nevelt, tehát józan értelmiségre s belátásra még nem emelkedett, most élő köztömeg, azt a jó isten tudja. Ha pedig mindent a népért akarnánk tenni magunk, minden népnevelési terhet utósó fillérig viselni magának a népnek legkisebb hozzájárulása nélkül, — akkor részint nem fogja eléggé méltatni a nevelés becsét, mellyhez egészen ingyen jut s így erkölcsileg már csak azért sem találand az olly fogékony földre keblében, minőt óhajtunk, — részint hozzászoktatjuk azon eszméhez, hogy jótéteményt, főleg szellemit, minden saját fáradozása nélkül is nyerhet és követelhet, s ekkép magunk adnánk ujabb alakot a tétlenségnek, és sült galambot leső szájtátiságnak. Mindkét szélsőségtől tehát ovakodni kell. — Végre az igen éles rögtöni változás is ártalmára lehetne a nép erkölcsiségének, mire már egyhelyen czéloztam; mert ha a nép mintegy villámcsapással ki-sodortatva látná magát megszokott eszméinek köréből, jelen, nagyrészen babonára s egyebekre hajló értelmi korlátoltságánál fogva jót nem jósolhatván helyzete tekintetében, tudja Isten mi szélsőségekre ragadtatnék. — Azért az ujon rendezendő népnevelésnek egész terjedelem szerinti alkalmazása, mint szinte már érintém, csak a még születendő nemzedéket illetheti; a már élő s lassankint köznevelés keze alá serdülő gyermekekre nézve némelly lényegesb s már is mulhatlan módosításokkal vagy is előkészítő részletekkel kellvén beérni. — Ezt így gondolom. Ha például 1847-ben hozatnék meg a népnevelést rendező törvény, csak az ezen évben születettek nézve lehetne reményleni, hogy majdan 1854-ben tehát 7 éves korukban lépendnek a már akkor teljes erejében fenálló elem-tanodai rendszerbe. Azok, kik még 1854 előtt bármikor töltendik be a hetedik évet, az egész rendszer csak egyéb lényegesb szinte évről évre gyarapodó és szaporodó részleteinek jótékonyágát élvezhetnék. Már ebből is eléggé kitűnik, hogy nem lehet elég korán ama boldog törvényt megalkotni, mert hiszen ugy is egy emberkor ötödrésze még ki volna zárva annak teljes és közterjedelmű áldásából.

S itt visszatérek pár szóval a pénzalap előteremtetésére.

Említém, mikép sem egyedül a népre, sem egyedül a felsőbb osztályokra nem üdvös a népnevelés pénzbeli terhét hárítani. Ebből egyenesen következik: hogy tehát mindnyájunknak kell e terhekben részt venni. Igen, nevelés ügyi adó, ez legyen az első közös adó, melyben mindnyájunk kézfogása találkozzék! Ennél nemesebb, szentebb adót el nem vállalhatunk!*)

De nemcsak a tanoda általi népnevelés létesítéséhez kell közerővel járulnunk hanem magát a nevelési munkát is közegyetértéssel összehangzatos együttmunkálással kell létesítnünk azon elvem szerint; hogy mindnyájának kell mindnyájunk által neveltetni. Így lesz életbe léptetve az együttmunkálás szép eszméje, ha lesz összehangzat az elemi tanodák külön osztályai közt, miről már szólottam, s továbbá összehangzat az összes tanoda és az élet közt, miről a következő cikkben szólandok.

Harmadik Cikkely.

A czélszerűbb népnevelésre szükséges módok és eszközök tanodákon kívül.

A. Tanodáztatás ideje alatt.

A tanoda maga, bár mi czélszerűen rendezett legyen is, nem elégséges a nevelés szilárd megalapítására: okvetlenül kell az életet is az embernevelés egyik hathatós tényezőjeül ismernünk, az életet az ő sokszerű körülményei- befolyásai- viszonyai- és eseményeivel. Az életet itt czélomhozképest két fő korszakra osztom, ugymint: a növendék és az önálló korszakra, vagy is más szóval: az élet már akkor is gyakorol módosító befolyást, mikor az ember még növendék, vagyis a tanodáztatás ideje alatt, — s

*) S ez lehet ime a legnemesebb indokolás arra, hogy a jelen országgyűlés irányzatai szerint, az országpénztárhoz a nép is járuljon. Ha a nemesség a házi adóban is részt vesz, de a nép meg az országos pénztárban is részt veend, méltóbb kiegyenlítési pontot alig találhatunk. Mert hátha a házi-adóban nem érzend annyi könnyebbülést a nép, mint a mennyi új teher az országos pénztár által háruland vállára? hol lesz a kibékítő szellem megtestesülése? Vagy ha szinte a két szám-adat teljesen ellensúlyozná is egymást, mért ne adnánk a népnek is valami hasznot fizetése nyomán, a remélhető, közvetett áldáson kívül? Nyerjen ő is közvetlenül, s e nyereség legyen neveltetése! —

gyakorol még hatalmasabbat akkor, midőn már kilépett a növendékekből, tehát a tanodáztatás ideje után. — Ehhez képest tekintjük, hacsak futólag is, mik azon tanodán kívüli tárgyak, vagy eszközök, melyek a gyermekekre hatással vannak még a tanévek folyama alatt.

Első és leghatalmasabb tényező e tekintetben a szülői ház és a családi kör. Az eddig elsoroltak szerint bőven tudjuk: mikép a köznépnel csak igen ritka és igen csekélyszerű azon jó befolyás, melyet az othoni viszonyok és érintkezések a gyermek erkölcsére gyakorolnak. A családi körülmények legtöbbszörre egyik vagy másik tekintetben mételesen hatnak a gyermek lelkére. Illy balság a tanodai, bár legüdvösbb hatást tetemesen csökkentheti, vagy éppen megsemmisítheti. Szent kötelesség tehát, ha egészen hiában dolgozni nem akarunk, mennyire lehetséges, a szülői ház erkölcsére is hatni. Ezt úgy vélném eszközölhetők ha az alább előadandókon kívül, mik a szülők, vagy is összes nép általános erkölcsibb képezésére czéloznak, legközvetlenebbül a tanítóval hozatnának barátságos érintkezésbe a szülők, hogy ennek alkalmá legyen néha nevelésügyi beszélgetéseket is folyamatba hozni, melyek közben a maga képzettsége szerint az uralkodó balfogásokat és tévedéseket megigazíthassa. Sőt külön e czélra rendezett fejtegetéseket vagy könnyen érthető felolvasásokat is intézhetne a néphez a tanító, főkép téli vasárnapok délutánjain, mitől mindenestre némi hatás remélhető; mert ha csak tized részét követnék is a közrendű szülők az elősorolandó üdvös oktatmányoknak, már is a mostani eljárást tekintve tetemes haszon hárulna a nevelési közügyre.

Második szinte hatalmas eszköz az egyház és isteni szolgálat, főleg nagyobbacska gyermekekre nézve. Nem lehet tagadni, hogy az isteni szolgálat egyáltalán s különösen a szent tanítások és beszédek már most is egyikét képezik a legéletbevágóbb nevelési eszközöknek; de még nagyobb sikert eszközölhetnének, ha kevésbé tapadna rájuk a gépszerű megszokottság színe. Itt is összhangzat egyház és tanoda közt volna kívánatos, hogy t. i. a tanoda öntudatra ébresztené a növendéket az iránt, mikép az egyház egy részt gyakorlati, más részt bővebben magyarázó szent helye ama vallásos tetteknek és igazságoknak, mikről a tanoda elméletileg s rövidebben értekezik. De minthogy a vallás legnemesebb eszköz az erkölcs létrehozására, különösen a szent szónoklatok azok, mik viszont öntudatos és vallástani igazságok alakjába öntött

elvekre fektetett erkölcsi jószágot sürgetnek ott, a hol a tanoda csak parancsokat, szabályokat közlött. S ez mind igen helyes. Csak azon egy észrevételem van, hogy — mikép a bibliáról szoltomban említém, — valamint ez, úgy rendszerint az egyházi beszédek is felnöttek, de nem gyermekek számára valók. Azért mindenek előtt nem tartom czélszerűnek a gyermekeket, főkép a kisebbeket óra hosszant oda erőszakolni olly beszéd hallgatására, miből legfőlebb csak szavakat, de összefüggést, czélzást, szellemet, semmikép sem érthetnek; hanem e helyett inkább azt javaslom: hogy gyermekek számára külön beszédek, külön magyarázatok tartassanak, mik minden tekintetben az ő felfogási köréhez mérve legyenek. Csak így hihetem, hogy a tanoda az egyháznak, s viszont hathatós gyámolóvá legyen, különben egyik a másiknak akár száraz gépiessége, akár sanyargató untatósága által csak akadályává lehetne. — Valamint minden nemesebb tulajdont s erkölcsi jót, úgy a vallásos szertartások gyakorlatát is minél többszöri ismétlés által lehet és kell megszokni, és mintegy belétanulás által megkedvelni; azonban a „minél többször“-re nézve mégis bizonyos mértéket kell tudni tartani, mert a túltelítés valamint az anyagiakban, úgy a szellemiek- és erkölcsiekben is veszedelmes lehet. Krisztus ama szent oktatmányát: hogy mindig kell imádkozni, semmi józan ember nem értendi úgy: hogy folytonosan és szakadatlanul nap-estig, egész éven, egész életen át szájbeli imádkozással kell foglalkozni, mert ez által sem Istent nem tisztelnénk kellőleg, sem magunkon nem javitnánk, sem felebarátunkkal jót nem tennénk, hanem kétségtelenül inkább az az értelme ama nagyszerű mondatnak, hogy tetteink öszhangban szájbeli imáink- és vallomásainkkal, épen ezáltal mintegy folytonos imává magasztosuljanak. Épen így meg kell győződve lennünk arról, hogy a gyermek ollyszerű ajlatoskodása, melly a kényszerűség korlátai közt szellem-éberség, eszmélet és öntudat nélkül menne véghez, nem lehet egyéb külsőségnél, melly alatt sem a maga erkölcsi tökélesüléséről nem elmélkedik, sem a másokkali jóltevés eszméjétől nem tüzeltetik. Ha tehát ebben gyakorolják, erre szoktatják, bizonyosan meg is szokandja, s hihetőleg könnyebben, mint az eszméletes és öntudatos vallásosságot. De haszna mi lesz? Így csak képmutatókat, különböző embereket, vagy oktalán gépeket nevelünk, mik által a valóságos szent birodalma épen nem gyarapul. Ismétlem tehát: az egyházi oktatásokat úgy kell intéznünk, hogy az észszerű tanodai

rendszer által czéltott erkölcsiségnek valóságos támaszai és szilárdítói, magasztosítói és megszentesítói legyenek.*)

Nagyon hat a még tanodába járó gyermek lelkületére a községiszellem és példa is. Kétséget nem szenved, hogy az emberek életviszonyai, főkép kisebb községeknél, hol minden ember ismeri egymást, nagy mértékben magokra vonják a gondolkozni indult gyermek figyelmét. Ha például az egész helység lótolvajokból áll, vagy igen sok részeges ember találkozik, ha örökös czivódásban és veszekedésben élnek a felekezetek, vagy igen gyakoriak a korcsmai vérengző verekedések, s több efféle, bizonyosan ragad valami ezekből a legjobb tanítmányok daczára is a növendékek lelkére, s illy körülmények közt teljes sikerét várni tanoda-nevelési fáradozásinknak balgaság volna. Mivel pedig a már meglevő rosszak miatt a jövő nemzedékek erkölcsiségét könnyelműleg nem kockáztathatjuk, szükségképp arról kell gondoskodni, hogy valamely helyen vagy vidéken divatozó durvább, botrányosabb vétkek legalább némileg, de mindenesetre erélyesen gátoltassanak, és ritkíttassanak. Ennek miképeni létesítése nem nevelési értekezésbe, hanem fenytéktanba tartoznék, s az illető hatóságok körének feladata. De azt mindenesetre tartsuk szem előtt, hogy csak úgy nevelünk hatályosan, ha a nevelendőket környező példákra nézve is inkább az elejét vevő, mint megtorló fenyték elveit követjük: mert sokkal tisztább, bűn mocsoktól érintetlenebb marad a növendék lelke, ha gonoszságot nem is lát, mint hogy ha az elkövetett büntettért lakolni látja a bűnöst. A roszból mindig ragad valami szurkos maradvány a kedélyhez, mit a félelmités és rettegítés bár mi lúgos szappanvíze sem moshat le egészen.

Az említettekkel hatásban némileg rokon az előljárók és felsőbb osztályuak jelleme. — Azon elv: gyermeknek világa a szülői ház, tanoda, és társai köre, — leginkább kis gyermekre alkalmazható. A kissé idősebb növendékeket körülfogja az

*) Jól tudom, hogy külön vallási tanítás, — délutánonként vasárnapon — most is tartatik a fiatalság számára, de nem mindegy. Már ez elég arra, hogy általánosnak vagy is közönségesnek lenni kívánjam azt, a mi nem általános. De ott is, hol illy tanítás tartatik, nem mindig olyan az, minőnek lenni kellene. Száraz Káté magyarázással el nem érjük az ohajtott czélt. A magyarázónak nemcsak értelemhez és hithez, hanem kiválólag szív- és kedélyhez is — mellynek ölen a hit leginkább felvirulhat, — kell szólni tudnia.

élet a maga bajai s reményeivel. S ez főkép a szegény sorsu gyermekről áll. Az ő, bár még gyenge erejét is igényli, — legalább bizonyos időszakokban, — a munka, vagy talán már egészen a munkabeli foglalkozás mezejére lépett, s még csak a vasárnapi vagy mesterinas-tanoda tartja őt némi gyenge szálakkal oda kötve a növendék sorsához. Ha ezen viszonyaiban azt tapasztalja, hogy távolabbi vagy közelebbi előjárósága — legyen az például földesuraság, gazdatiszt, bíró, kisbíró, hajdu vagy mester, gyárnok, pallér, legény, vagy bárki, — durván, embertelenül, igazságtalanul bánik vele, szülőivel vagy a hozzá hasonlókkal; — és ha látja vagy hallja, mikép a közép vagy felsőbb osztályiak, a gazdagabbak, vagyonosabbak, szóval azok, kiket ő urakul czimez, szívtelenek, gögösek, dölyfösek a szegény irányában, mikép megvetés, lenézés és háttérbe szorítás bélyegzi minden szavokat, szavok minden hangját, hangjok minden lehetét, és tetteik minden célzását; — és ha látja s tapasztalja, ezen ugy nevezett jobb módúak, műveltebb osztályiak, mint törnek egymás ellen, mint üldözik, rontják, csalják egymást, s más oldalról mint ármánykodnak, mint öltöztetik selyemköntösbe a bünt, mint mázolnak gunyképet az erény oszlopára; — ha mindezt látja, hallja, tapasztalja: milly tisztelet, milly utánpótlási vágy gyökereznek meg keblében az élet viszonyai s érintkezései iránt? hol lelje fel azon eszményképet valósítva, vagy csak némileg megközelítve, melyet tanítója s papja olly lelkesült és buzditó szavakban rajzolgat előtte mind untalan? S ha nem leli fel sehol az élőknek mondott erény valódi eleven példányképeit, nem kell-e vissza roskadnia a mindennapi aljasságok fertőibe neki is, nem kell-e kétkednie az olly szépen hangzó szavakban, miket nemcsak szépeknek de igazaknak is hitt ekkorig? S ha egyszer kételkedik, vége akkor minden erényi emelkedésnek; hasztalan minden oktatás minden buzditás. Nincs szörnyebb gyilkoló kigyója az erényesség fejlődésének, mint illy kiáltó ellentét a tanító szava s az élet zaja közt. Azért egyfelől a tanítónak egyik lelkiismeretes kötelessége, mennyire csak tőle függ, távol tartani növendékeit illy ragályos érintkezéstől, más felől pedig kötelessége minden jóra való honpolgárnak, de főleg azoknak, kik akárminemű felsőbbséget gyakorolnak a nép gyermekei fölött telhetőkép őrizkedni gyarlóságaiknak az ártatlan gyermeki lélek előtt botrányossá válható kipánnyvázásától.

Egyet még el nem hallgathatok, mi a tanodáztatás ideje alatt

részint magában a tanodában, részint azon kívül is nagy súlyt gyakorol a növendék lelkére, — s ez az olvasó könyvek ügye. Olvasó könyvből a gyermek nemcsak ismeretet, hanem erkölcsi irányzatot is, s nemcsak tanítója közvetlen vezetése mellett, hanem magára hagyatva otthon, s társai körében is szokott meritni. S ez az oka, mért kell vagy legalább — kellene az illy könyveknek a lehető legnagyobb gonddal kidolgozva lenniök. Mellőzve most minden egyéb részleteket, csupán erkölcsi szellemre vonatkozólag kérдем: valljon nem kötelesség-e ha t. i. komoly szándokunk czélt érni, — olly módon adni elő az erényt, olly köntösbe öltöztetni az erényes tetteket, miknél fogva viszhangra találjon a zsenge kebelben, mi vágyat ébresszen benne legott illy s hasonló erkölcsi fokra emelkedhetni?

Vagy mulhatlanul szükséges-e ama száraz szigorú, mondhatnám sanyaruan kemény és visszataszító hang és módor, mellyen illy könyveket gyakran szerkesztve látunk? Ne feledjük: gyermekről van szó. Ugyanazon mód és hang felnőttekre nézve alkalmasint teljes hatásu lehetne. De gyermek irányában nem az. Vagy nem lehet-e az erényt máskép gondolni, mint szerzetes kámzsával, nagybőjti sápadt arczczal, vagy épen a carthausi memento mori-jával? Én azt hiszem: hogy igen; annál is inkább, minthogy angyalokat deli alakban fest a művészet, s ez ellen a legszigorubb vallás elvnek sincs kifogása. Tehát angyalalakban, isten trónja s az emberiség örökfényű csillaga felé lebegő szárnyakkal rajzoljuk gyermekeknek az erényt, s ne sötét ránczos homlokkal, melly nagy rokonszenvet aligha költ az ő játszi gyöngéd lelkében. De figyeljünk arra is, mikép az angyali szárnycsattogás kirekeszti a nehézséget és unalmasságot is. Ugyde mit várhatunk például olly olvasó könyvtől, melly csupa komoly tudományos czikkekkal tömve; melly a tanodát is olly hosszasan és mély szárazon írja le, hogy felébe is belefárad a gyermek; melly ugy szólván semmi kedélyes iránnyal és tartalommal nem bír? S pedig vannak illy olvasó könyvek. Valljon az-e a cél, hogy illyes olvasó könyvek lapozgatásával nem mondom tiszteletes, de borzasztó fogalmakat nyujtsunk a gyermeknek a tudományosságról? azt akarjuk-e vele így mindjárt a küszöbön éreztetni: milly szörnyű nehéz és kedvetlen dolog az a tanulás? arra célzunk-e, hogy ekkép visszafjedjen a tanulástól a gyermekek nagyobb része; s könnyű szerén ritkítsuk ezen meglehet igen mesterséges, de az emberiség érdekében mindenesetre

kegyetlen fogással a különben tán tudományos pályára vágyakodóknak sorait? Ha ez a cél, úgy az tökéletesen remekül el van érve. De én ezt nem hiszem, hinni nem akarom, hiszen ez valóságos guny volna, melyet a kajánság szelleme kaczagna a nevelés szent nemtőjének szemébe! — De bármint legyen a multra nézve, legyünk hajlandók feledni a hiányokat. De a jövő nemzedék érdekében — miután az olvasó könyvek olly nagy hatásuak tanodán kívül is — szilárdul és hangosan kell követelnünk: hogy olly olvasó könyvek adassanak az ifjuság kezébe, melyeket az összes tanszerkezet emberséges és nemes, de egyszersmind nyájas és buzdító szelleme lengjen át, ollyakat, melyeken a józan ész, erényesség és kedélybensőség frigypecsétje diszelgjen.

B. Tanodáztatás ideje után.

Eddig a tanoda kalauzolta, hacsak mellékesen is. a serdülő nemzedéket. Tekintsük már most annak helyzetét, miután kilépett az élet nyílt mezejére, a teljes önállóság korszakába. Milly változás! — Eddig részint szülő, részint tanító szólt hozzá, eleven törvénykönyv gyanánt: most már az öntörvényhozás alkotandja a legfőbb erkölcsi törvény alapjain a részletes szabályokat egyes esetekre. Eddig volt majd e, majd ama körülmény, melly őt kötelesegeire, s a közerkölcsiségre figyelmeztette: ezentul már csak az birand intő hatállyal erényére nézve, mit saját szive érczlapjaira vésett. S pedig mennyi ellenséges elem, mint megannyi pusztító zuhany ömlik reá mindjárt a nyílt élet küszöbén, azt láttuk már az első rész végszakaszaiban, s egyebütt is e munka folyamában. Mintha csak esküdt ellensége volna a szegénynek ezen élet minden érintkezése, olly kaján ellenség, melly úgy látszik, türni sem akarja, hogy a nép erényes, jó legyen. Ez nagy tusa, s annál veszedelmesb, minél gyarlóbb az emberben az ellenállhatási erő. Könnyitnünk kell tehát e tusán, vagyis inkább gyámolítani az e tusábani győzedelmet, mi legczélszerűbben úgy fog történni, ha minél kevesebb ostromló elemmel környezzük a népet, az az a lehető ostromgépeket minél inkább eltávolítjuk, s egyszersmind módokat nyújtunk, melyek szilárdítsák — a tanodákban nyert fegyvereken kívül még — az egyénnek ellenszegülési erejét. Különben, ha bukkik, nem ő lesz annyira oka, mint mi, kik mindezen jótékony eszközökkel őt megajándékozni elmulasztók, holott az hatalmunkban állott. Ovakodjunk az emberiség szentségén elkövetendő ezen áru-

lástól, mert súlyosan terhelendi lelkünket a világítélet bírószeke előtt! —

Az eszközök, melyek e célra kínálkoznak, igen jelentékenyek; némelyeik szinte nagyszerűeknek mondhatók. De ez vissza ne rettentse a jobb lelkűeket, a nemesb keblűeket az eddig, fájdalom, elég embertelenül megtagadott adományok és áldozatoktól, — vissza ne rettentse mondom őket, mert a cél még nagyobbserű: egy ország összes nemzetének erkölcsi emelkedése.

Első helyen és mindenek fölött az emberi méltóság érzetét kell említnem. Ha a népet erre fölemelni sikerül, ez egy maga megovandja őt számtalan aljasságtól, s korcsosító lépéstől. Érezni, hogy mindnyájan emberek vagyunk, hogy valamennyünkbe van lehelve az isteni szikra, melyet önlealacsonyítás által meggyalázni tilos; érezni és tudni, hogy az emberi lélek, bármilly köntössel fődött testben lakjék is, jogosítva és képesítve van ugyanazon magasztos szent erényre; és tudni, hogy bárkinek egyéni erénye ellen harczot támasztani valóságos merény Isten véghetlen jósága ellen; mindezt érezni és tudni isteni dolog. S csak ha mindezt élénken s elevenen érzi és tudja az ember, csak akkor nem fog könnyelműleg lebecsátkozni ama mélységbe, hova az érzéki csáb māmora integet, vagy hol a durvább bűnök zord rémei tivornyáznak.

De lehet-e illy nemes önérzet, illy szent önbecsülés, illy méltóságos öntudat ébredését és megszilárdulását remélni ott, hol minden viszony eltiprásra, eltörpítésre irányul? A rabot, kibben az elkövetett büntény még némi alapját hagyá meg az emberibb szelidségnek, teljesen érzéketlen gonosztevővé a láncz szégyenítő sulya teendi. Mit egyéni tévedése elkezdett, azt a köznek szivtelensége bevégzi — gyógyíthatlan fekélyt, — rögzött bűnöst dob az emberi társaság közé. — Hol egyéni merény csak szikra után kapkodott, ott egy egész világ bűne, — a közkegyetlenség — lángkévéket szór, óriási üszköket hány az emberiség szebb érzelmei templomának felgyujtása- s írgalmatlan megsemmisítésére. A közvélemény, midőn érdem szerint jutalmaz és büntet, Isten kezében működő palmaág és palloshoz hasonlít: de azon közvélemény, melly milliókra eleve kimondja a szellemi bilincs átkát csak azért, mivel testi származásuk nem fogantatott bársony párnák között, illy közvélemény egy iszonyú boa, melly összezuzza azt is, mit éhének fel nem áldozhat. A kutya, midőn rugni kezdik, fogainak élet szögezi

a méltatlankodó ellen, — s csak, ha már az erőszak ismételt rugással legyőzte, csak akkor lesz valóságos ebbé, csak akkor ölti magára a meghunnyászkodó, mindent tűrő ebtermészetet. Évezredek óta él az eltiprás és rugdosás kegyetlen rendszere, s mi mégis csudálkozunk, miért hogy annyi milliók nem bírnak emberi méltóság érzetére emelkedni. Az erőszak és önzés kétségkívül igen jól számolt, midőn évezredek óta szellemi kiskorúságban tartá a milliókat, mert így ellenörködés nélkül folyhatott a nagy háztartás. De mégis rosszul számolt. A szellemi kiskorúság eredményezé az erkölcsi kiskorúságot is. Az illy erkölcsi kiskorúság békóiban sinylődők számtalanszor úgy cselekedtek, mint kik beszámíthatás alá nem eshetnek, mint gyermekek, mint tökéletlen eszűek. De azért előállt a hatalom, a törvény vérpadokat, máglyákat, bitófákat emelt, s kárhozatra hányta tömegesen a bűnös kicsapongókat. S ez most magát megboszulni készül. A tömeg, melly annyi ideig csak hallgatott és nyögött, most gondolkozni kezd s mondja: ha bilincsre volt verve a gondolat, mit tudtuk mi: mi jó, mi rossz? és mégis annyit szenvedünk? És pedig nem azért gondolkozik így a tömeg, mivel tán most közelebb áll az emberi méltóság megértéséhez mint ez előtt, koránsem! hanem csak azért mivel érzi, hogy fejei száma még több milliókra szaporodott, s hogy ennyi millió fejben tán már el is fér e g y illy gondolat; s még azért is, mert tapasztalja, hogy az évezredes nyomás lohadni kezd, hátrább vonul. S épen itt a választó vonal, hol vigyáznunk kell, nehogy ama gondolat, melly koránsem az ész szüleménye, vérszemet kapjon. Mit ős apáink, s a világ minden nemzetének ősapjai vétkezének, ki fogná vétkül felróni a jelen nemzedéknek? szelidebb szellem lelkesíti a most élő népatyákat. Épen ennek következménye a nyomás és korlátozás enyhülése is. Ez becsületére válik minden nemzeteknek, hol ez így áll, díszére az emberiségnek. De szomorú dolog volna, ha a milliók e nemeslelkű mozgalmat — mint érintém — épen eddigi kiskorúságoknál fogva nem értvén félre magyaráznák, tán félelemnek vagy tudja isten minek tulajdonitnák, s vérszemet kapna a gondolat, — s még szomorúbb volna, ha netán e félreértésen alapuló némelly szerencsétlen ingerültségek azt vonnák magok után, hogy a hatalom sehogy sem tapasztalván a népek kívánt érettségét, feljogosítottanak érezné magát újabb és szorosabb békókat vetni reájok, ekép a közemberiség fejlődését ismét pár századdal hátrább lökvén. Pedig félős, hogy illyesmi fog bekövetkezni egyik s másik oldal-

ról is, ha elmulasztjuk az újabb kor nemes indulatainak — a negatív alapon kívül ténylegest is adni. Ugyanis, nem elég a bánásmód szelidülése által kijelenteni vagy észrevételezni, hogy akarjuk s hogy engedjük a népnek az emberi méltóság érzetéhez emelkedését — ez negatív tér, ezen még mit sem tevének; hanem ezen felül szükséges tetteleg fellépni, hogy azon érzet kifejlődését elősegítsük, különben — harmadszor is ismétlem — az ezred évektől átöröklött durvaság nyers ereje túl szárnyalja a mi bármi szép és nemes, de tétlen s inkább engedékeny mint serkentő irányzatainkat. A benső vallásos erkölcsiség, az öntökélyesítés és szeretet elvei csak olly kebelben fognak az életen át folytonos viszhangra találni, hol nemes tűz lángol fel az ember méltóság oltárán.

Hogy ezt eszközöljük, szükség mindenek felett törvény előtti egyenlőség; azaz olly állapot, mellyben a nép ne lássa magát ugyanazon bűnért keményebben sújtva, mint más rangút, s ne lásson kedvezményt adatni másnak ott, hol őt terhelés éri. E nélkül soha sem emelkedhetik azon hitre, hogy a bűn másban is olly rút, mint ő benne, s az erény ő benne is olly szép mint másban; e szerint nem is érzi magát eléggé ösztönöztetve az erkölcsiség ösvényén haladni, ha bármi jó legyen is ő, kellő méltánylásra nem talál.

Gyönyörű lépés e célra a hivatalképesség, szabad birtoklás és birtoki tulajdon elve és törvénye; de azon felül még megkívánatik közteher viselés és fölszabadulás reménye. Ki a terhet csak magára róva látja, míg másokat kiváltságokban lát fényledezni, az nem szabadulhat azon gondolattól, hogy ő el van nyomva, eltiporva. Ki bármint fáradozik, nem lát módot bizonyos nyugozó korlátok közül kiléphetni, s érdemei után tiszteltebb sorba áttérhetni, az örökös harcban képzelendi a születési előnyöket a születési alorssal. (A papirend s hivatali kitátás nem elégséges.) Mindkét esetben keserűtség, kajánság, gyűlölet fészkel be magát a szívbe a földileg boldogítottabbak ellen; illy állapot pedig a tiszta erkölcsiségnek halálos ellene.

Szükséges továbbá, hogy erkölcsi célok kivívására nem a kényszerítés, hanem a rábírá s, meggyőzés fegyverét használjuk. Így szokja meg a nép okoknak engedni, s hajlandóbbá tétetik okszerű erkölcsiségre magát képesíteni.

Kívánatik még emberszerető bánásmód felsőbbek részéről. Így fog azon bizalom, melly az emberszeretet elvéből az

ő szívében felvirágzott, gondos kertészkezekre találni, mik azt ápolják s nagyra növesztik nagy érdekében az egyesült erővel létesítendő legnagyobb czéloknak.

Másik nagy figyelmet igénylő mód az erkölcs telenítő eszközök és befolyások gyérítése és eltávolítása. Nem várhatni a még fejletlen néptől, hogy saját erkölcsi javát anynyira átlássa, miszerint annak kedvéért megvonjon önként magától ollyféle élvezeteket, melyeknek erkölcsrontó hatását épen fejletlenségénél fogva át nem látja. E tekintetben épen úgy kell bánni a még kiskoru néppel, mint gyermekkel, olly helyzetbe kell tenni őt, hogy magán kárt ne ejthessen, s oda nem adni a kést, mellyel torokon metszheti magát. Egyenesen tehát nekünk kell cs elekvőleg azaz tiltólag fellépünk. E rovatba tartoznak: pálinkafőzés, botrányos látványok, viaszbálványok, korcsmázás, játékbarlangok, szerelmi büntanyák. Mind megannyi mételyek, mik erélyes föllépésünket a néperkölc s érdekében nagy mértékben igénylik.

Harmadik lényeges módja a néperkölc s javítására olly eszközök előállítása, mik tényleges jó t művelhetnek a nép lelkében. S itt mindenek előtt az egyesületi munkásságot kell megemlítnem. Magtár, takaréktár, cselédjavító egylet,*) nép-

-
- *) Cselédjavító, tulajdonképen cselédnevelő egyletet így képzelek magamnak. Állhatna illy egylet azon család-apákból, kik az emberség és közerkölcsiség érdekében felhivatva érzik magokat a cselédség nevelésére közre munkálni. Az egyletet összetartó kapocs volna erkölcsi és anyagi kötelezettség. Az erkölcsi kötelezettség abban állana; hogy az egylet tagjai egy felől csak olly személyt fogadnának szolgálatba, ki szolgálat előtti korára nézve jó erkölcsiségét tanusító hiteles (lelkészi s bírósági sőt tanodai) bizonyítványokkal bir, szolgálati idejéről pedig szinte — bármi rövid időszakot is igazoló — hiteles bizonyítványokkal van ellátva; — ezen feltételeknek meg nem felelő vagy egyleti tagtól rossz bizonyítvány által vagy épen külön bejelentés által sujtott cselédet pedig semmiesetre sem fogadnának házukba. Másfelől ezen erkölcsi kötelezettség arra irányulna, hogy a cselédeknek mind a ház körében, mind azon kívül történendő nevelésére, javítására minden tag kezét uyujtani ígérkeznék. A ház körébeni hatás emberséges bánásmódban de egyszersmind szigoru erkölcsi fegyelem fentartásában nyilvánulna. A házonkívüli közrehatás a rendtartás és nevelve tanításra irányulna. — E czéloknak könnyebb és biztosabb elérhetése szükségessé teszi az anyagi kötelezettséget, mi abban állana, hogy például minden tag évenként annyi huszast fizetne az egyleti pénz-

oktatói eszmecserék, népnevelési társulatok mind megannyi virágai e jótékony cselekvőségnek. — Ezután illeti a figyelem a nép köz-
vetlen munkásságának serkentését és élesztését. S mennyiben
ez a munkaadás és munkaalkalom szaporítása által (nagyszerű köz-

tárba; a mennyi cselédet szokott tartani. Az így befolyó pénzből a czélok gyakorlati valósitására két intézet tartatnék fen. Egyiknek feladata volna a rendtartás, másiké a tanítás. — A rendtartó intézetnek működése egyrészt tudakoltatás és szegődtetés körül, másrészt fegyelmi intézkedés körül forogna. Tudakoltató oldalánál fogva itt tudhatnák meg az egyleti tagok, valljon kaphatnak-e körülményeikhez képest alkalmas cselédet (szakácsnét, szolgálot, dajkát, szobalányt, vagy inast, kocsist stb.) szegődtető oldalánál fogva ezen intézet közbejöttével történnék az alku, szegődés, és szolgálatbóli kilépés. Köréhez tartoznék ennél fogva a bérre nézve is méltányos egyensúlyt tartani fen, nehogy akár a cseléd tulcsigázott követeléssel, akár a kenyeres gazda igen csekély ajánlás által zsarolhasson. A fegyelmi intézkedés abban állana, hogy a szolgálat nélküli cselédséget — hatósági rendőrségre támaszkodván — illő rendben tartaná, magokviselését éber figyelemmel kísérné, ideiglenes (becsületes helyeken) lakások s netáni összejöveteleik, mulatságaik felett ellenőrködnék; a valamely büntény miatt bejelentett cselédet — illő kihallgatás s elmarasztalás után — a városból kiigazítná, vagy javulásáról meggyőződván, ismét szolgálatképesse nyilatkoztatná, — és arra ügyelne, hogy ideiglenes pihenők (ugy nevezett faczér cselédek) a szükséges képeztetésben részt vegyenek. — A másik vagyis tanító intézet voltaképen: cselédtanoda, működése abban állana: hogy vasárnaponként egyegy órát (férfi- és nőcselédek számára külön) rendelne, melyben avatott s erkölcsileg lelkesült egyén felolvasásokat, magyarázásokat, oktatásokat tartana az általános vallásosságon alapuló erkölcsstan elveiből, s különös alkalmazásaiból, — melyek szerint megismerhessék a cseléd- és uraságközti viszonyt a maga tisztaságában, s megismerhessék általános és különös kötelességeiket a felebarát, község, de legkülönösbbe a család, a gyermekek, s egymás irányában. E tanítási órákon a szolgálaton kívüliek mindig, a szolgálatban állók pedig illető gazdáik által körülmények szerint, — de mindenesetre minél gyakrabban — adandó engedelem szerint megjelenni tartoznának. A melly cseléd a tanításokból — tehetsége és szorgalma nyomán — vizsgálatra is képesülne, ennek következtében bizonyítványt is kapna, mi mindenesetre kétszeres, s az ország bár melly vidéken érvényes ajánlására fogna szolgálni. A szolgálaton kívüliek vagy is pihenők számára, ha a tanár illő jutalmaztatása engedné — netán hétközben is adathatnék egy pár ilyen tanóra, vagy ilyenkor irás olvasás, és számvetésben is ve-

munkákat értek) nem volna egészen elérhető, a koldulás szigorú korlátozása és dolgoztató házak felállítása által is lenne eszközrendő. — Végre szellemi tekintetben is kell hatni az erkölcsök nemesedésére folyvást és szakadatlanul. Józan népszerű olvasmá-

helnének oktatást. Sőt hogy még biztosabb alapot adhassunk a cseléd nevelésének s illetőleg javításának, még az sem volna célszerűtlen (s tán éppen ez a dolog feneke) hogy a tanintézettel egy-szersmind dolgozó intézet volna összekötve. Azaz : a szolgáltat-ból kilépő cseléd — (kilepését pedig mindig a gazdája jelentené be az intézetnek) fölvetetné oly módon, hogy szállása ingyen volna — szállásúl szükség szerint több kevesebb terem vagy szoba béreltetvén ki egyleti pénzalapból, — élélmére pedig — mely ugyan tápláló de fölötte egyszerű volna, — fizetne naponként bizonyos minimum szerint meghatározott csekély mennyiséget. Ezen felül — természetesen felügyelők őrködése mellett — munka adat-nék kezébe, a szerint a mit valaki tud dolgozni, — ez lehetne var-rás, kötés, foltozás, szalmakalap-készítés s így tovább; — sőt egyik másik illy foglalkozásra itt útmutatást is nyerhetne. Azzal mit munkája után keres, leróna egészen vagy részben élélmé köl-ségeit. Ki éppen semmi illyesmit sem tudna dolgozni, azt kerthen, házkörül tisztogatásra s más effélékre használnám, s e szolgálata fejében is engednék el némit az élelmi díjból. Így el levén foglalva, nem szoknák meg a henyéséget, csavargást stb. Ellenben a be-tegekről emberségesen gondoskodnám. A munkaórákat aztán ren-desen felváltanák a tanórák. Így lehetne gyökeres javítást re-ményleni; így szünnék meg azon bevett cselédrontási rendszer, melyet most leginkább a szállásadók, az ugynevezett kvártélyos asszonyok gyakorolnak, kik midőn egyfelől a cselédet a ke-nyeres gazdák ellen bujtogatják, s ujjabb ujjabb, dúsabb bért adó helyekkel kecsgetetik, ámitják, másfelől nadályként szíják ki utólsó garasát, úgy hogy a végre szolgálatot nyerő cseléd néha két három hónapi bérét is csupa adósság fedezésére vesztegetni kénytelen. De eképen szünnék meg a most divatos tudakozó intézetek bokros visszaélése is, melyek inkább rontanak, mint használnak. Ott gyü-lekeznek össze a cselédek, férfiak némberek együtt, kártyáznak, isznak, káromkodnak, uraságot gúnyolnak, új meg új mesterfo-gásokra okúlnak, szemérmetlenkednek, és a többi. Nem kiált-e illy állapot hangosan orvoslásért? Ide is illik valóban az hogy : kése-delem — veszedelem. —

A költség-alapot nevelhetné netán a szegődtetés alkalmával a cseléd által — de csak miután már például harmadszor vagy hatodszor változtatja helyét — fizetendő szegődési adó (például egy egy tizes) — és a nem egyleti tagok által szinte ilyenkor fizetendő bértoldalék, ha t. i. ezen egyleti intézetből kívánnának

mányok, falusi olvasó gyülekezetek; fonókák s hasonlók megszüntetése; népünnepélyek rendezése (de ne bucsúk és vásárok botránkozásai) például lóverseny, rózsa-ünnep s több efféle; közjutalmazás és kitüntetés; erényes szegényleányok kiházásitása, s több hasonló intézkedések igen hatalmas befolyást gyakorolhatnak az erkölcsök szelidülése és nemesbülésére.

Fölöslegesnek tartom itt mindezeknek erkölcsi hatályosságát részletesebben fejtegetni, mert úgy hiszem, olly világos ezekben az irány, hogy teljes lehetlen minden erényszerető kebelben csak pusztá nevök említésére is viszhangra nem találniok.

Még egyet azonban záradékol nem mellőzhetek, melly valamint a közvetlen gyermeknevelésben, úgy az élet által intézett közvetett embernevelésben is majd páratlan fontosságu, s ez — a példa — értem az egyéb osztályuak példáját a nép irányában. Mindaddig mig a közép és felsőbb osztályokban nem honosul meg egy általános és alaposan szilárd jobb erkölcsiség, nem remélhetünk gyökeres javulást a nép között; mert az erkölcstelenség a dögvész — méregnél is borzasztóbb ragály. De nem is lesz teljes jogunk követelni a nép erényi szilárdulását, mig mi magunk összesen véve valódi fénytükörül nem szolgálhatunk neki. Mert a nép, hogy úgy mondjam, görcsövön nézi a felsőbbek minden gyarlóságait és hibáit, miszerint százszorta s ezerszerre nagyobbaknak veszi azokat, mint a minők valósággal. S pedig ennek igen helyes alapja

és kaphatnának cselédet, mert főtekintet mindig az egyleti tagokra volna.

Illy egylet természetesen kevés tagokból nem állhatna. Mert mit érne például, ha Pesten száz vagy kétszáz ember illy célra egyesülne? Egy az, hogy a cél — a pénzerő csekélysége miatt úgy sem volna elérhető, — más meg az, hogy megeshetnék, mikép a tagok végre cseléd nélkül maradnának, ha t. i. az egyleten kívüli családapák mintegy boszantásul sokkal több bér s egyéb kecsesgetések által a cselédek elhalászuák, s lefoglalnák, — a mi a dolgok jelen állásában épen nem lehetlen, — úgy hogy aztán épen a jóra törekvő egyleti tagok számára a cselédeknek csak a legsilányabb salakja maradna. — Véleményem szerint Pesten legalább is kétezer tagnak kellene összeállani, hogy a dolog megindítható legyen. Kisebb városokban aránylag a népességhez. De lehetnének tagok falun lakó uraságok is. Ha ez eszmém némi figyelemre érdemes, ajánlom azt pártfogásba. Egyébiránt ez csak eszmevázolat, melly bővebb tervezést igénylene —

van ; mert kinek bővebb alkalma , s eszköze volt , magát képezni , művelni s nevelni , azt sokkal nagyobb mértékben éri a beszámítási suly. Nem akarom elsorolni a felsőbb és közép osztályokat terhelő vétkek és bűnök szomorú lajstromát , csak azt ismétlem , hogy mig ezen nem segítünk , hasztalan minden erőködés a néperkölcsgyökérés orvoslására. Az orvoslást részben magunkon kell kezdenünk ; egészben véve pedig folyton lépést tartva haladnunk a néperényt érdeklő intézkedéseinkkel.

Nem kívánom én , hogy mindez egyszerre mintegy varázsvessző csudájára történjék ; nem kívánom , hogy minden áldozatot egyszerre tegyünk , minden kedvezményt egyszerre adjunk ; hisz magát a tanodai népnevelést is teljes terjedelmében csak a most születendőkre terveztem bekövetkezendőnek ; pedig ha valahol , itt kell a lehető legszebb öszhangnak beállani — a tanoda és élet nevelése közt ; — hanem azt igen is kívánom , hogy a javítások megkezdésével perczig se késsünk ; hogy az életviszonyokat illető erkölcsi intézkedéseink folytonosan s testvérileg ölelkezzenek a tanodába behozandó üdvös elrendezéseinkkel , csak így levén várható , hogy mit a tanoda épít , az élet kegyetlenül és kegyetlenül ismét le ne rontsa.

Ha mindezt hiven , összefüggőleg , öszhangban , következősen és lelkiismeretes eljárással teljesítendjük , csak akkor nevelendjük igazán a népet , csak akkor mondhatjuk az emberiség legszentebb diadalának önérzetével : hogy van népnevelésünk. Mert akkor a maga ereje és helyzete szerint mindenki közremunkálанд a népnek minden irányábani erkölcsösebbé tételére , akkor lesz elérve azon eszményies föelvem ohajtása , a mindnyájának mindnyájunk általi neveltetése.

B e r e k e s z t é s .

Végszakaszánál állok e munkának , s csak most érzem , hogy mennyit nem mondtam el , s még mennyit kellene , hogy az teljes legyen , elmondanom. Minden eszme , mit elhallgaték , minden javaslat , mit a részletesség érdekében más és illőbb térre kelle halasztanom , sziklasúly gyanánt nehezkedik szívemre. Oh mért nem mondhatok el mindent egy lélekzettel , miért kellenek órák , napok , mig csak e keveset is összeállithatám. S mért kellenek tán évek , meg évek , mig e kevés is viszhangra talál. Itt a bökkenő. Minek beszélni , szónokolni , írni , tanácslani , ha nincs , ki végrehajtsa

lélkünk leglángolóbb kíváнатit? ! E kilátás valóban szomorú. De ez el nem csüggeszt; s tudjam bár, hogy mindez csak szó és írott betű maradand, mégis elmondom még búcsuszóm gyanánt, mit a lelkemet körülzibongó számos tárgy közül e helytt még mulhatlannak gondolok.

Nem csak tanodában, hanem az életben is szükséges egy legfőbb vezérszövétnak, melly után indulhasson a nép, ha az erkölcsiség végcéljához bizton és tévelygés nélkül eljutni akar. Illy legfőbb fényszövétnak kettő van: vallásosság és honszeretet. Ezeknek sugárözöne világítson az élet összes pályáján, ezeknek szelleme uralkodjék minden tetteken. — A vallásosság mint leghathatósb előteremtője az általános erkölcsiségnek különben sem szenved meg semmi csonkulást, mert nép, mellynek vallásossága csökken vagy gyöngül, vesztének torkába rohan. A vallásosság eszközölte erkölcsiségben befoglaltatik a honszeretet is, de én azt itt különösebben kiemelni szükségesnek tartom.

Noha a honszeretet a közerkölcsiségnek csak egy erénye, mégis azt hiszem, hogy vallás szent szellemétől kellőleg gyámolitva s ihletve könnyen alapjává, anyjává válhat minden egyéb egyes erényeknek, s hol ez nem volna is így, — legalább nagy részben átmelegíti s magasztosítja az egyébként szülemlett s felsarjadzott erényeket. Honszeretet nélkül minden más erény halványabb, szintelenebb, honszeretettől körülsugározva határozott irányt és hatályt nyer minden erényes lépés, minden erkölcsi tett. A földi viszonyokat érdeklő erények közt én nem ismerem magasabbat a honszeretetről — a gyakorlatiság terén. A legfőbb eszmény megértését népünkől kívánni nem lehet; azért ha mi eszményeket felállítunk számára, azok a gyakorlatiság, a létesíthetés körébe essenek. Illy gyakorlatilag létesíthető eszmény a honszeretet. Azért ez — népünk irányában — főnebb áll, s kell is állnia az általános emberszeretetről.

Talán paradoxnak is látszhatik, midőn főnebb azt mondom: hogy az igazi honszeretet minden egyéb erényeknek könnyen anyjává lehet. Már ha szinte furcsán talál is hangzani e tétel, én mégis kimondom; hogy ha választani kellene, mellyik erényt tegyem alapjául — a vallásos főalapot mindig ide értem, — az összes népnevelésnek, én — a honszeretetet választanám. Sőt állítani merem: hogy csak is így lehet valami a mi népünkől, ha legfőbb erényül honszerelmet követelünk tőle, s úgy irányozzuk min-

den törekvésinket, hogy az lehető leghabzababb s legdusabb mértékben kifejlödhessék az ő keblében. Mert ki honát hűn, lángolón, és észszerűen szereti, természetesen nem a hegyeket és folyókat, a mezőket és pusztákat szereti csupán benne, hisz ez ösztönszerű állati ragaszkodás is lehet, — hanem és legkivált az embereket, a honfitársakat szereti. Mindent tehát, mi jót, nemest tenni akar és tesz, hazájára, honfitársaira vezet vissza, mindent, mi az ember-szeretet elvébe ütközik, azért kerül, mert legközvetlenebbül honának s e haza fiainak lehetne ártalmára. Sőt illy honszeretet magára az ősforrásra is jótékonyan hat vissza. Ha a vallásosság szülé az erkölcsiséget, ez pedig a honszeretet erényét: viszont a honszeretet a vallásosságot a legszebb, a legsalaktalanabb önállósággal sugározza körül. A vallásosság közelvéből származik t. i. a külön egyes vallások buzgó és lelkiismeretes megtartása, még a küljelek és szertartásokat illetőleg is. De a külön vallások, épen a mindegyiknek sajátos legfőbb buzgóságnál fogva az emberi gyarlóságok mezején könnyen összeütközés- és surlódásra vagy épen egymás elleni harcra lobbannak. S ekkor ha minden egyéb szózat részint a néptől elérhetlen magasztossága, részint gyöngesége, s hatálytalansága miatt elhangzik, a honszeretet lép közbe békebiróul, s így kiált fel: ne élesszetek felekezeti gyűlöletet és üldözést, mert így szent hazátok gyermekei, meg annyi honfi testvéreitek szíveire irányozzátok a borzalmas tört. S ki ama pártduhóncz, ki ha különben él szívében honszeretet, — még akkor is áldozna vakingerének, midőn ezáltal honát vérezi?!*)

De van a honszeretnek még egy határozottabb alakja, a k ö z n e m z e t i s é g.***) S ez főleg nálunk érdemel nagy figyelmet.

*) Ellenben ha honszeretettől nem lelkesül, a közanyának szózata is nyom nélkül fog elhangzani, s a vakult bűnös tépni szaggatni fogja hazája kebelét, honfitársát ölni, gyilkolni, meglopni, megcsalni, elárulni, megbecsteleníteni, rágalmazni stb. mert hiszen csak önérdeke szab törvényt örjengő vágyainak, álnok számításainak; a közhaza, a honfitárs üdve csak egy szikráját sem érdemli gondoskodásainak. Így a honfiu erények mellözése magát az általános erkölcsi erények fejlődését is gátolja, mire e munka első részében czéloztam.

**) Honfiu s köznemzetiségi erények újabb időkben — igaz — leginkább a nemes osztályokat tüntették ki. A szabadság szeretete s védelme, az alkotmány fentartása, a magyar nyelv emelése — mindannyi dicső emlékoszlopai a nemesség dicső törekvései s erényei-

Köznemzetiségnek nevezem, mivel minden egyéb népségek nemzetiségeinek ebbe kell összefolyniok, mivel a hazaszeretetet csak egy lehet, a magyar hazának szeretete, s mivel épen ezért azon nemzetiség is, melly által az igazi és hű honszeretet nyilatkozik, csak egy lehet. E köznemzetiség Magyarhonban a magyar nemzetiség. — Ki a magyar hazát igazán szereti s annak felvirulását ösztönén ohajtja, át fogja látni, hogy csak egység, egyetértés vezethet a nagy célhoz. Ha különféle nemzetiségek érdekében működik a nép, ép azt teszi, mintha ugyanannyi külön haza javára külön szakadva akarna munkálni.*) Ez nem lehet, nem szabad. — Honszerelmet tehát csak úgy tanusíthat a nép, ha a magyar nemzetiséget tiszteli azon központul, mellyben egyesülnek minden nemesb célzatai és fáradozásai. — Az országos gondnak tehát oda kell irányulnia: hogy e köznemzetiség ott hol már él, tisztuljon és szilárduljon, hol még nincs, ébresztessék és növesztessék. E nélkül nincs üdv, nincs jövő a hon számára. Így olvashatni nemzetiség varázs erejével minden egyes nép töredékeket egy köz-hon

nek. De azért nem kell gondolni, hogy ez hajdan is csak így volt. Hajdan a nép is inkább buzdult a honért s nemzetiségért, mert akkor (legalább némely időszakokban) több oka is volt honát szeretni, míg be nem állt a csábulás és vakultság borzasztóan kegyetlen lakoltatása. Vagy ha a nép nem lelkesült volna a honért, vajjon a nemesség egy magában bírta-e volna mindannyiszor megvédeni és megtartani a megtámadott hazát? Valamint a tömeg vezérlő ész és okos vezéri intézkedés nélkül, úgy a bár legvitézebb vezérség súlyt adó tömeg nélkül célt nem ért volna; — de gyáva, csupa félelmi kényszerűség hajtatott tömeg szinte nem ért volna semmit: — csak lelkesült nép állhata hatályosan a nemesség oldalán. Ennek nyomai, maradványai a magyar vérű népben még ma is megvannak. De épen mivel illy honszerelmű lelkesedésre, ezen honfiúi s nemzetiségi erényre képesnek bizonyult a nép, épen azért kell azt ápolni benne, s ujabban éleszteni. Mert kétségtelen, hogy erősebben álland e hon, ha nem csak a nemesség, de vele az összes nép is a hon üdvéért lelkesülni képes.

*) Például: egyik a csehismust, másik a tótismust, ismét másik az illyrismust, s még egy másik a panszlavismust pártolja s éleszti, mindannyian pedig a hazai vandalismust terjesztik a legkétségtelenebbül. A vandalismus előtt pedig mi szent, mi marad érintetlen? A művészet remekeit s istennek oltárait egyaránt porba tiporja az, — s lerombolandja, porba tapodandja minden bizonnyal a magyar haza szeretetének istenségét is, ha gátlanul elharapózni engedik az intéző hatalmak.

hőn szerető fiaivá, így lehet a szláv, az oláh, a zsidó megannyi későbbi bajnokává a honszeretetnek. Különösen a zsidóra nézve megjegyzendő: ha nemzetiség mellett nyilatkozó újabb törekvései igazak és őszinték, ha ezek által szilárdul és állandóan bebizonyítja honszeretetét, úgy tetteleg meg van kezdve javulásának pályája, s akkor majd hazát vonni meg attól, ki hazát valóban szeretni képesült, a hon áldásaiból kizárni azt, ki azokat tetteleg gyarapítani iparkodik, menthetlen kegyetlenség volna. De olyanúl bizonyúljon ám e honszeretet, minőnek ohajtom, hogy t. i. semmiféle tettnek helyet ne engedjen, melly a közhazának, vagy az egyes hazafiaknak megrontását, károsítását czélozná.*)

A honszeretetnek magasztos szempontjából indulván ki az összes népnevelés — miután mindenkit arra akar képesíteni, hogy legalább egyegy homokszemet hordhasson a közhaza boldogságának nagy épületéhez — úgy irányozza leghatályosabban lépteit, ha népiségek, életmódok vagy egyéb körülmények szerint többé vagy kevesebbé uralkodó némelly bűnök vagy vétkek irtására a

*) A zsidóknak általános gyökeres javulhatására mulhatlan első lépésül az látszik nekem szükségesnek: hogy a köz-zsidót is minden emberi jogokban részesítsük, csak így fejthetvén ki emberi természetét. De ez még nem teszi szükségessé első kezdeményül a politikai jogokat is, mik csak később következhetnének, s mik nélkül saját magyar vérű népünk is egy év ezred óta sajnosan szűkölködik. — Magát a zsidóköznépet pedig szeretném figyelmeztetni, ne higyen az álprófétáknak, kik nem a zsidóságot, hanem csak a zsidópénz-aristocratiát szeretnék emancipálva látni. A műveltebb zsidók közt — kikről ugyan e munka folytán tüzetesen soha nem szóltam és nem is szólhattam — magyarsági és jó törekvési szempontból igen becsülendő töredék létez, melly megérdemli a méltánylatot és pártolást. De épen a műveltebbek közt van egy töredék is — a pénz aristocratiái — melly minden érdemet csak a pénzre építeni és arra visszavezetni törekszik, s ennek ismét egy része azonfelül még olyan is, melly külföldről vándorolt be, s mint ilyen még mindig régi lakhelyéhez szitván ezen hazának mint magyar hazának érdekeit ugyan legkevésbé sem buzog előmozdítani az ittlétnek legalább első 10—15 éveiben. S épen ezek az álpróféták, kik a zsidó köznépkel igen keveset törődnek, hanem csak a pénz aristocratiá érdekében működnek. Ismerek igen jó szándéku zsidókat, kik e mételyes állapotot önként elismerik. Azért minden tekinteteket figyelembe kell venni, ha a zsidóköznépek erkölcsi s országos érdekeiben reformját sütkerrel megindítani akarjuk. —

részletes alkalmazásban különösebb gondot fordítand, egyik vagy másik erény virulását különösb ápolással kegyelendi. Olly közönségesen elterjedt balságok ellen pedig, minő például a nemi bűnök és kicsapongások, egész eréllyel emelendi kétélű irtó fegyverét, mind tanoda, mind az élet körében. — Ha illy szent honszeretet szelleme ihletendi népnevelésünk közügyét, eleve is boldog sükert jósolhatunk a nagyszerű műnek. Mit hogy a nagy isten mindenható kegyelme minél előbb valósulni engedjen, honszeretettől lelkesült őszinte szívvel kívánom! Isten áldása kísérje a honfejlődés minden lépteit!

U t ó h a n g.

Legyen szabad még néhány szót elmondanom.

Jelen munkát 1847-ki februar és marczius hónapokban, a jegyzeteket 1848-ki januárban irtam, s így e könyvnek mind ré-
gibb mind újabbkori része még az özönelőtti időből való.

Marczius 15-ke — életünk e legdicsőbb napja — egészen új álláspontra helyezé nemzetünket. Ha most írnam munkámat, sokat máskép írnék, s máskép is írhatnék. Mindazáltal nem szégyenlem, hogy 13, s illetőleg 4 hónappal ezelőtt azt és úgy irtam, a mint a tisztelt olvasó előtt van, azon időszakban t. i. mikor arra is kelle gondolnom: hogy egészen hiába ne irjak, hanem olly köntöst adjak gondolatimnak, miszerint a mit mondok, napvilágot is láthatson. — Hogy aránylag illy későn jelen meg e munka, azt nagyrészből a nyomda késedelmének — hanyagság-e vagy túlfoglaltság? nem akarom meghatározni — köszönhetem. Mert még marczius 15-ke előtt mintegy fele e könyvnek ki volt nyomtatva. Ennek tulajdonítsa a nyájas olvasó azon körülményt is, hogy az ajánlatot már meg nem változtathatám. Ha most ajánlanám, így teném azt: **H a z á m k é p v i s e l ő i n e k!** —

Érintém, hogy ma sokat máskép írnék, mint irtam ezelőtt 4 hónappal. S ez igen természetes. — A tanodán kívül nevelőleg ható tényezők legfőbbjeit — miket munkámban multhatlanokul igényeltem — már megnyertük a nép politikai felszabadulásában; s így kétséget nem szenved, hogy az élet nevelési hatása a népre igen nagyon javult. De kétségtelen az is; hogy a serdülő és születendő nemzedékeket ezen felszabadult, s emberileg dicső országos élet minél sükeresb élvezhetésére képesíteni annál nagyobb köteleességünké vált. Ez egyedül nevelés, köznevelés által eszközölhető. —

Mintegy látnoki sejtelem fogott el marczius 14-kén, midőn a nevelőtársaim által kiadott arczképem alá ime jeligét irám: „Iste-

né a világ, emberé a föld; — rabszolga vagy barom nem lehet föld ura; — nevelés tesz szabaddá, nevelés tesz emberré!“

Most már nem tervezném a népnevelés javításainak csak fokonkinti behozatalát, mit csak azért tevék, hogy az ó világ emberei kelletén túl meg ne ijedjenek eszmémtől, s ne gördítsék a létesíthetlenség sysiphusi köszikláját utamba; — hanem most egyenesen kimondom: hogy egészen és rögtön kell megtörténni a köznevelési gyökeres reformnak a legalsóbb rétegektől kezdve fel a legmagasb tudományos nevelésig.

Most már nem mondanám: hogy a nép számára alkalmazott egyes tudományokból saját szerkezetű kézikönyveket ohajtok, hanem a népnevelés és emberiség érdekében egyenesen követelem: hogy illy könyvek adassanak a serdülő ifjuság kezében, mellyekből nem annyira rendszeres tan, mint inkább fejttö elbeszélések alakjában megismerhesse mind azt, mire helyzete s újabb országos élete szerint mulhatlan szüksége van. Egyetlen egy alapos, tömött, de mégis kimerítő olvasókönyv is tömérdek hasznót áraszthatna.

Most már nem himeznék hámoznék a körül: mennyire elégtelen és czéltévesztő az eddigi népnevelés iránya; de kimondanám szárazon: hogy ez irány rossz, és szándékos butításra czélozó mind positiv mind negativ eszközeiben.

Most már nem eléglem azt mondani: hogy a köznép testi fejlesztésére elégséges a gyakorlati munkásság rendszere, hanem határozottan kívánom: hogy testgyakorló intézetek mindenütt állíttassanak, csak így fejlődhetvén a leendő nemzetörben nem csak testi erő, de harczias ügyesség és honvédő hősiess szellem.

Most már csekélységnek tartom a közép és felsőbb osztályiak erkölcstelenségének mellékes korholását, hanem egyenesen kárhoztatom — mint legfőbb rontó elemet — a pénzesebbek erkölcsi szabadosságát; — egészségügyi és erkölcsi közfegyelmet perczig sem nélkülözhető intézményül vallok és követelek.

Most már tétova nélkül kimondom: hogy melly nemzet eszméssel bir, csak az állhatand meg a világ piaczn, — minél nemeseb, emberiségileg minél magasb eszméssel bir valamelly nemzetiség, annál inkább fog olvasztani és szellemileg hódítani.

Most már nem kétségeskedem nyilvánítani: hogy a zsidók emancipatióját ohajtom s kívánom, de köznevelési elvek feltétele alatt: hogy a zsidó szünjék zsidó lenni, s alakuljon át mózes vallásu magyarrá. S ezt annál határozottabban mondom ki, mi-

nél sajnosabban tűnt elő dicső forradalmunkat undokító ama középkori kinövése a szűkkeblűségnek, minél ocsmányabb és százdunkat gyalázó a butaságnak ama harcza, melly legujabban is a zsidók üldözését tűzte ki czélul. Szent egek! ezen, többnyire szennyes érdek és kenyér-irigységtől izgatott emberek bölcsebbek akarnak lenni magánál az istennél, sőt vakult gögjøkben magukat az istenség fölé helyezik. Isten nem szégyenlé ezen gyarló töredékeny lényt — mellyet embernek nevezünk — a maga képére, a maga hasonlatosságára teremteni, — Isten a legfőbb, legszentebb, örök lény ezt tenni nem szégyenlé; — s ime a butaság gögjøtől elkapatott ember szégyenli a szinte isten képére alkotott embert magához hasonlónak, embertársnak vallani s vele jogokban osztozni. Oh még meddig üldözend bennünket a sötétség e kísértetes réme!

Most a kisdedovást — a köznevelés ezen alpháját — már nem biznám csupán jótékony szivü egyesek, vagy társulatok véletlen vagy esetleges jó szándékára, hanem egyenesen állami intévényül ajánlanám s követelném: hogy a status legfőbb felügyelése és intézkedő hatalma alatt az ország minden községe kisdedeinek illő ovatása s neveltetéséről gondoskodni tartozzék.

Még sokfélét lehetne s kellene ily módon megérintenem; azonban legyen ez elég tájékozásul; a külön tervezgetés újabb kötetet igénylene.

Azon hitben, hogy még most sem vált egészen hasznavehetté e munkám egyik másik cikke, hazafiui üdvözlettel teszem le ezuttal tollamat.

Szabadság, egyenlőség, testvériség!

Emberiség, közneveltség, műveltség!

Pesten tavasz hó 20-kán 1848.

A szerző.

TARTALOM.

Értesítés	3
Ajánlás	9
Előszó	11
Bevezetés.	17

Első rész.

A nép erkölcsi állapot mi- nősége s annak okai	21
---	----

I-ső Czikkely.

Első tekintet: Nemzetiség	22
a) Magyar köznép	24
b) Német köznép	33
c) Szláv népségek	35
d) Oláh nép	39
e) Zsidóság	41
f) Czigányok	45
g) Összehasonlítás	46

II-dik Czikkely.

Második tekintet: Életmód	50
a) Mezei nép	51
b) Mesterlegények	53
c) Cselédség	56
d) Napszámosok	60
e) Kobor nyeglék	62
f) Koldus csapat	64
g) Tolvajok	65
h) Általános jegyzetek	—

III-dik Czikkely.

Némelly idomító tényezők befolyása	66
A. Vallási befolyás	67
B. Politikai helyzet befolyása	71
C. Kor és nem idomító befolyása	73

IV-dik Czikkely.

Összeállítások	76
----------------	----

V-dik Czikkely.

A néperkölcsei állapot okainak vizsgálása	79
a) A saját-képeni neve- lés körén kívül vagy is az életben ható okokról	81
b) A népnevelés köré- ből meritett okok	86

Második rész.

A köznép czélszerűbb er- kölcsei nevelésére ki- nálkozó módok	100
---	-----

I-ső Czikkely.

Népnevelés elvei	—
------------------	---

II-dik Czikkely.

A czélszerűbb népnevelés- re szükséges módok és eszközök tanodákban	
A. Ezekről általánosan	112
1. Elemi tanodák ter- jesztése	113
2. Azoknak rendezése	114
a) épület	114
b) tantárgyak	116
c) módszer és modor	126
d) gyűjtemények és tanszerek	128
e) bánásmód és fenyték	130
f) Népnevelési szellem	131
3. Osztályok és évek	134

4. Helyzet szerinti elő- készítés	137
5. Elemi tanítók;— kiké- peztetés, megválasz- tás, becsültetés, ju- talmazás	139
6. Igazgatóságok, felü- gyelőségek	143
7. Népnevelési törvény	146
B. Némelly külön észre- vételek	147

Külön intézetek. Kisdedová Leánynevelés. Pénzalap

III-dik Cikkely.

Nevelési eszközök tanodákon kívül	156
A. Tanodáztatás ideje alatt —	
B. Tanodáztatás ideje után	162
Berekesztés	170
Utóhang	176

Tetemesb sajtóhibák.

Az előszó 3-dik lapján a 17-dik sor után tévedésből következő sorok maradtak ki:

„Szabaddá kell lenni a népnek minden bálványtól, minden bilincs-től, minden járomtól, miket kény és erőszak, korcsulás és bűn, butaság és szellemi rabság, elfajulás és önfertőzés, baromi szenvedély, érzéketlen tompultság, és öngyilkolási mámor teremtenek számára. Szabadulj o nép a gonosz szellem megannyi fojtogató karjaiból, szabadulj, és ismerj magadban Isten remek művére — az emberre.“

Egyéb hibák:

- 18 lapon 8-dik sorban alólról: ön helyett olvasd: lön
- 28 „ 12 „ felülről: néha „ „ noha
- Ugyanott 2 sorb. alólról: rosz, gyakortább h. o. rosz gyakorlat
- 32 lap. a' jegyzet 1-ső sorában: két h. o. lét
- 42 l. 8-dik sorban felülről: különköző h. o. különböző
- 43 l. a jegyzet 4-dik sorában alólról: 40, ezer h. o. 40 ezer
- 49 l. 3-dik sorban: segítségéve h. o. segítségével
- 49 l. a jegyzet 6-dik sorában: hody h. o. hogy
- Ugyanott a 4-dik sorban alólról: remélt h. o. remél
- 51 l. 25-dik sorban: osztálynak h. o. osztályuak
- „ „ 30-dik „ legszélesebb h. o. legszélesebb
- 54 l. 13-dik sorban alólról: szaladó h. o. szakadó
- 55 l. 3-dik sorban: jöветеbe h. o. jöветеle
- 55 l. a jegyzet 5-dik sorában: a rendszabályokat h. o. rendszabályokat
- 59 l. 14-dik sorban alólról: efféle. Ezuton h. o. efféle, ezuton
- 60 l. 11-dik „ „s ez ismét annyira h. o. s ez ismét nem annyira
- 61 l. 5-dik sorban felülről: ka gyló, — életben h. o. kagyló-életben
- 61 l. 12-dik sor felülről: pattanó h. o. pattan
- 62 l. 8-dik sor alólról: mohócsapat h. o. mohó csapat
- 63 l. 12-dik sor alólról: lép h. o. kép
- „ „ 4-dik „ „ meg h. o. még
- „ „ 3-dik „ „ illy szerü h. o. illyszerü
- 64 „ 2-dik „ felülről: cz. h. o. az
- „ „ 5-dik „ „ még h. o. mig
- „ „ 28-dik „ „ nagy h. o. vagy

- 64 l. a jegyzet 5-dik sorában : ellenkobozni h. o. elkobozni
 73 „ 9-dik sorában alólról : mind nyájunknak h. o. mindnyájunknak
 „ „ az utósó sorban : hullmázatai h. o. hullámzatai
 84 „ a jegyzet 2-dik sorában alulról : vadszárnyai h. o. védszárnyai
 92 „ „ 7-dik „ „ részemvöl h. o. részemről
 93 „ 13-dik sorban „ rendül h. o. zendül
 98 „ a jegyzet utósó sorában : e h. o. a
 101 l. 10-dik sorban : tanusitják h. o. tanusitjuk
 104 l. 16-dik „ egyesek h. o. egyeseknek
 „ „ 22-dik „ érzelem h. o. értelem
 „ „ 24-dik „ érzelemnek h. o. értelemnek
 „ „ 3-dik „ alólról : is h. o. és
 107 l. 22-dik „ „ önénzet h. o. önérzet
 110 l. 9-dik „ „ ezen h. o. azon
 111 l. 1-ső sor alulról ktzárunk h. o. kizárnak
 112 l. 1-ső „ szeretve h. o. szeretettelve
 „ „ 13-dik sorban jósága h. o. jószága
 „ „ utósó mind ennek h. o. mindennek
 118 l. 9-dik sor magán k h. o. magának
 126 l. 18-dik sor különösen h. o. különös
 131 l. 4-dik sor alulról : embert — h. o. ember —
 132 l. 21-dik sor „ folytatában h. o. folyamában
 134 l. 3-dik sor alulról : hétféle h. o. hatféle
 135 l. 12-dik sor „ bibliai h. o. biblia
 168 l. 20-dik sor „ sem h. o. nem

